

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2017

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 2/2017:

Doc. Dr. Petr LOZOVIUK, Ph.D., (* 1968) studoval etnologii v Praze, Berlíně a Mnichově. Od roku 2012 je vedoucím Katedry antropologie na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Mezi těžiště jeho odborného zájmu patří evropská srovnávací etnologie, internetické vztahy a interkulturní komunikace, dějiny disciplíny, metodologické a epistemologické problémy oboru, aktuální problémy etnoemancipačních procesů ve východní Evropě. **Kontakt:** lozoviuk@ksa.zcu.cz

PhDr. Martina BOCÁNOVÁ, Ph.D., (* 1973) vystudovala filozofii, estetiku a etnologii na Univerzitě Komenského v Bratislavě. Dizertační práci obhájila na Katedře etnologie a kulturní antropologie v Bratislavě, rigorózní práci pak na Katedře etnologie a etnomuzikologie v Nitře, kde působila v letech 2000–2009. Od roku 2009 působí na Katedře etnologie a mimoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě. Zabývá se folkloristikou, urbánní etnologií a duchovní kulturou. **Kontakt:** martina.bocanova@ucm.sk

Mgr. Jan SEMRÁD (* 1989) vystudoval etnologii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Zde také od roku 2014 pokračuje v doktorském studijním programu. Zaměřuje se na urbánní etnologii a etnologický výzkum ve městě, konkrétně se věnuje způsobu života obyvatel měst v současnosti. **Kontakt:** semradjan@gmail.com

Mgr. Aleš SMRČKA (* 1989) vystudoval etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 2015 je interním doktorandem Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a zároveň působí ve funkci junior redaktora Národopisného věstníku. Zabývá se především transportem v tradiční i novodobé podobě, horským hospodářstvím a částečně také dějinami oboru. **Kontakt:** alessmrcka@centrum.cz

PhDr. Barbora PŮTOVÁ, Ph.D. et Ph.D., (* 1985) působí jako odborná asistentka v Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se problematikou dějin kultury, umělecké tvorby a kulturního dědictví. Mezi další oblasti jejího odborného zájmu patří historická antropologie a antropologie umění. **Kontakt:** barbora.putova@ff.cuni.cz

Národopisná revue vychází v tištěné černobílé podobě; pdf verze s barevnými fotografiemi jsou od roku 2016 zveřejněny na internetových stránkách časopisu v sekci Archiv <<http://revue.nul.k.cz/obsah-cisel-archiv.html>>.

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2017

OBSAH

Studie a materiály k tématu Prostor města

„Etnografická geognosie“ a počátky urbánní protoetnologie (<i>Petr Lozoviuk</i>)	107
Možnosti a formy adaptácie sociálne a ekonomicky vylúčeného obyvateľstva na periférii mesta do majoritnej spoločnosti (na príklade Trnavy) (<i>Martina Bocánová</i>)	114
Panelová sídliská ako objekt zájmu etnologie (na príklade brněnského sídliská Lesná) (<i>Jan Semrád</i>)	128
Řidiči autobusu: emický pohled na socioprofesi skupinu v urbánním prostředí Prahy (<i>Aleš Smrčka</i>)	138
Graffiti, město a antropologie (<i>Barbora Půtová</i>)	151

Ohlédnutí

Pocť moravskému rodákovi v daleké Dolní Kalifornii v roce 2015 (Václav Link /1736–1797/) (<i>Oldřich Kašpar</i>)	164
Ángel María Garibay Kintana – zakladatel nahuaských studií (<i>Oldřich Kašpar</i>)	166

Rozhovor

O „psaní pohybem“ a životní radosti: rozhovor s jubilantkou Ladislavou Košíkovou (<i>Martina Pavlicová</i>)	168
---	-----

Společenská kronika

Jubilující Milena Secká (<i>Irena Štěpánová</i>)	172
Eduardu Maurovi k osmdesátinám (<i>Lydia Petrářová</i>)	174
Zdravice Stanislavu Broučkovi (<i>Jana Pospíšilová</i>)	175
Mezi folkloristikou, teatrologií a literární vědou – pozdravení Ludmily Sochorové (<i>Petr Janeček</i>)	177
K významnému životnímu jubileu Jana Pavlíka (<i>Miroslav Válka</i>)	175

Výstavy

Historie lyžování na Železnorudsku v Turistickém centru v Železné Rudě (<i>Marta Ulrychová</i>)	179
Cirkusáci z Pošumaví v žihobeckém Muzeu Lamberská stezka (<i>Marta Ulrychová</i>)	180
Výstava Příběh keramiky z Olomučan (<i>Miroslav Válka</i>)	181

Recenze

M. Jakoubek (ed.): Teorie etnicity. Čítanka textů (<i>Daniel Hájek</i>)	183
B. Soukupová: Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti (<i>Peter Salner</i>)	185
S. Kreisslová – L. Novotný: Kulturní život německé menšiny v České republice (<i>Daniel Dědovský</i>)	186
A. Jeřábková: Lidová oděvní kultura. Příspěvky k ikonografii, typologii a metodologii (<i>Juraj Zajonc</i>)	186
K. Dvořák: Soupis staročeských exemplů. Index exemplorum paleobohemicorum (<i>Marta Šrámková</i>)	188
Dom, v ktorom sa tancuje. O životě a svete choreografa Vlady Urbana (<i>Hana Hlôšková</i>)	190

Resumé

192

„ETNOGRAFICKÁ GEOGNOSIE“ A POČÁTKY URBÁNNÍ PROTOETNOLOGIE

Petr Lozoviuk (*Katedra antropologie FF ZČU Plzeň*)

I když jsou počátky protoetnografického¹ zájmu o městské prostředí některými historiky oboru s opatrností kladeny již do poslední čtvrtiny 18. století (Hengartner 1999: 30) a minimálně v postavě Wilhelma H. Riehla² je skutečně možné spatřovat etnograficky motivovaného autora vykazujícího určitou senzibilitu pro městský způsob života, zůstává obecně akceptovaným axiomem, že urbanita a urbánní milieu až do počátku 20. století nijak výrazně nevystupuje do popředí etnografizujícího zájmu (srov. Roth 2010: 133). Starší texty, v nichž docházelo ke sporadické tematizaci městského prostředí, byly motivovány výhradně statisticko-kameralistickými zájmy a fokusace na etnografické fenomény, např. na každodenní kulturu městských obyvatel, jim byla obdobně vzdálená jako zájem o specifika městského způsobu života. Cílem předložené studie je poukázat na skutečnost, že přes toto konstatování lze již pro polovinu 19. století nalézt příklady neobvykle vyzrálých protoetnologických textů, v nichž bylo město tematizováno překvapivě moderním způsobem. Pro doložení tohoto tvrzení bude analyzována dobová studie věnovaná Oděse, městu, které díky svým mnohým zvláštnostem poutalo pozornost řady ruských,³ ale i zahraničních pozorovatelů prakticky od svého založení.

Oděsa jako zvláštní případ „imperiálního města“

K založení Oděsy došlo relativně pozdě, až na sklonku 18. století (1794), a to v důsledku územní expanze ruské říše do oblasti severozápadního Černomoří. Město vzniklo prakticky „na zelené louce“⁴, a proto nepřekvapuje, že mezi jeho prvními obyvateli převládali migranti pocházející z nejrozličnějších oblastí ruské říše, ale i z Balkánu a střední Evropy. V důsledku tohoto vývoje se jednou z průvodních charakteristik Oděsy stalo neobvykle pestré multikulturní, multireligiozní a multietnické složení jejích obyvatel. Tento zvláštní znak si město uchovalo prakticky po celé 19. století a formou lokálního stereotypu je s ním spojováno až do současnosti. Z geografického hlediska je možno Oděsu považovat za městské spádové centrum historického regionu Besarábie, tedy oblasti nacházející se podle typologizace jihovýchodní Evropy chorvatského etnologa Milovana Gavazziho na severním okraji kulturní provincie Východní Podunají (srov. Gavazzi 1956). Budžak, jak je jižní Besarábie

označována v ukrajinské a ruské etnografické tradici, dodnes vykazuje v oblasti tradiční kultury řadu specifických forem, které v mnohém korespondují s kulturou balkánských národů (podrobněji srov. Kisse-Prigarin 2014; Lozoviuk 2016). Mnozí obyvatelé besarabské rurální periferie byli Oděsou přirozeně přitahováni, takže mezi oběma teritorii docházelo v minulosti k častým kulturním, demografickým, ekonomickým i politickým kontaktům.

Období vrcholného rozvoje Oděsy spadá s menšími přestávkami od počátku 19. století až do vypuknutí první světové války. Za tuto periodu se Oděsa stala jedním z hlavních ekonomických center Ruska a zároveň byla vnímána jako město ekonomicky úspěšné vyšší a střední třídy, dynamického životního stylu, progresivních inovací, ale také jako urbanistický skvost, pro který se ustálila metaforická označení „*perla Černého moře*“, „*nejkrásnější perla ruské koruny*“ či „*jižní brána do Evropy*“ (Witzlack-Makarevich 2014). Na druhé straně byla Oděsa z domácí ruské (a později ukrajinské) perspektivy vnímána jako město „cizinců“, v němž převládají neruské (či neukrajinské) kulturní vzorce, byť byla zároveň (a možná právě proto!) označována za nejevropštější město mezi ruskými městy (Koschmal 1998: 32). Charakteristické dobové svědectví vnějšího pozorovatele zanechal v tomto ohledu spisovatel Mark Twain, který město navštívil v roce 1867 jako člen jedné z údajně prvních skupin amerických turistů, kteří kdy zavítali do Ruska. Oděsa, která mu svým charakterem nápadně připomínala americká přístavní města, na něho očividně udělala pozitivní dojem (Herlihy 1986: 13). Ve svých zápiscích z cest na adresu Oděsy doslova poznamenal: „*Nevšiml jsem si ničeho, co by nám připomínalo, že se nacházíme v Rusku. Kam se podíváte, napravo, nalevo – všude je před námi Amerika!*“ (srov. Levit 2010; Treťjak 2006).

Za výrazný deficit Oděsy lze z historické perspektivy označit skutečnost, že se nestala rezidenčním či správním střediskem,⁵ z čehož vyplývala její politická marginalizace a celková perifernost. Na druhé straně však platilo, že Oděsa byla sice z geografického hlediska založena na okraji ruské říše, z ekonomického a politicko-strategického zřetele ovšem náležela – a to prakticky okamžitě od svého vzniku – k důležitým „forpostům“ impéria. Nově založené město, v němž byli všichni alespoň zpočátku

cizinci a v němž převládala nízká sociální vázanost na městské okolí a tradiční způsob života, nabízelo možnost individuální svobody, včetně její ekonomické a etnokulturní dimenze. Oděsu tak lze vnímat jako zvláštní případ „imperálního města“, které vykazovalo výrazné nadlokální ambice, nabývající v mnoha ohledech dokonce evropského rozměru. Oděsa se proto dokázala velmi rychle vypracovat na nejvýznamnější obchodní přístav ruské říše, stala se význačným střediskem kosmopolitní kultury i vzdělanosti a zároveň třetím nejlidnatějším ruskojazyčným městem.⁶ Ze všech těchto důvodů poutala pozornost domácích i zahraničních pozorovatelů, kteří ji rádi navštěvovali a z nichž někteří následně zanechali – a to již v první polovině 19. století – o svém zdejším pobytu zajímavá svědectví.

Mezi těmito autory lze nalézt především anglické a německé dobrodruhy, obchodníky a cestovatele, v menší míře i příslušníky jiných národů.⁷ Výraznější protoetnografický charakter vykazují texty, jejichž autory byli Němci Johann G. Kohl (1847), Karl Koch (1854) a Wilhelm Hamm (1862) či anglický novinář a spisovatel Shirley Brooks (1854). Oproti jiným dobovým cestopisům, které byly zaměřeny převážně na exotické prostředí, spočívá zvláštnost cestopisných a etnografizujících textů věnovaných Oděse v programové orientaci na městské prostředí a jeho obyvatele. Nejzdařilejší z těchto studií vykazují na svou dobu neobvykle autentický popis etnografické situace a ve svých vrcholech dokonce až překvapivě vyzrálý smysl pro etnografický detail, ba náznak analýzy. Z etnografického hlediska patří k nejucelenějším, nejdetailnějším a mezi čtenáři nejpopulárnějším popisům Oděsy a jejích obyvatel první poloviny 19. století bezesporu dílo německého etnografa a cestovatele Johanna Georga Kohla (1847).⁸

„Etnografický geognost“ Johann G. Kohl

Johann Georg Kohl (1808–1878), pocházející z brémenské obchodnické rodiny, patřil díky svým originálním a poutavě sepsaným cestopisům k nejúspěšnějším a nejčtenějším německojazyčným autorům tohoto žánru 19. století (Elsmann 2010: 8). O oblíbenosti jeho textů svědčí, že se psaním po značnou část svého života dokonce živil. Stálé placené místo získal až roku 1863, kdy se stal knihovníkem městské knihovny v rodných Brémách (Elsmann 2010: 9). Jeho četné cestopisy, které byly kromě většiny evropských zemí věnovány také ruské říši, USA a Kanadě, vynikaly osobitou etnografizující perspektivou, pro kterou

byl charakteristický zájem o historii, každodenní kulturu a jazyk sledovaných populací. Ve své pozdní tvorbě Kohl dokonce přistoupil k vypracování několika sumarizujících a zobecňujících textů, které je možné označit za anticipátorská díla evropské srovnávací etnologie (viz dále).

Po nedokončených univerzitních studiích⁹ odchází Kohl roku 1830 na šest let do Kuronska, kde působí jako domácí učitel v rodině barona Georga Ludwiga von Manteuffel-Szoega, příslušníka starého baltoněmeckého šlechtického rodu. Pobyt v Pobaltí se ukázal být ideálním východiskem pro Kohlovu další kariéru cestovatele a etnografa, neboť zde mohl – ukotven v místním německojazyčném kontextu – postupně pronikat do ruskojazyčného světa, včetně zvládnutí základů ruského jazyka. Své znalosti ruského prostředí a jazyka následně uplatnil během výzkumných cest po ruské říši. Oděsu Kohl navštívil opakovaně během své rozsáhlé cesty po jihoruských guberniích, kterou podnikl v letech 1836–1838.¹⁰ V třisvazkovém etnografickém cestopisu podrobně vylíčil putování z Petrohradu přes Moskvu, Poltavsko do Oděsy a dále na Krym a Kavkaz, odkud se opět přes Oděsu, Besarábii a Bukovinu navrátil do střední Evropy, kde se načas usadil v saských Drážďanech (Elsmann 2010: 54–55).

Popisu Oděsy a studiu zdejších obyvatel Kohl věnoval bezmála dvěstěstránkovou pasáž v prvním dílu svých *Cest po jižním Rusku* (Kohl 1847). Na první pohled je zřejmé, že mu v tomto textu nešlo jen o zaznamenání zběžných a povrchních informací, ale že se jedná o výsledek skutečného etnografického výzkumu, který je v základních parametrech srovnatelný s dnešní terénní praxí – sběr dat byl realizován ve zkoumaném prostředí během několikaměsíčního pobytu prostřednictvím přímé participace. Během šetření si Kohl vedl pracovní deník, do něhož zaznamenával jak svá pozorování a poznámky z terénu, tak i rozhovory s domorodci, které byl schopen sám vést v ruštině a dalších lokálních jazycích (Kohl 1847: 169). Díky své bezprostřednosti a kontaktům si cestovatel mezi místními vytvořil síť informátorů, kteří byli ochotni opakovaně poskytovat obsáhlé vysvětlující rozhovory a seznamovat ho se svými každodenními praktikami. Výpovědi zaznamenané v terénu byly v textu často doslovně reprodukovány a doplňovány autorovými vlastními dojmy a komentáři.

Jiný moderní aspekt Kohlova přístupu ke zkoumané sociální realitě spočíval v jeho badatelské sebereflexi, která se projevovala v zaujetí meta-úrovňové pozice vůči studovanému terénu. Z řady míst textu je zřejmé, že

se považoval ne za cestovatele, který jen nezúčastněně pozoruje cizí prostředí, nýbrž za skutečného etnografa, resp. ‚etnografického geognosta‘. Jako ‚geognosie‘ byla kolem poloviny 19. století synonymně nazývána geologie, resp. ta její část, která se věnovala studiu hornin z hlediska jejich struktury a fyzikální stavby.¹¹ V tomto smyslu bylo tohoto pojmu patrně poprvé užito německým mineralogem Abrahamem Gottlobem Wernerem roku 1780 a jistě není nezajímavé poznamenat, že mezi žáky tohoto učenice patřil i Alexander von Humboldt, velký Kohlův vzor, kterému dedikoval některá svá díla. Pro české prostředí definoval ‚geognosii‘ koncem 19. století Ottův slovník naučný jako „*učení o nynějším stavu pevných součástí zemských, o jejichž vzniku nám vypráví geogenie*“ a s dovětkem, že „*tato a geognosie podřizuje se geologii*“ (Dvořák 1896: 23).

Kohl charakterizoval ‚etnografického geognosta‘ jako badatele, jenž „*rád studuje, jak se (v určitém prostoru) vrství jednotlivé národy, jak se vzájemně prosazují a podle jakých pravidel jsou propojeny*“ (Kohl 1847: 151). Z tematizovaného textu lze vyvozovat, že toto sousloví chápal obdobně jako termín etnografie či etnologie, jak je dnes obvykle v evropském kontextu označována vědecká disciplína zabývající se z empirického, historického a srovnávacího hlediska životními formami a kulturními projevy etnických a sociálních skupin. V případě ‚etnografické geognosie‘ se tedy jedná o dobovou intuitivní snahu metodologicky a tematicky vymezit onen předmět badatelského zájmu, který se stal příznačný pro tehdy ještě ne plně etablovanou etnologii, obor, jehož některé pozdější charakteristiky ‚etnografická geognosie‘ bezesporu anticipovala. Nepřekvapuje proto, že Kohla zajímaly z dnešního hlediska výsostně etnologické problemové okruhy, které zahrnovaly, řečeno aktuální terminologií, funkční sociální systémy a kulturně podmíněné návyky nejrůznějších skupin městského obyvatelstva. Kohl Oděsany formálně diferencoval, typologicky členil a následně analyzoval podle etnokonfesní či profesní příslušnosti, v oslabené míře i podle sociálního statusu. Zvláštní pozornost přitom věnoval tzv. obyčejným lidem příslušejícím k různým sociálním skupinám a etnikům a jejich každodenní kultuře. Jiný moderní aspekt Kohlova etnografizujícího přístupu spočíval v emické perspektivě, z níž se snažil nahlížet zkoumané fenomény.

Byla to především demografická pestrost Oděsy, která ji podle Kohla přímo predestinovala k etnografickým pozorováním, neboť „*člověk zde má mnoho příležitostí,*

studovat různé národnosti a fyziognomie“ (Kohl 1847: 111) a díky tomu zde každý etnograficky zaměřený výzkumník nalezne „*mnoho práce a leckteré potěšení*“ (ibid.: 151). Do popředí svého pojednání Kohl vědomě postavil místní obyvatelstvo,¹² které označoval nejen za „*pestřé*“ a „*nesourodé*“, ale také za „*nepatriotické*“, tedy nepociťující vzájemnou solidaritu, jako tomu bylo u měst s delší historickou tradicí v jiných částech kontinentu (Kohl 1847: 118–119). Badatel byl zejména udiven nebývalou a s evropskými poměry tehdy nesrovnatelnou etnickou, náboženskou a jazykovou pestrostí, která zde panovala. Vedle stále ještě velkého významu italštiny¹³ jako jazyka obchodu a burzy zde dále dominovala ruština, jazyk trhu, přístavu a úřadů. Jazykem vyšších společenských vrstev byla francouzština, přičemž u prostých obyvatel panovalo skutečné jazykové zmatení: „*Na ulicích je všude slyšet ruština, angličtina, italština, němčina, jidiš, tatarština, polština, turečtina, řečtina, bulharština, arménština, moldavština, maďarština, dalmátština, francouzština, švédština, španělština a ještě mnoho dalších jazyků a tyto jsou používány nejen jednotlivci, kteří se zde nacházejí jen dočasně, nýbrž množstvím místních, zde žijících lidí.*“ (Kohl 1847: 90–91) V této souvislosti Kohlovi neušla důležitost problematiky studia vzájemného ovlivňování se těchto jazyků a tím i mezietnických interakcí, které ji podmiňovaly.

Kohlova práce nabízí i originální prostorovou strukturu města a jeho okolí z perspektivy života různých skupin jeho obyvatel. Díky míšení různých demografických prvků vzniká podle Kohla v Oděse nová populační kvalita (Kohl 1847: 133). Tato „progresivní“ heterogenost se projevuje jak v oblasti kultury, jazyka či náboženství, tak v celkovém vzhledu města a vůbec ve zde praktikovaném způsobu života. Tento aspekt „oděskosti“ se Kohl pokusil např. ozřejmit prostřednictvím velmi zajímavého rozboru oděských konzumních návyků a praktik. Ve zvláštním oddílu detailně typologizoval a rozebral veškerá místa, kde bylo s něčím obchodováno, tedy obchody, trhy, bazary i oděskou burzu. Vycházel přitom z teze, že pro pochopení specifiky každodenního života ve městě je třeba obrátit pozornost právě tímto směrem. Řada obchodních aktivit Oděsanů, strukturující mimochodem značnou část života ve městě, se podle něj odlišovala od mnohého, co bylo známo ze západoevropských či jiných ruských sídel. Jejich specifičnost spočívala ve směsi obchodů a obchodních praktik, se kterými bylo možné se setkat v západní Evropě, Orientu či v Rusku, ale také v přítomnosti zvláštních, jen pro Oděsu charakteristických jevů.

Jako klasický příklad poslední jmenované kategorie Kohl tematizuje „*privosdnoi basar*“, dodnes existující instituci a sociální fenomén Oděsy.¹⁴ Zvláštností tohoto bazaru a dalších oděských obchodů a prodejních míst podle Kohla bylo, že vykazovaly ve trojím smyslu etnokonfesní charakter, a to 1) z hlediska majitele obchodu, krámků či prodejního místa na trhu, 2) z hlediska nabízeného zboží, 3) z hlediska převažujících zákazníků. Prostřednictvím etnicky příznačných atributů Kohl podrobně rozebíral, co se prodávalo a co nakupovalo a v jakém typu obchodu. To vše za účelem nastínění poměrů, které panovaly mezi příslušníky jednotlivých etnokonfesních skupin. Ve městě si badatel dále např. všiml vnějšího i interiérového vzezření obchodů, prodejců a zákazníků, jakož i kvality a původu nabízeného zboží. Zajímalo ho mimo jiné, jaké triky prodávající či kupující používá za účelem dosažení co nejvyšší, resp. nejnižší ceny nabízeného zboží. Prodejní místo vnímal jako specifický sociální prostor, v němž může „*filozof, který rád přemýšlí o charakteru různých národů*“ (Kohl 1847: 142) pozorovat cenné interakce. Na bazaru nebo v obchodech docházelo k častým sociálním kontaktům či výměně informací a Kohl správně rozpoznal, že oděské bazary plnily obdobnou sociální funkci, jakou měly v této době ve střední Evropě tzv. kasina či kavárny.

Jako další příklad Kohlovy praktické etnografie lze uvést jeho zájem o trhovce z venkovského okolí města, kteří sem přijížděli za obchodem z mnohdy daleké balkánské periferie – z Budžaku – a byli tak nuceni nocovat pod širým nebem u bran města. „*Obzvláště rád se zde [v okolí Privozu] procházím večer, krátce před trhy [...]. Situace, v nichž jsou lidé již zklidnění a mají chuť si popovídat, [ve mně] probouzí zvláštní zájem, obcházet jednu skupinu za druhou a hovořit s jejími příslušníky o jejich životních podmínkách.*“ (Kohl 1847: 167) Kohlovu etnografickou pozici vhodně ilustruje i následující citát vztahující se k oddílu, v němž je naturalisticky popisována výroba briket z trusu tažných zvířat: „*Kdo nechte rád o podobných věcech, měl by následující pasáž přeskočit. Přesto ale nebudou etnografovi a národnímu ekonomovi některé poznámky tohoto typu připadat nezajímavé, neboť mnoho lidí se touto prací živí a její produkt hraje důležitou roli ve všech domácnostech jižního Ruska.*“ (Kohl 1847: 162)

Kohl byl bezesporu pozorným, introspektivním a systematickým pozorovatelem se smyslem pro detail, kterému programově šlo o postižení specifík charakteru Oděsy,

a to především ve srovnání s jinými ruskými městy (která také dobře znal), stejně jako s městy v západní Evropě. Za tímto účelem se zajímal i o taková témata, jako byla prostorová (dobový systém dopravy) a časová (řešení problému s určováním času) orientace obyvatel, systém zásobování vodou či místní školství různých národností, resp. náboženských skupin. Pozornost věnoval i veřejnému stravování prostých lidí (Kohl 1847: 148) stejně jako dalšímu sociálně významnému městskému prostoru, kterým byl v jeho očích hřbitov. Zde ho zvláště udivilo, že příslušníci všech křesťanských konfesí a různých národů jsou pochováni na jednom místě (Kohl 1847: 168). Podobně byl překvapen některými oděskými zvláštnostmi spočívajícími např. v kouření cigaret na veřejnosti (včetně žen), v „*nestoudně*“ laškující mládeži na balkónech oděských domů, ale také v nevázaně otevřených rozhovorech, které byly Oděsany vedeny o politice, přičemž o Rusku, jak udiveně zdůraznil, bylo často mluveno, „*jako by to byla cizí říše*“. V Oděse bylo možné i v tomto ohledu pozorovat, jak Kohl sumarizačně konstatoval, „*něco, co je v jiných ruských městech neslýchané*“ (vše Kohl 1847: 132–133). Oproti tomu témata, která byla upřednostňována tehdejší etnografií – např. zvyky a obřady – ho zajímala o poznání méně a zmiňoval se o nich jen letmo.

„Etnografická geognosie“ a etnologie evropského urbánního prostředí

Hodnota Kohlových oděských postřehů ze závěru 30. let 19. století byla rozpoznána již brzy po vydání jeho *Skic z cest po jižním Rusku*, studie, mající z hlediska strukturační badatelského pohledu a formy zpracování formativní vliv na řadu jeho následovníků a napodobitelů (např. Józefa Ignacy Kraszewského). Pozornost věnovaná městu jako zvláštnímu etnosociálnímu prostředí zůstala Kohlovi vlastní po celý život. V celé řadě svých dalších textů se opakovaně vracel k významu studia města pro pochopení země a populací, které se ocitaly v centru jeho pozornosti. Nejpregnantněji byl tento Kohlův zájem vyjádřen v práci věnované komparaci „*hlavních evropských měst*“ z pozdního období jeho tvorby (Kohl 1874).¹⁵ O významu Kohlova příspěvku ke studiu města svědčí i skutečnost, že přední¹⁶ německý geograf a oceánograf přelomu 19. a 20. století Johann Gottfried Otto Krümmel zařadil do třetího svazku svých klasiků geografie – jakési dobové čítanky autoritativních textů z oboru široce chápané geografie – i kapitolu s názvem „Konstantinopol“ (Krümmel 1904: 168–208), která

byla doslovně převzata z Kohlovy výše zmiňované práce o evropských městech.¹⁷ K odůvodnění tohoto rozhodnutí je v předmluvě uvedeno, že Kohlovo pojednání poslouží studentům nejen jako zajímavý příklad pro posouzení důležitosti dopravních cest u této konkrétní velkoměstské aglomerace, ale že „budou schopni takto získané dovednosti aplikovat i na další města“ (Krümmel 1904: V).

Význam Kohlova díla ovšem překračuje jeho přínos pro objevení urbánního prostředí v rámci geografického a etnografického výzkumu. Také jeho četné pozdější práce věnované zemím a populacím třech kontinentů se staly inspirací pro řadu jeho pokračovatelů. Pro českého čtenáře jistě není nezajímavá informace, že jeden ze svých svazků věnoval i problematice českých zemí, a zařadil se tak mezi ony německojazyčné badatele, kteří ve svých protoetnografikách tematizovali pro české prostředí netypickým způsobem českou situaci 19. století.¹⁸ Jedná se o první díl rozsáhlejšího etnografizujícího cestopisu z řady *Sto dní na cestách po rakouských státech*, který byl autorem dedikován Alexandru von Humboldtovi a publikován roku 1842 pod názvem *Cesta do Čech*. I v této publikaci se Kohl prezentoval jako vnímavý pozorovatel, kladoucí důraz mimo jiné na „lidovou kulturu Pražanů“, kulturní rozdíly a shody mezi českou a německou populací země, české etnoemancipační hnutí, pražské židy, ale také na zdejší jazykovou situaci.

U posledně jmenované kategorie se Kohl např. pozastavil u pidžinizované formy tehdy frekventované lidové mluvy, kterou označil jako *Tschechis-deutsch*. Na adresu tohoto jazykového fenoménu příznačně poznamenal: „... zde se příteli německého jazyka vyjevuje zajímavé a doposud zcela nevyužitě pole výzkumu. Neboť co se zdá být obyčejnému člověku prostým zkomolením [jazyka], vnímá odborník jako zajímavý produkt rozličných, podle určitých zákonů působících vlivů.“ (Kohl 1842: 266) Jinou Kohlovou prací, kterou lze zmínit v souvislosti s jeho předjímáním evropské srovnávací etnologie, je jeho monografie *Národy Evropy* (Kohl 1868). I když se z části jedná o kompilační přehled vybraných evropských národů,¹⁹ spočívá význam této studie ve fokusaci na evropský kontinent a v komparativní dimenzi, se kterou zde Kohl usiloval o postižení kulturních a „charakterových“ specifik jednotlivých národů.

Závěrem

Oblast jihozápadního Ruska byla od přelomu 18. a 19. století západními pozorovateli již bezpochyby vnímána jako součást Evropy, byť stále jako část exotická a relativně neznámá. Díky prudkému hospodářsko-demografickému rozmachu začínala být registrována i existence tehdy nedávno založené Oděsy, města, které se nalézalo na teritoriu, které se v kulturním smyslu stalo součástí kontinentu teprve před krátkým časem, a to prostřednictvím jeho vyčlenění z oblasti osmansko-orientální do sféry vlivu ruského impéria. Zdá se, že to byla šťastná souhra okolností, která zapříčinila, že Oděse bylo dáno sehrát jistou roli v „prenatálním“ vývoji evropské etnologie. Byla to jednak její osobitost a jednak Kohlova na svou dobu nebývalá senzibilita pro fenomén „města“, které byl badatel bezpochyby schopen vnímat a reflektovat jako specifický sociální prostor. O tvůrčím propojení těchto dvou aspektů svědčí Kohlův text, jenž – byť vznikl před téměř dvěma stoletími – velmi moderním způsobem tematizoval město, které se podle autorových vlastních slov obzvlášť příhodně nabízelo ke studiu „charakterů různých národů“.

I když se termín ‚evropská etnologie‘ (*Ethnologia Europaea*) užívá pro označení teoreticko-metodologického přístupu v praktikování studia člověka a lidských pospolitostí teprve od konce 60. let 20. století, lze vyslovit tezi, že k jeho anticipaci docházelo již v období kolem přelomu poloviny 19. století. Toto předjímání etnologického studia evropských společností nespočívalo výhradně v rozšíření badatelského terénu o málo známé oblasti kontinentu, nýbrž – a možná především – v praktikování komparativního přístupu, v kombinování diachronního a synchronního pohledu, v tematizaci každodenní kultury a v neposlední řadě i v zájmu o kulturní projevy urbanizovaných obyvatel komplexních společností. To vše bylo doprovázeno potřebou kontinuálně rozvíjet teoretické a metodologické podloží této ve sledovaném období stále ještě institucionálně ne plně etablované disciplíny.

Z hlediska tohoto úhlu pohledu lze vyslovit tezi, že texty Kohlova typu je možné nahlížet nejen jako cenné zdroje etnograficky orientovaných informací, které jsou dodnes relevantní pro diachronní analýzu v nich tematizovaných populací, nýbrž že též představují důležité prameny využitelné pro studium dějin evropské etnologie.

POZNÁMKY:

1. Termín ‚etnografie‘ je zde používán v duchu dobového pojetí středo-evropské badatelské tradice, obvykle označované německým výrazem ‚Volkskunde‘. U oněch autorů, kteří ve svých textech překročili hranici pouhé deskripce a typologizace etnografických dat směrem k jejich analýze, je ovšem v českém jazyce vhodnější dát přednost užití označení ‚etnologie‘, resp. ‚protoetnologie‘.
2. Wilhelm Heinrich Riehl (1823–1897) patří k předním zakladatelským postavám středo-evropské etnografické tradice. Z rozsáhlé diskuze o významu jeho díla pro dějiny etnologie srov. Zinnecker 1996; Löwenich 1992 ad.
3. K ruskojazyčným dobovým reflexím Oděsy a života jejích obyvatel v první polovině 19. století srov. Kruk 2009.
4. Místo, na němž je rozložena dnešní Oděsa, bylo ovšem obydlené již od antických dob. Za osmanské éry se zde nacházela pevnost Chadžibej. Podrobněji k historickému vývoji města srov. Herlihy 1986; King 2011; Tretjak 2012.
5. V letech 1814 až 1874 byla Oděsa přechodně sídlem civilního gubernátora Novoruska a Besarábie (Hausmann 1998: 58).
6. Tyto charakteristiky jsou vztaženy k počátku 20. století, podrobněji srov. Lieven 2006: 515.
7. Detailnějšímu rozboru děl těchto autorů a jejich významu pro rozvoj urbánní protoetnografie bude věnována pozornost na jiném místě.
8. Jmenovaná práce vyšla v mnoha reprintech, první vydání bylo publikováno roku 1841.
9. Studia byl Kohl nucen zanechat z existenčních důvodů po nečekané smrti svého otce (Elsmann 2010: 35–36).
10. K významu této cesty srov. Hexelschneider 2008.
11. Srov. „Geognosie.“ *Lexikon der Geowissenschaften* [online] [cit. 12. 11. 2016]. Dostupné z: <<http://www.spektrum.de/lexikon/geowissenschaften/geognosie/5619>>.
12. Tato skutečnost získává na významu ve srovnání s většinou Kohlových současníků, kteří převážně inklinovali k architektonické či historiografické tematizaci Oděsy, nebo k pojednání místní vysoké kultury.
13. Význam italštiny a oděské italské komunity pro rozvoj města v prvním půlstoletí jeho existence před nedávnem zhodnotila ve své monografii Anna Makolkinová (Makolkin 2007).
14. „Privoz“ (rynek Privoz) představuje stále fungující centrální tržiště města, srov. Prigarin 2012.
15. Jedním z těchto měst byla i Praha.
16. Krümmel se stal v letech 1897–1898 rektorem Kielské univerzity; že měl i antropogeografické a etnologické zájmy, dokládá skutečnost, že roku 1888 byl nakrátko jmenován ředitelem Etnologického muzea Kielské univerzity (Museum für Völkerkunde der Universität Kiel), (Ulrich 1982).
17. Jednalo se o úvodní kapitolu (Kohl 1874: 1–38), v Krümmelově knize se stat' nachází na stránkách 168 až 208.
18. Jiným říšskoněmeckým badatelem se zájmy o české prostředí byl např. Richard Andree.
19. Pro Kohlův kontextuální přístup je příznačné, že zde věnoval pozornost i některým významným národům „sousedním“, např. „Arabům“, „Tatarům“ či „Berberům“.

PRAMENY A LITERATURA:

- Brooks, Shirley 1854: *The Russians of the south*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.
- Dvořák, Rudolf 1896: Geologie. In: *Ottův slovník naučný*. Desátý díl. Praha: J. Otto, s. 23–28.
- Elsmann, Thomas 2010: *Johann Georg Kohl: ein Leben zwischen der Alten und der Neuen Welt*. Bremen: Carl Schünemann Verlag.
- Gavazzi, Milovan 1956: Die Kulturgeographische Gliederung Südosteuropas (Ein Entwurf). *Südost-Forschungen* 15, s. 5–21.
- Hamm, Wilhelm 1862: *Südöstliche Steppen und Städte. Nach eigener Anschauung geschildert*. Frankfurt am Main: J. D. Sauerländer's Verlag.
- Hausmann, Guido 1998: *Universität und städtische Gesellschaft in Odessa 1865–1917. Soziale und nationale Selbstorganisation an der Peripherie des Zarenreiches*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Hengartner, Thomas 1999: *Forschungsfeld Stadt. Zur Geschichte der volkswissenschaftlichen Erforschung städtischer Lebensformen*. Berlin – Hamburg: Dietrich Reimer Verlag.
- Herlihy, Patricia 1986: *Odessa: A History 1794–1914*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Hexelschneider, Erhard 2008: Johann Georg Kohl – Russland – Brockhaus. *Kultursoziologie* 17, č. 1, s. 99–126.
- King, Charles 2011: *Genius and Death in a City of Dreams*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- Kisse, Anton I. – Prigarin, Alexandr A. 2014: Budžak kak istoriko-etnografičeskij rajon Jevropy. In: Kisse, Anton I. – Prigarin, Alexandr A. – Stanko, Vladimir N. (eds.): *Budžak: istoriko-etnografičeskije očer-*
- ki narodov jugo-zapadnykh rajonov Oděščiny*. Oděssa: PostScriptUm, s. 9–26.
- Kohl, Johann G. 1842: *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten. Erster Theil. Reise in Böhmen*. Dresden–Leipzig: Arnoldische Buchhandlung.
- Kohl, Johann G. 1847: *Reisen in Südrussland. Erster Theil. Neu-rußland – Odessa – Ausflüge in die Steppen. Nebst einer Karte der Anlage des Pontus*. Dresden – Leipzig: Arnoldische Buchhandlung.
- Kohl, Johann G. 1868: *Die Völker Europa's. Cultur- und Charakter-skizzen der europäischen Völker. Mit Vignetten und Farbendrucktafeln, nach Aquarellen von A. Kretschmer*. Hamburg: Vereinsbuchhandlung.
- Kohl, Johann G. 1874: *Die geographische Lage der Hauptstädte Europas*. Leipzig: Verlag von Veit & Comp.
- Koch, Karl 1854: *Die Krim und Odessa. Reise-Erinnerungen aus dem Tagebuche des Karl Koch*. Leipzig: Verlagsbuchhandlung von Carl B. Lorck.
- Koschmal, Walter 1998: Altes Odessa – fremde Stadt. Rußlands erste europäische Stadt. In: Koschmal, Walter – Völkl, Ekkehard (eds.): *Odessa. Kapitel aus der Kulturgeschichte*. Schriftenreihe des Osteuropainstituts Regensburg-Passau. Regensburg: Verlag Michael Laßleben, s. 30–44.
- Kruk, Vjačeslav Ju. 2009: *Južnaja stolica. Oděssa pervoj poloviny XIX veka v literaturnykh i krajevedčeskich istočnikach, memuarach, dnevnikach, pismach*. Oděssa: Lokid Premium.

- Krümmel, Otto 1904: *Ausgewählte Stücke aus den Klassikern der Geographie für den Gebrauch an Hochschulen*. Kiel – Leipzig: Verlag von Lipsius & Tischer.
- Lieven, Dominic (ed.) 2006: *The Cambridge History of Russia. Volume 2. Imperial Russia 1689–1917*. Cambridge University Press.
- Löwenich, Friedhelm 1992: *Verstaatlichte Sittlichkeit. Die konservative Konstruktion der Lebenswelt in Wilhelm Heinrich Riehls ‚Naturgeschichte des Volkes‘*. Opladen: Leske + Budrich.
- Lozoviuk, Petr 2016: Na pomezí Balkánu: Budžak v etnokulturní perspektivě. In: *Porta Balkanica. Časopis věnovaný zemím Balkánu a jihovýchodní Evropy / Journal focused on the Balkan and South-east European countries* 8, č. 1, s. 43–54.
- Makolkin, Anna 2007: *The Nineteenth Century in Odessa. One Hundred Years of Italian Culture on the Shores of the Black Sea (1794–1894)*. Lewiston – Queenston – Lampeter: The Edwin Mellen Press.
- Prigarin, Alexandr A. 2012: Rynok „7 kilometr“: torgovaja subkultura v sovremennoj Oděse. In: Prigarin, Alexandr A. (ed.): *Čelovek v istorii i kulture*, v 2. Oděsa: SMIL, s. 431–449.
- Roth, Klaus 2010: Stadtforschung aus ethnologischer Sicht. Die süd-osteuropäische Stadt in der volkskundlichen Forschung. In: Bohn, Thomas M. – Calic, Marie-Janine (eds.): *Urbanisierung und Stadtentwicklung in Südosteuropa vom 19. bis zum 21. Jahrhundert*. 47. Internationale Hochschulwoche der Südosteuropa-Gesellschaft in Tutzing 6.–10. 10. 2008. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, s. 133–154.
- Treťjak, Alexandr I. 2006: Kak Amerika otkryvala Oděssu. *Oděsskij al'manach. Dėribasovskaja — Rišel'jevskaja*, č. 25, s. 6–13.
- Treťjak, Alexandr I. 2012: *Roždėnija goroda. Očerki ranněj istorii Oděssy*. Oděsa: Optimum.
- Zinnecker, Andrea 1996: *Romantik, Rock und Kamisol. Volkskunde auf dem Weg ins Dritte Reich. Die Riehl-Rezeption*. Münster – New York: Waxmann.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- „Geognosie.“ *Lexikon der Geowissenschaften* [online] [cit. 12. 11. 2016]. Dostupné z: <<http://www.spektrum.de/lexikon/geowissenschaften/geognosie/5619>>.
- Witzlack-Makarevich, Kai 2014: „Odessa/Odesa.“ *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa* [online] [cit. 3. 11. 2014]. Dostupné z: <ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32498>.
- Levit, Aleksandr 2010: „Mark Tven: „Po vidu Odessa toč-v-toč amerikanskij gorod“. Fakty i kommentarii [online] 23. 4. [cit. 10. 12. 2016]. Dostupné z: <<http://fakty.ua/12688-mark-tven-po-vidu-odessa-toch-v-toch-amerikanskij-gorod>>.
- Ulrich, Johannes 1982: Krümmel, Otto. In: *Neue Deutsche Biographie* 13, s. 109–110. Dostupné z: <<https://www.deutsche-biographie.de/gnd119509601.html#ndbcontent>>.

Summary

“Ethnographic Geognosy” and Beginnings of Urban Protoethnology

The objective of the submitted study is to point out the fact that examples of unusually mature protoethnological texts, which focus on the urban environment in a surprisingly modern way, could be found as early as in the mid-19th century. As an example for the aforementioned statement, a study from the year 1841 is analysed, which was written by Johann Georg Kohl (1808–1878), a German ethnographer and traveller. Kohl's text deals with Odessa, a town which – due to its special features – drew attention of many Russian and foreign observers immediately after it had been found. Kohl's hitherto unusual sensibility for the perception of the town as a specific social space resulted in an unusually modern synthesis. The texts of Kohl's type can be viewed as valuable sources for ethnographically directed information which is relevant even today due to the diachronic analysis of populations thematised in them; in addition, those texts are important sources usable for the study of the history of European ethnology.

Key words: History of ethnology; urban ethnology; Odessa; Johann Georg Kohl.

MOŽNOSTI A FORMY ADAPTÁCIE SOCIÁLNE A EKONOMICKY VYLÚČENÉHO OBYVATEĽSTVA NA PERIFÉRII MESTA DO MAJORITNEJ SPOLOČNOSTI (NA PRÍKLADE TRNAVY)

Martina Bocánová (*Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave*)

Problematika chudoby, snaha o zmiernenie jej dopadov a vytváranie rôznych projektov a podpôr v tejto oblasti boli neoddeliteľnou súčasťou života tak v minulosti, ako i dnes. To, čo sa menilo v historickom kontexte, bol predovšetkým postoj k chudobným a marginalizovaným ľuďom, vyhodnocovanie ich osobnej zodpovednosti, či prínosu pre ostatných ľudí. Riešenie otázok príjmovej nedostatočnosti, kvality života ohrozených skupín obyvateľstva, zmiernenie dopadu biedy na najzraniteľnejšie skupiny ľudí, ale i sprievodných znakov sprevádzajúcich zlé životné podmienky (napr. kriminalita) boli aktuálne nielen v mestách. Spôsoby vnímania chudoby, snahy o jej zmiernenie a navrhované riešenia kľúčových faktorov vychádzajú z aktuálnych, dobových náhľadov a hodnotových preferencií majoritnej spoločnosti voči sociálne a ekonomicky vylúčeným. V nasledujúcej štúdii sa pokúsime podať obraz dvoch takýchto priestorov, pre ktoré je charakteristická kumulácia rôznym spôsobom znevýhodnených ľudí a ktoré predstavovali či predstavujú zásadný problém pre majoritu. I keď skúmané lokality delí viac ako polstoročie, nesú so sebou takmer totožné východiskové problémy.¹ Otázkou zostáva, či je možné sa vymaniť z kontextov vylúčenia, posunúť sa pozitívne ďalej, alebo si súčasná situácia vyžaduje odlišné riešenia ako v minulosti.

K metodológii riešenia výskumného problému

Stimulov k systematickému vedeckému záujmu o problém sociálne, ekonomicky a priestorovo vylúčených lokalít bolo viacero. Vo výskumnom priestore mesta Trnava dlhodobo rezonujú problémy spájané s aktuálne segregovanou lokalitou na sídlisku Linčianska, kde žije nízkopríjmové obyvateľstvo, rómske rodiny, a kde je vyšší výskyt spoločensky neprijateľného, patologického správania sa. Predvýskum, ktorý sa pôvodne zameriaval na rôzne etnické skupiny, ktoré žili a žijú na území mesta, ukázal nové zaujímavé podnety pre prácu vo výskumnom teréne, zameranú predovšetkým na otázku sociálneho vylúčenia a jeho indikátorov.² Na základe znalosti lokálnych pomerov a historickej literatúry sme

vybrali lokalitu, ktorá v polovici 20. storočia vykazovala takmer identické charakteristiky, reálne či prisudzované majoritou, ktoré pôsobili ako silný segregačný faktor. Zaujímavé bolo, že lokalita Kopánka sa dokázala vymaniť z kontextov stereotypného vnímania majoritným obyvateľstvom a transformovať sa na lukratívnu časť Trnavy. Cieľom výskumu bolo zistiť, aké stimuly pomohli v tomto procese a či ich je možné aj v súčasnosti aplikovať na sociálne a ekonomicky vylúčenú oblasť na sídlisku Linčianska. Predpokladali sme, že analýzou týchto procesov by sme mohli poukázať na možnosti riešenia problémov v súčasnosti. Limitujúcim faktorom bolo rómske obyvateľstvo, ktoré nebolo takým výrazným prvkom na Kopánke, ale je vo vysokej miere prítomné na sídlisku Linčianska na Coburgovej ulici. Vďaka tomuto prvku sme predpokladali, že bude možné identifikovať, či problémy, ktoré sa neustále na tomto mieste vyskytujú, je možné vnímať ako „rómsky problém“, ako sa to dnes javí majorite, alebo ide o problém chudoby.

Počas výskumu sme sa zamerali predovšetkým na kvalitatívny výskum, osobne vedené rozhovory a zúčastnené pozorovanie. K správam v miestnej tlači bolo nutné pristupovať kriticky, keďže mnohé niesli v sebe znaky stereotypného vnímania problému a využívali naladenie majority. V oblasti používania písomných prameňov bola o niečo jednoduchšia práca zameraná na Kopánku, keďže vďaka záujmu saleziánov o túto štvrť bolo možné využívať archívne materiály, cirkevné záznamy, relevantné články v časopisoch, novinách a kroniku Kopánky, ktorú saleziáni viedli. Kvalitatívny terénny výskum sa realizoval formou rozhovorov s najstaršími obyvateľmi lokality, kde sme získali informácie z robotníckych rodín, rodín břešov i prisťahovaných Oravcov.³

Ako vhodný priestor prieniku do výskumného terénu v lokalite Linčianska sa ukázalo centrum Mak a nezisková organizácia Koburgovo. Vďaka spolupráci so sociálnymi pracovníkmi bolo možné nadviazať priamy kontakt s obyvateľmi mestskej štvrte. Prostredníctvom prednášok Juraja Štofeja⁴ na pôde Univerzity sv. Cyrila a Metoda sa podarilo aktivizovať aj študentov, ktorí sa

výraznou mierou podieľali na práci vo výskumnom teréne a spolupracovali zo sociálnymi pracovníkmi. Výskum sa realizoval nielen medzi obyvateľmi skúmanej lokality, ale vyhodnocovali sa aj dáta získané v prostredí majority. Sumarizácia výsledkov výskumu bola znovu viazaná na kritické vyhodnotenie písomných materiálov, zväčša článkov v miestnej tlači.⁵ V procese práce v teréne boli zorganizované konferencie, neformálne stretnutia, výstavy, vystúpenia, ale aj stretnutie s predstaviteľmi mesta Trnava a sociálnymi pracovníkmi, kde sme sa snažili poukázať na špecifiká mestskej štvrte a hľadať spoločne možnosti aspoň zmiernenia dopadov chudoby a sociálneho vylúčenia na obyvateľstvo.

Mesto Trnava a riešenie otázky chudoby

V prvej polovici 20. storočia boli chudobní ľudia roztrúsení po celom území mesta Trnava, snáď s výnimkou vilovej štvrte, ktorú obývali právnici, lekári a vôbec ľudia vysoko postavení v spoločenskom rebríčku. Obyvatelia mesta odkázaní na pomoc ostatných sa kumulovali vo vyššej miere v okrajových štvrtiach, akými boli napríklad Tulipán či Kopánka (Bocánová 2016b : 56 – 57). V prvej polovici 20. storočia, kedy žili ľudia bez sociálnych istôt, v krízových situáciách očakávali pomoc od mestského magistrátu a cirkví. Ako ukazujú archívne materiály, magistrát nebol schopný prijímať systémové opatrenia v otázke sociálnych problémov a pravidelne v tejto oblasti zlyhával. V snahe ospravedlniť svoju nečinnosť a malú zaangažovanosť dokonca tvrdil, že za chudobu si ľudia môžu výhradne sami a spôsobujú si ju svojim nezriedeným životom.

Na nedostatočné reakcie mestského magistrátu reagovali hlavne spolky a cirkvi. Dobročinnosť tvorila významnú zložku spolkového života, nech bolo jeho primárne zameranie akékoľvek. Spolky vo viacerých oblastiach suplovali štát, venovali sa charite, vzdelávacej činnosti i prevencii (Dudeková 1998). Ich snahy boli v tejto oblasti cielene zamerané na chudobné rodiny a hlavne deti a mládež. Organizovali rôzne školenia, prednášky a kurzy, vydávali knihy zamerané na osvetu. Spolková činnosť v tomto smere nebola systematická a narážala na viaceré úskalia, ktoré si ich členovia neuvedomovali, resp. nebrali na zreteľ limity, s ktorými sa museli ľudia bojujúci o prežitie denne vyrovnávať. Situovanie prednášok a školení v centre mesta do spolkových miestností a ich časové zaradenie vo väčšine prípadov do zimného obdobia znemožňovalo účasť cieľovej skupiny na stret-

nutiach. Prioritou pre ľudí odkázaných na dobročinnosť boli pracovné príležitosti či reálna, zväčša materiálna pomoc, nie však dlhodobéjšie projekty, ktoré im mali pomôcť zlepšiť život. Ľudia trpeli aj nedostatkom vhodného odevu, v rodinách mali oveľa menej kusov teplého oblečenia ako bol počet jej členov. Oblečenie využívali v prvom rade tí, ktorí chodili do práce, prípadne si ju hľadali – ostatní zostávali doma. Nízka gramotnosť, nevyhovujúce životné podmienky, nedostatočná zdravotná starostlivosť a neznalosť vhodnej starostlivosti o deti, dospievajúcich, chorých, duševne či telesne postihnutých ľudí a vôbec neznalosť zásad správnej životosprávy či neschopnosť zabezpečiť dostatok potravín sa stali spolu s nedostatočnou hygienou základom problémov so zdravím, úmrtnosťou, nákazlivými chorobami, alkoholizmom či prostitúciou. V centrálnej zóne mesta bolo možné situáciu aspoň čiastočne monitorovať a zmierňovať, podstatne horšie boli na tom okrajové štvrte mesta, kde nebol (alebo bol obmedzený) dosah spolkov a cirkví.

Spolková činnosť nebola koordinovaná a už vôbec nie systematická. Spolky sa aktivizovali v pomoci chudobným s príchodom zimy alebo s veľkými sviatkami, kedy organizovali zbierky a rôzne dobročinné akcie. Výťažok zo zbierok venovali chudobným, spravidla však tým rodinám, ktoré poznali. Obyvatelia segregovaných mestských štvrtí, menovite obyvatelia Kopánky, sa k takejto pomoci dostávali zriedkavejšie. Oddelení hradbami a nekultivovaným ťažko priechodným rozsiahlym terénom, ktorý bol v jarňách a jesenných mesiacoch rozbahnený, zostávali na pokraji záujmu Trnavčanov.

Systematickejšie sa venovali charite predovšetkým členovia náboženských rádov a cirkví. Vzhľadom na skutočnosť, že ich aktivity sa neviazali na platenie členských príspevkov a tiež vykazovali stabilitu z hľadiska ideológie, mohli pôsobiť dlhodobo a koncepcne.⁶ Dosah rádov a cirkví na okrajové štvrte mesta bol však oveľa menej intenzívny ako na centrálnu zónu. Organizovali síce rôzne akcie ako napríklad chlebové, polievkové, stravovacie či ošacovacie, ale vždy v mieste svojho sídla. Napriek vzdialenosti a rôznym negatívnym okolnostiam chodili za pomocou aj členovia rodín zo segregovaných oblastí, pokiaľ nebola pomoc viazaná napríklad na farnosť. Na perifériu mesta dochádzali kňazi len sporadicky, pokiaľ to vyžadovala naliehavá situácia – napríklad posledné pomazanie a zaopatrenie zomierajúceho, na príhlé majere nechodili takmer vôbec. Kňazi videli príčiny biedy v morálnom úpadku ľudí a zdôrazňovali absenciu autorít,

hodnôt, vzorov, ideálov, vzdelania a kultúry. Mešťania si všímali hlavne materiálny rozmer života ľudí bez ekonomických istôt a ako hlavnú príčinu chudoby vnímali nezamestnanosť.

V Trnave sa v prvej polovici 20. storočia začal výraznejšie rozvíjať priemysel, čo lákalo ľudí z vidieka. Nie všetci však získali ako nekvalifikovaní robotníci pracovné pozície v továrňach, a tak len rozšírili rady nezamestnaných a chudobných. Prílev obyvateľstva vytvoril tlak na dovedty obmedzený bytový fond. Množstvo ľudí bývalo v nájomných bytoch s nízkym hygienickým štandardom, ktoré zďaleka nevyhovovali potrebám viacčlenných rodín. V snahe o sídelnú reguláciu prijalo mesto v roku 1921 nový plán bytovej výstavby, ktorý vypracoval architekt Ivo Beneš z Brna (Priečko 2016: 110; Šimončíč 1998: 115 – 120).

Pri vytváraní sociálnej diferenciácie mesta zohrával výraznú úlohu charakter „manifestnej“ vrstvy obyvateľov jednotlivých štvrtí. Kritériami boli zamestnanosť, príjmy, spôsob bývania,⁷ spôsob trávenia voľného času, vzdelanie, morálne hodnoty.⁸

Kopánka – Execír

Kopánka bola v historických dokumentoch, literárnych prameňoch i v pamäti obyvateľov mesta charakterizovaná ako chudobná štvrť, kde žilo nízkopríjmové obyvateľstvo, robotníci z tehelní a cukrovaru,⁹ nezamestnaní a vojnoví invalidi, ktorí bývali v lepšom prípade

v malých domoch z nepálenej hliny, v horšom vo vagónových provizóriách (Priečko 2016: 106). Břeši¹⁰ bývali aj v objektoch starej tehelne, ktorá zanikla v 20. rokoch 20. storočia. V snahe riešiť v niektorých prípadoch už zúfalú bytovú situáciu začalo mesto vytvárať parcely na bývanie v priestoroch vojenského cvičiska označovaného termínom Execír. Trnavčania poznajú Kopánku práve pod týmto názvom aj v súčasnosti.

Ľudia žili na Kopánke v katastrofálnych podmienkach (Bocánová 2016a : 40 – 43). Mesto poskytlo obyvateľom bez strechy nad hlavou 100 vyradených železničných vagónov, ktoré si obkladali starým papierom, plechom, prípadne tehliami a ich úlomkami, ktoré našli v okolí tehelní. Na Kopánke prichádzalo k mnohým tragédiám – rodiny, ktoré si často nemali čím prikúriť, mrzli vo vagónoch, počas jarných dažďov prinášali noviny správu o zrútení sa domčekov, ktoré pochovali svojich obyvateľov. Napriek tragédiám sa počet obyvateľov vďaka vysokej pôrodnosti a príchodu nových ľudí s obmedzenými finančnými možnosťami stále zvyšoval. Za obdobie najintenzívnejšieho zvyšovania populácie v lokalite Kopánka – Execír je považované obdobie po prvej svetovej vojne až do konca druhej svetovej vojny. V uvedenom čase zmenila Trnava svoj obchodný, remeselnícky a agrárny charakter na výrazne priemyselný (Priečko 2016: 110 – 115). Tento trend poznačil aj Kopánku – bývalo tu čoraz viac chudobných robotníkov, ktorých príjem bol často jediným príjmom početnej rodiny. Execír sa stával

Kopánka, Legionárska ulica (polovica 20. storočia).
Archív E. Markušíkovej

Majer na Špačinskej ceste (40. roky 20. storočia).
Archív E. Markušíkovej

postupne mestskou štvrťou, v ktorej sa darilo revolučným komunistickým myšlienkam, čomu napomáhal aj fakt, že tu nebol takmer žiadny dosah cirkvi.¹¹ Robotníci, nezamestnaní a nízko príjmové obyvateľstvo vôbec stále intenzívnejšie pociťovali svoju odcudzenosť voči ostatným obyvateľom mesta, ktorých vnímali ako zvýhodnených v prístupe k vzdelaniu a pracovným príležitostiam. Kopánka nebola izolovaná len v mentálnej mape mesta jej obyvateľov, ale i reálne svojou územnou polohou. Od centrálnej zóny bola odčlenená plochou využívanou na poľnohospodárske účely, prípadne neobrábanou pôdou, a tak i tento faktor prispel k tomu, že sa v lokalite vyprofilovala voči majorite uzavretá komunita žijúca svojim vlastným životom.

Mnohé rodiny prežívali len vďaka charite a žobraniu. Hlavne žobrajúce deti pochádzali z periférnych oblastí Trnavy, vo veľkej miere práve z Kopánky. Na tento negatívny trend začali systematicky poukazovať saleziáni,¹² ktorí sa síce snažili situáciu v najchudobnejších rodinách podchytiť, ale nedisponovali veľkými možnosťami, keďže na Execíri nemali vybudované svoje sídlo. Saleziáni poukazovali na skutočnosť, že tieto deti na Kopánke nepochádzali len z rozvrátených rodín, kde hlavnú úlohu zohráva alkohol, ale aj z chudobných rodín, v ktorých rodičia bez práce nevedia zabezpečiť pre svoje deti náležitú starostlivosť. Neúnavne písali o chybách v systéme, ktorý nielenže neumožnil kvalitné vzdelanie, nepomohol mladým ľuďom uplatniť sa na trhu práce, ale po odchode

zo škôl utvrdzoval v deťoch zlé návyky, ktoré tieto potom nasmerovali na cestu chudoby, v ktorej vyrastali. O trnavskej Kopánke sa začalo diskutovať v nelichotivom tóne v rôznych periodikách s vysokým tlačiarenským nákladom, situáciu si začali všímať aj miestne noviny.¹³ Na svojich čitateľov autori článkov pôsobili priblížením osobných príbehov chudobných detí a ich rodín, snažili sa o pochopenie širokej verejnosti, od ktorej sa takýmto deťom a obyvateľom periférnych chudobných štvrtí dostávalo odsúdenia. Pomoc k nim tiež smerovala v menšej miere ako k chudobným z centrálnej zóny, keďže ľudia nepoznali ich individuálne osudy a vnímali ich ako problémových ľudí, ktorí si môžu za svoju situáciu sami. Ľudí žijúcich v núdzi bolo síce možné nájsť rozptýlených po celom centre mesta aj v jeho štvrtiach, ale ich najvyššia koncentrácia bola predovšetkým v lokalitách Tulipán a Kopánka, ktoré boli mimo pravidelného a častého kontaktu s majoritou.

Pre rodiny bolo prioritou získať zamestnanie. Ľudia z Kopánky pracovali v tehelniach a v cukrovare ako námezdní robotníci, prípadne ako sezónni poľnohospodárski pracovníci na blízkych poliach a v záhradách. Na majeroch prežívali ako ošetrovatelia dobytky, starali sa o hydinu, niektorí pracovali ako kočiši.¹⁴ Tí, ktorí pracovali na majeroch, tam aj žili, pravidelné dochádzanie v skorých ranných hodinách nebolo jednoduché a zo vzdialenejších lokalít tu mohli robiť len tí, ktorí vlastnili bicykel. Preto boli vítané pracovné príležitosti ponúkané ne-

Športové hry mládeže v roku 1952. Lokalita Rybník pri Kopánke.
FB Fotky starej Trnavy, s povolením správcu stránky Š. Chovančáka

Cestou z Kopánky do centra mesta (60. roky 20. storočia).
Foto z fondov Západoslovenského múzea Trnava

veľkou komunitou Bulharov, ktorí sídlili na Kopánke (Bocánová 2012: 23–26). Napriek malej početnosti zasiahli do života mestskej štvrte i celého mesta Trnava výrazným spôsobom. Boli vnímaní ako pracovití, nekonfliktní a lojálni k majorite. Bulharskí poľnohospodári skultivovali pomerne veľkú plochu pôdy za hradbami mesta, kde pestovali okrem osvedčených druhov aj pre Trnavčanov nové druhy zeleniny. Ich pracovné úspechy a v nemalej miere i zásah do tvorby cien spôsobili, že neunikli pozornosti policajných zložiek.¹⁵ Polícia venovala pozornosť aj cukrárom, predavačom tzv. tureckých sladkýšov. Ekonomický úspech a inakosť Bulharov postavila postupne do pozície sledovaných osôb, o ktorých bola spísaná podrobná správa v roku 1931.¹⁶ Na jej základe sa dozvedáme mnohé zaujímavé informácie o ich spôsobe života, ale aj o tom ako boli vnímaní majoritným obyvateľstvom. Zo súpisu vieme, že postupne svoje záhrady rozširovali v priľahlých obciach Suchá nad Parnou, Zvončín a Modranka. Trnavské záhrady boli podľa policajného hlásenia financované Cvetkom Džongovom.¹⁷ Bulhari pre obyvateľov Kopánky predstavovali každoročnú možnosť si privyrobiť sezónnymi prácami na poliach a v záhradách, ktorú využívali hlavne ženy a staršie deti a takto sa snažili o finančné prílepšenie si pred zimou, kedy sa možnosť získať prácu výrazne znížila. Vzhľadom na to, že sa Bulhari s obyvateľmi majerov a Kopánky viac-menej osobne poznali, nepociťovali voči nim nedôveru a zaujímala ich viac ochota a schopnosť pracovať v náročných podmienkach ako spoločenský status kopančárov. Pozitívnym

Novovybudované domy na Kopánke pre Oravcov. Ústianska ulica (60. roky 20. storočia). Foto Štefan Chovančák

momentom pre miestne rodiny bolo, ak aspoň jeden člen domácnosti pracoval v blízkom cukrovare a v tehelnách, ktoré poskytovali hlavne stabilným zamestnancom istoty aj v mesiacoch mimo poľnohospodárskych prác.

Príchod Oravcov na Kopánku – pozitívny stimul vzoru

Oravci, ktorí boli vysťahovaní zo svojich domov z dôvodu budovania vodného diela Oravská priehrada, prišli do Trnavy v roku 1941 do dvadsiatich šiestich novopostavených domov na Ústianskej ulici na Kopánke.¹⁸ Konečná kolaudácia výstavby Ústianskej a Guttenbergovej ulice v Trnave a náhradných gazdovstiev presídlených Oravcov bola definitívne ukončená v roku 1949 kolaudačnou zápisnicou zo dňa 7. mája v roku 1949.¹⁹

Oravci z dedín, ktoré mali byť zatopené, si programovo vyberali miesta, kam sa presídlia podľa kritérií, ktoré boli pre nich dôležité. Predovšetkým to bola bonita pôdy a obyvateľstvo rímskokatolíckeho vierovyznania. Z tohto dôvodu sa Trnava javila ako ideálne miesto na ďalší život. Príchod Oravcov do mesta však v miestnych obyvateľoch vzbudzoval rôzne obavy. Okrem toho, že ich stereotypne vnímali ako horalov, ktorí sa nebudú vedieť začleniť do života mesta, v mnohých sa vynárali pochybnosti o ich čestnosti, keďže výmena sa realizovala systémom dom za dom, pôda za pôdu bez ohľadu na ich stav (Sokolovič 2016: 87). Ako problém sa ukázalo i to, že novovybudované domy pre príchodcov boli práve v štvrti Kopánka. Trnavčania predpokladali, že Oravci budú presne ten typ ľudí, ktorí sa v ich predstavách spájali s touto lokalitou. Preto aj ich príchod do Trnavy vzbudil zvýšenú pozornosť.

Prisťahovalci z Oravy nevnímali túto mestskú štvrť v kontexte stereotypov, ktoré boli zažité majoritou. Vďaka tomu, že neboli znalí postavenia Kopánky v mentálnej mape obyvateľov mesta, nevnímali svoj sídelný priestor ako priestor vylúčenia. Prirodzene, po príchode si všimli neutešenú situáciu v akej žila väčšina obyvateľov Execúru, ale keďže prišli ako kompaktná skupina, nepociťovali nutnosť vchádzať do užších kontaktov s miestnymi občanmi. Taktiež nestabilná situácia vojnových rokov a rozšírenie nedostatku či priamo chudoby aj do iných štvrtí mesta pre nových obyvateľov do určitej miery zotrela rozdiely medzi miestom ich nového života a ostatnými štvrtami.²⁰

Takmer okamžite po príchode sa Oravci napojili na komunitu saleziánov, ktorí tu rok pred ich príchodom vybudovali saleziánske oratórium, a začali sa zúčastňovať

všetkých aktivít – náboženských, kultúrnych a športových, ktoré saleziáni usporadúvali (Sokolovič 2016: 68 – 69). V pamäti miestnych obyvateľov sa zapísali ako nesmierne pobožní ľudia, ktorí si ctia cirkevné i svetské authority, dodržiavajú tradície a trvajú na kompatibilitě vzťahov patriarchálnej rodiny.²¹ V oblasti, kde sa pomaly ale isto etablovali komunistické myšlienky, kde ľudia boli prinajlepšom laxní vo viere a tiež kde bolo nezriedka evidentné partnerské spolužitie miesto manželského, kde bujneli rôzne problémy ako dôsledky biedy (alkoholizmus, násilie), sa dostali Oravci do pozície morálnych vzorov. Táto skutočnosť sa postupne ešte utvrdzovala tým, že boli pracovití, zruční a skromní vo svojich nárokoch i výdavkoch. Viacerí z nich boli vyučenými remeselníkmi, keďže predtým pracovali na budovaní vodného diela. I v Trnave si udržali silný vzťah k pôde a zakorenenosť v agrárnom spôsobe života, ako aj funkčný systém susedskej výpomoci. Napriek tomu, že boli obyvateľmi marginalizovanej oblasti, stali sa Oravci pozitívnym prvkom v kontexte života mesta a pomohli postupne eliminovať psychologický tlak sociálneho vylúčenia. Prvé kontakty s novými obyvateľmi nadväzovali hlavne deti, ktoré sa stretávali v saleziánskom oratóriu. To sa stalo miestom, kde sa lámali počiatočné bariéry medzi deťmi břešov, robotníkov a deťmi z Ústia nad Oravou. Na základe dostupných informácií a výpovedí respondentov môžeme tvrdiť, že Kopánka ako sociálne a ekonomicky vylúčená lokalita sa začala meniť prostredníctvom viacerých faktorov, ktoré sa vzájomne prelínali. Výraznými prvkami modifikujúcimi tento progres bol príchod saleziánov a ich činnosť v tejto mestskej štvrti a následne Oravcov, ktorí žili hodnoty proklamované týmto rádom a zostávali verní tradičnému spôsobu rodinného života so silnou príbuzenskou spätosťou.

Na základe výpovedí respondentov, ale i z písomných prameňov však získavame informáciu, ktorá nie je prvoplánovo prezentovaná. Napriek tomu, že obyvatelia s rôznym sociálnym zázemím sa postupom času zžili a nevytvárali medzi sebou konflikty, nemôžeme hovoriť o celoplošnom vzájomnom pozitívnom vnímaní sa, hlavne smerom k Oravcom. Predovšetkým najchudobnejší obyvatelia štvrte, ktorí žili v ťažkých podmienkach v preplnených odstavených vagónoch, poukazovali na nespravodlivosť, ktorú cítili voči prisťahovalcom zo zátopovej oblasti. Vníмали ako neprijateľné znevýhodnenie, že za Slovenského štátu im boli postavené na tú dobu luxusné domy.²² Je veľmi pravdepodobné, že určitá

miera separácie od pôvodných obyvateľov Kopánky bola aj na strane Oravcov. Vidíme to napríklad v zápisoch z kroniky saleziánov, kde sa spomínajú spolky, ktorých členmi boli výlučne Ústania.²³ Pozitívne sa na Kopánke a jej obyvateľoch podpísali neskôr aj roky socializmu. Rozšíreniu vyčlenenej skupiny skutočne chudobných ľudí zabráňoval socialistický režim rôznymi spôsobmi. Investoval do takých sociálnych sfér, ktoré produkovali najviac chudobných, čo boli najmä odvetvia s najnižšie kvalifikovanou prácou. Postupne sa medzi jednotlivými rodinami na Kopánke stierali rozdiely. Napriek tomu sa ešte i dnes ľudia v tejto mestskej štvrti identifikujú na základe rodinnej príslušnosti, kedy v rozhovoroch označujú seba ako bývalých břešov či Oravcov.

Sídliisko Linčianska – sociálne a ekonomicky vylúčený priestor súčasnej Trnavy

Osobitným priestorom sociálneho a ekonomického vylúčenia v súčasnosti s podobnými charakteristikami ako v prvej polovici 20. storočia Kopánka, je Trnava – Juh, sídliisko Linčianska.²⁴ V počiatkoch budovania lokality ju nič nepredurčovalo k tomu, aby sa stala miestom, ktoré je v mentálnej mape mesta Trnavčanov spájané s vysokou mierou kriminality a kumuláciou chudoby.²⁵ Banská-hutnícka spoločnosť kniežaťa Filipa Coburga tu založila a vybudovala začiatkom 20. storočia oceliarsky podnik, v tom čase výnimočný architektonický počin svojho druhu. Spoločnosť vytvorila množstvo pracovných príležitostí pre miestnych občanov, ale aj možnosti bývania či kultúrneho a športového života.²⁶ K priemyselným budovám pribudli bytové domy robotníckej kolónie, riaditeľská vila a úradnícke byty. Ubytovacie zariadenia predstavovali nielen zaujímavý architektonický komplex, ale aj príjemné miesto na bývanie, štvrť bola vnímaná ako jedno z najkrajších miest mesta.

V povojnových rokoch sa rozvíjalo budovanie bytového fondu, k rodinným domom pribudli nízke tehlové bytové domy, školy, materské školy a kúpalisko (1953).

Valcovňa a oceliareň Coburgových závodov pomohla vzniknúť podniku TAZ – Trnavským automobilovým závozom. Keďže v 70. rokoch 20. storočia vznikla potreba zaplnenia nových pracovných miest v TAZ, riaditeľstvo vytvorilo ponuku, ktorú adresovalo Rómom na východe Slovenska. Keďže k pracovnému miestu patrilo aj bývanie, postupne sa do lokality nasťahovalo väčšie množstvo príslušníkov rómskej populácie (-is- 1992: 1, 3).

Automobilové závody neinvestovali do bytových domov žiadne prostriedky a v roku 1999, kedy ukončili svoju činnosť, zostali Rómovia, ktorí prišli za prácou a bývaním, bez práce.²⁷ So stratou pracovných príležitostí vypukol problém chudoby: sociálne odkázaných bolo stále viac ľudí, žili tu rodiny bez stabilného príjmu, prežívajúce len zo sociálnych dávok. So zvyšovaním miery biedy a únosnosti zlých životných podmienok sa zvýšila kriminalita v tejto štvrti natoľko, že Mestská polícia Trnava tu zriadila samostatný policajný okrsk. Od roku 2011, po vyhodnotení extrémne nežiaducich životných podmienok a po zlyhaní snáh o stabilizovanie situácie v lokalite, sa začalo uvažovať o vysťahovaní obyvateľov z miesta ich pobytu.²⁸ V máji v roku 2012 mesto asanovalo bytovku na Coburgovej ulici, ktorá bola v havarijnom stave a hrozilo jej zrútenie.²⁹

Snahy o riešenie nevyhovujúcej situácie

Podobne ako v prípade Kopánky pred vyše sedemdesiatimi rokmi, ani v prípade Coburgovej ulice sa mesto Trnava nedokázalo vyrovnáť so situáciou v sociálne a ekonomicky vylúčenej lokalite. Snahy mesta sa orientovali na zníženie znečistenia lokality a poukazovanie na nevyhovujúci štandard života jej obyvateľov. V skutočnosti využíval magistrát mesta presvedčenie majoritného

Diskusné fórum s predstaviteľmi mesta Trnava a sociálnymi pracovníkmi o lokalite Linčianska – Coburgova ulica (4. 12. 2014). Archív Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave

obyvateľstva o tom, že akákoľvek pomoc smerujúca na Coburgovu ulicu nesie v sebe zárodok neúspechu nielen z dôvodu kumulácie ekonomicky nestabilného obyvateľstva, ale aj preto, že tu žije vysoký podiel rómskej populácie. Napriek tomu, že na zasadnutí mestského zastupiteľstva sa situácia prerokúvala niekoľkokrát, našlo sa vyhovujúce riešenie.

V roku 2006 vzniklo na Coburgovej ulici nízkoprahové centrum Mak.³⁰ Ako problém sa ukázal už prenájom priestorov na jeho činnosť. Oficiálne získalo centrum priestory až v roku 2008 vďaka projektu Úsmev ako dar. Aktéri centra vnímali ako jediné možné riešenie zlej situácie vzdelanie detí a osvetu medzi rodičmi. V začiatkoch svojej práce sa zamerali na kreovanie detského centra, kde sa venovali deťom do siedmich rokov a pripravovali ich na školskú dochádzku. Postupne začali aj so sociálnym poradenstvom pre rodičov.³¹ Pracovníci centra sa neorientovali len na túto formu pomoci, ale snažili sa pomôcť aj v materiálnej sfére, predovšetkým organizovaním zbierok. V prvej fáze pomáhali všetkým bez rozdielu, v súčasnosti sa snažia uspokojiť hlavne tých, ktorí sa zapájajú do ich aktivizačných programov, keďže sa ukázalo, že pomoc bývala aj zneužitá. Po presídlení časti obyvateľov Coburgovej na Zelenčskú ulicu na sídlisku Linčianska do ubytovne Domov bola založená nezisková organizácia Koburgovo, ktorá rozšírila svoju pôsobnosť aj na toto miesto.

Centrum Mak a organizácia Koburgovo sa začali zameriavať hlavne na prevenciu sociálno-patologických javov v lokalite, poskytujú rôzne druhy poradenstva a snažia sa o aktivizáciu pozitívnych zdrojov a výchovu najmladšej generácie k zodpovednosti, tiež o budovanie vzťahu k vzdelaniu. Od roku 2014 začali spolupracovať s Katedrou etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave na rôznych stimulačných projektoch.³² Študenti etnológie spolu so zástupcami katedry realizovali v lokalite terénny výskum a zapájali sa do lokálne organizovaných aktivít. V rámci projektu spolupráce sa na pôde FF UCM organizovala prezentácia výsledkov terénneho výskumu v sociálne a ekonomicky vylúčenej lokalite za účasti obyvateľov štvrte a novovzniknutého rómskeho speváckeho súboru.³³ Na podujatie boli prizvaní aj sociálni pracovníci a predstavitelia mesta, ktorí sa snažili v diskusii nájsť možnosti riešenia súčasnej situácie. Podobne sa diskutovalo aj na medzinárodnej vedeckej konferencii v roku 2015, na ktorú prišli deti z rómskeho speváckeho zboru.³⁴

Napriek tomu, že mestské zastupiteľstvo i po diskusii na univerzitnej pôde neprijalo program, ktorý by začal systematicky riešiť situáciu v lokalite, pozitívnym stimulom sa stala spolupráca s Katedrou etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM. Možnosť spoznať takúto inštitúciu sa stalo významným momentom v živote detí. Práve situácia detí a dospelých sa ukázala ako najzávažnejšia. Na základe výsledkov výskumov vieme, že v roku 2008 takmer žiadne dieťa nenavštevovalo materskú školu a vyrastalo v nízko podnetnom prostredí. Prvoradou snahou pri riešení problémov v lokalite bolo vytvoriť pozitívne a aktívne prepojenie dôvery a rešpektu medzi rómskymi rodičmi a ich deťmi so vzdelávacími³⁵ inštitúciami (Štofej 2016: 51 – 52). V tejto oblasti bola vyvinutá výrazná aktivita už spomenutým nízkoprahovým centrom Mak a neziskovou organizáciou Koburgovo. V súčasnosti môžeme tvrdiť, že sa stali plnohodnotnou a rešpektovanou súčasťou komunity, pozitívne výsledky a posuny nie sú však výrazné. Ako významná sa javí absencia všeobecne akceptovaného prvk, ktorý by zároveň bol aj väčšinou prijímanou autoritou.³⁶ Odlišnosť od prvého priestoru výskumu na Kopánke vidíme aj v odchodných postojoch Rómov k hodnotám a normám odovzdávaným generačnou transmisíou,³⁷ vnímanie celoživotných rolí, ale aj ich vzťah k vzdelaniu (Demčáková 2016).

Napriek snahám o hľadanie paralel sa ukázalo, že problémy sociálneho a ekonomického vylúčenia nie je možné vyriešiť podobným spôsobom, ako v lokalite Kopánka pred niekoľkými desaťročiami. Príčin je viacero – odlišná historicko-spoločenská situácia, nemožnosť nájsť spoločnosťou rešpektovaný vzor a ideál, ktorým bolo v minulosti náboženstvo, (ne)existencia reálne viditeľných vzorov v skúmanej štvrti, takisto rezonuje problém nezamestnanosti, ktorý sa len umocňuje nízkou vzdelanosťou a nekvalifikovanosťou ľudí žijúcich v lokalite Linčianska – Coburgova ulica. Za výrazný hendikepujúci prvok je považovaná aj skutočnosť, že sa jedná vo veľkej väčšine o rómske obyvateľstvo³⁸ a majorita nie je, ako sa ukázalo, schopná ani ochotná vnímať túto skupinu ľudí inak ako cez zaužívané stereotypy. Jediným oporným bodom v lokalite je centrum Mak a nezisková organizácia Koburgovo, ktorých prioritou je utvrdiť v ľuďoch presvedčenie, že vzdelanie je pre nich východiskom z ich situácie. Pracovníci však narážajú na množstvo problémov, ktoré vyvolávajú aj rodičia detí, ktorí nie sú vždy schopní pochopiť benefity vzdelávacieho procesu a zdráhajú sa zaradiť deti do predškolských zariadení. Po sérii diskus-

ných stretnutí, ktoré prebehli v roku 2015 so študentmi na UCM a Jurajom Štofejom z centra Mak a organizácie Koburgovo, je snaha vo väčšej miere realizovať kontakty s pozitívnymi vzormi. Bohužiaľ, nie sú to vzory, ktoré by mohli ľudia pozorovať denne vo svojom prostredí a Rómovia, ktorí sa presadili v spoločenskom, politickom či kultúrnom živote, sú pre miestnych obyvateľov vzdialení. Existencia takýchto pozitívnych stimulov, s ktorými by sa mohol jednotlivec konfrontovať v bežnom každodennom živote, sa ukazuje ako veľmi dôležitá. V kontexte uvedeného treba mať na zreteli, že spoločensko-politické udalosti, historický kontext a mentálne naladenie majority sú výraznými prvkami, ktoré môžu pomôcť k zmene v sociálne a ekonomicky vylúčených lokalitách, ale tak isto ako môžu tieto zmeny brzdiť.

Sociálne a ekonomické vylúčenie ako problém etnologického výskumu

V úvodných statiach sme predstavili mestskú štvrť Kopánka – Execír, ktorá bola v prvej polovici 20. storočia sociálne a ekonomicky segregovanou lokalitou, kde bývalo nízkoprájmové obyvateľstvo, nezamestnaní ľudia, vojnoví invalidi, ľudia s kriminálnou minulosťou, odkázaní na pomoc svojich spoluobčanov. Ich vyčlenenie za hradby mesta a do odľahlejšej zóny, kde nevedla žiadna cestná komunikácia, vzdialilo lokalitu nielen v mentálnej mape mesta Trnavčanov, ale ju urobilo nedostupnou aj geograficky. Kopánka, oddelená od centra hradobným systémom a širokým pásom neudržiavanej podmáčajnej pôdy, predstavovala štvrť, ktorá bola najvýraznejším spôsobom izolovaná po všetkých stránkach od benefitov, ktoré mohli využívať ostatní obyvatelia mesta. Tu žijúci ľudia boli, často neprávom, vnímaní ako kriminálne živly. Prepojenie chudoby a kriminality sa dialo takmer automaticky. Na túto skutočnosť podmieneného prepájania poukazujú viacerí autori, keď zdôrazňujú, že stigmatizovanie ľudí so sociálnymi problémami sa môže viazať práve na predpokladanú kriminalitu (Lubelcová 2006: 135 – 136). Podobné charakteristiky vykazuje aj druhá lokalita – sídlisko Linčianska, prioritne Coburgova ulica – s tým rozdielom, že tu žije prevažne rómska populácia, čo v súčasnosti predstavuje problém pre majoritu. Zásadnejším negatívom však je dlhotrvajúca kumulácia rôznorodých javov sociálneho a ekonomického vylúčenia, ktoré môžu viesť a vedú k pocitom rezignácie, zatrpknutosti, neschopnosti, nechote riešiť svoju situáciu a racionálne identifikovať príčiny aktuálneho stavu.

V skúmanej lokalite sme evidovali všetky indikátory sociálneho vylúčenia, vyberáme len niektoré (Džambazovič 2004: 19 – 20; Percy – Smith 2000: 9).

Priestorová a komunitná dimenzia

Obidve lokality vykazujú charakteristiky koncentrácie nezamestnaných ľudí, nízkoprijímového obyvateľstva, prípadne ľudí odkázaných na sociálne dávky. Pre majoritné obyvateľstvo predstavujú tu žijúci ľudia homogénnu masu, ktorá vykazuje vo vysokej miere sklony k spoločensky patologickému správaniu sa. V takýchto lokalitách sa skutočne kumulujú rizikové faktory, ktoré vedú k vyššej kriminalite, hlavne ku krádežiam a násilným trestným činom.³⁹ Za príčinu týchto javov považujú obyvatelia predovšetkým nezamestnanosť a neschopnosť ľudí pokryť základné životné potreby.⁴⁰

Zaujímavým problémom je priestorová segregácia obyvateľov takýchto lokalít. Kým Kopánka, ako sme už poukázali, bola situovaná do odľahlej časti Trnavy, za hradby mesta a bola oddelená ťažko prechodným neudržiavaným priestorom, Coburgova ulica na Linčianskej je dnes v skutočnosti integrálnou súčasťou mesta. Znamená to, že reálne geografické mantinely, ktoré by bránili prechodu obyvateľov do centrálnej zóny neexistujú, v mentálnej mape mesta však oddeľuje túto štvrť hlboká priepasť.⁴¹ Obyvatelia ostatných sídlisk, mestských štvrtí a centra vnímajú toto miesto ako najhoršie na bývanie. Priestorové vytesnenie rómskych obyvateľov na perifériu miest je jednou z významných prekážok ich integrovania do spoločnosti. Koncentrácia Rómov a chudobných do samostatných územných celkov je často vedená s tichým súhlasom majoritného obyvateľstva (Lukáč 2010: 38). Pri komunitnej dimenzii vyhodnocujeme kvalitu životného prostredia a bytového fondu. Ľudia, ktorí bývajú na Coburgovej ulici a v ubytovni Domov na Zelenečskej ulici, žijú vo veľmi zlých podmienkach. Domy sú pravidelne devastované, ich okolie je silne znečistené a hlavne v teplých letných mesiacoch pobyt medzi zahŕňajúcimi odpadkami určite nie je vhodný pre deti. Obyvatelia okolitých budov sa sťažujú hlavne na problémy s potkanmi. Jedna budova pre poškodenú statiku musela byť, ako sme poukázali vyššie, asanovaná. V súkromí sa snažia obyvatelia bytových jednotiek o hygienu a určitý štandard bývania, okolie im je spravidla ľahostajné. Samospráva mesta Trnava sa snaží riešiť akútne problémy, drobné každodenné starosti sú na pleciach sociálnych pracovníkov. Od roku 2014 sa situácia v kontakte s Mestským

úradom zlepšila, keďže noví poslanci prejavili úvodnú snahu o riešenie situácie v tejto štvrti.

Ekonomická a skupinová dimenzia

Súčasná ekonomická situácia je takmer neriešiteľná, pokiaľ nebude uvedená do aktívneho života premena vzťahu ku vzdelaniu aspoň u mladej generácie. Socializmus na Kopánke pomohol eliminovať najzávažnejší problém, ktorým bola nezamestnanosť a dal aj ľuďom s nízkym spoločenským statusom možnosť zmeniť svoje postavenie. Súčasnosť na Coburgovej ulici dnes je iná. Práve chudoba, z ktorej sa nevie väčšina vymaniť, je identifikačným znakom štvrte pre majoritné obyvateľstvo. Majorita si však uvedomuje len výnimočne, že mnohé patologické javy, ktoré sa tu vyskytujú nesúvisia s rómskou identitou, ale práve s nezamestnanosťou a príjmovou nedostatnosťou. Ako potvrdzujú pracovníci centra Mak, väčšina ich klientov nevie oceniť hodnotu vzdelania, a preto ako nekvalifikovaní robotníci majú len minimálnu šancu získať lepšie platenú prácu.⁴²

Ekonomická nedostatnosť je len jednou časťou problému. Druhou je to, že so zníženým príjmom v rodinách, ktoré sú odkázané na sociálne dávky alebo sú nízkoprijímové, sa prestávajú udržiavať sociálne vzťahy. Ľudia sa menej stretávajú aj s ostatnou rodinou, čím strácajú kontakty a s nimi aj možnosti sa uplatniť na trhu práce. Uťahujú sa do miest svojho bydliska, odkiaľ vychádzajú len v nutných prípadoch. Ekonomická nedostatnosť týmto spôsobom generuje sociálnu izolovanosť a s ňou aj izolovanosť od možnosti sa z takejto situácie vymaniť. Chudoba sa stáva spoločným menovateľom a limitujúcim faktorom všetkých aktivít, životných postojov a hodnôt ľudí, ktorí sú definovaní práve jej prostredníctvom.

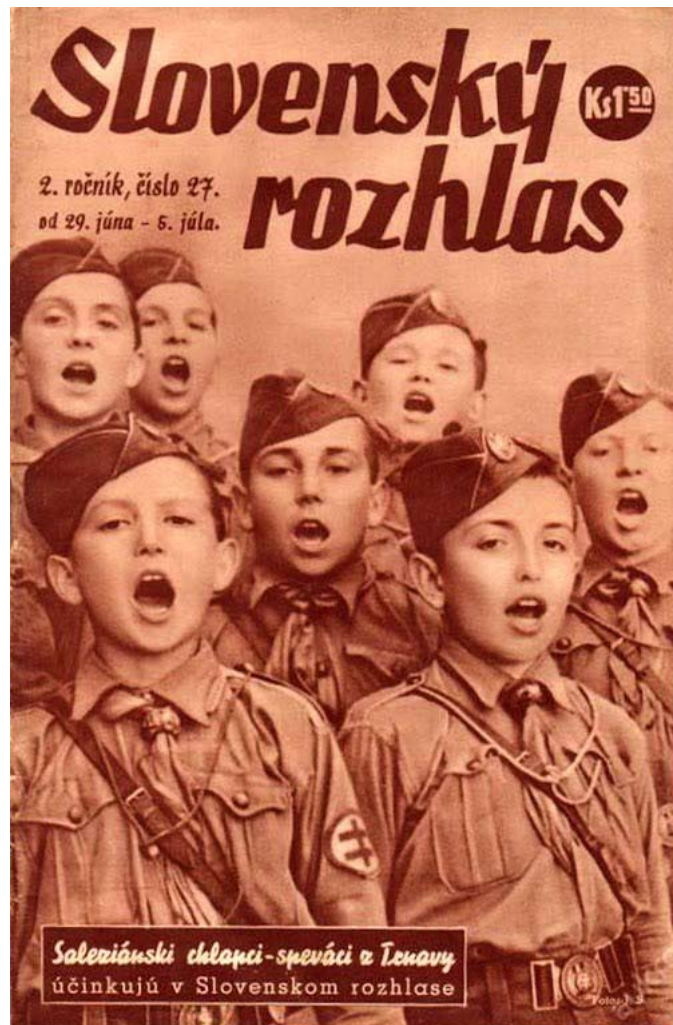
Na chudobu a sociálnu nerovnosť bolo v historickom kontexte často poukazované, bola vnímaná ako trest, v stredoveku aj ako cesta k naplneniu života. Pod vplyvom rôznych historických akcentov tak dostala chudoba aj morálny rozmer. V praktickom živote chudoba spojená so segregáciou a vylučovaním viedla nielen k neschopnosti aktívne sa podieľať na formovaní svojho života, ale aj ku zmene hodnotového systému a akceptovaných stratégií prežitia.⁴³ Existenčná núdza bez vízie zmeny k lepšiemu vytvárala podmienky zmeny správania sa jednotlivca i celých skupín smerom k rizikovým formám spôsobu života.

Pri skúmaní foriem a dopadov sociálneho vylúčenia rozlišujeme tri prístupy (Palovičová 2013: 596–598). Re-

distributívny diskurz považuje za hlavný problém sociálneho vylúčenia nespravodlivú distribúciu ekonomických statkov, spoločenských príležitostí aj politickej moci. Diskurz morálnej podtiedy zasa vidí príčinu vylúčenia v morálke a kultúre chudobných, chudobu a nezamestnanosť vníma ako prejav lenivosti a nezodpovednosti. Sociálno-integračný prístup sa sústreďuje na procesy, ktoré vedú k sociálnemu vylúčeniu. V konečnom dôsledku má vylúčenie množstvo negatívnych dopadov s dlhodobým progresom, predovšetkým v oblasti nedostatku vzdelania a následne pracovných príležitostí. Ľudia, ktorí zažívajú pocity vylúčenia, zažívajú aj pocity negatívnej stigmatizácie.⁴⁴ Chudoba neprináša len neschopnosť pokryť svoje základné životné potreby, ale má vplyv aj na sebarealizáciu. Mnohí ľudia práve pod vplyvom chudoby rezignujú na svoje ideály a ciele a prepadajú sociálnej apatii, ktorá môže viesť k odcudzeniu sa a nepriateľstvu voči ostatnej spoločnosti, tak ako sme to videli v oboch skúmaných lokalitách (Palovičová 2013: 136). Sociálne problémové prostredie býva vytvárané práve kumuláciou chudoby. Ako poukazuje Petr Mareš, prechod od chudoby k vylúčeniu vo všetkých jeho podobách je oveľa ľahší tam, kde je chudoba územne koncentrovaná (Mareš 2002: 19), tak ako to dokumentuje aj náš výskum.

Proces sociálneho vylučovania v danom kontexte chápeme ako nástroj spoločenskej kontroly, ktorá takýmto spôsobom ochraňuje seba vlastné normy a zaručuje majorite sociálnu stabilizáciu. Radikálna zmena, ktorá nastala v skúmanej lokalite Kopánka v priebehu veľmi krátkeho času, umožnila zásadnú zmenu v mentálnom vnímaní tohto priestoru. Do skúmanej lokality prišli takmer zároveň Oravci a saleziáni, ktorí presadzovali kresťanské ideály, venovali sa dobročinnosti a mali bohaté skúsenosti so sociálnou prácou. Treba podotknúť, že ich aktivita bola vítaná, avšak organizované podujatia neboli tak výrazne navštevované ako po príchode Oravcov. Tí sa vďaka silnej religiozite a trvaní na tradíciách zapojili aktívne do ich činnosti. Pre mladých ľudí a deti sa práve priestory sociálneho domu na Kopánke stali miestom, kde sa mohli nerušene stretávať a spoznávať sa. Vplyv saleziánov bol násilne prerušený v 50. rokoch 20. storočia politickými rozhodnutiami, prisťahovalci z Ústia však vo svojich domoch zostali. Na základe výpovedí respondentov môžeme konštatovať, že saleziáni mali výrazný vplyv na život v tejto mestskej štvrti, ale čo je dôležité, aj na myslenie obyvateľov centrálnej zóny, ktorí postupne prehodnotili svoj vzťah k Execíru.⁴⁵ Sú-

činnosť oboch stimulov v časovom horizonte vojnových a povojnových rokov na Kopánku sa ukázala ako veľmi pozitívna. Tiež evidujeme, že pôsobenie nielen týchto markantných faktorov, ale i dejinných, politických, ideologických a iných aspektov pomohlo Kopánke zmeniť sa na dnes lukratívnu štvrť. Hoci sa postupne viacerí Oravci rozptýlili v rámci mesta, v povedomí obyvateľov Trnavy, zostala Kopánka oravská. Dnes je štvrť vnímaná majoritou práve cez nich a cez religiozitu, intenzívnejšie manifestovanú ako v iných štvrtiach mesta.

Saleziánski chlapci – speváci na titulnej strane časopisu Slovenský rozhlas z roku 1942. Archiv autora

Urbanistickým rozvojom mesta sa oblasť majerov stala jeho súčasťou, vzdialenejšie zanikli, priestorová a sociálna izolovanosť ich obyvateľov sa aj vďaka tomuto⁴⁶ vytratila. Medzi pôvodné obyvateľstvo začali po druhej svetovej vojne sídelne prenikať aj ľudia, ktorí prichádzali do Trnavy hlavne za pracovnými príležitosťami. Súčasná stredná a mladá generácia už nemá takmer žiadne alebo len minimálne povedomie o štruktúre lokality v prvej polovici 20. storočia. O existencii majerov sa môže dozvedieť len z rozprávania najstaršej generácie, ktorá jednotlivé lokality ešte označuje názvami bývalých majerov. Obráz Kopánky a jej okolia ako segregovanej oblasti, ktorá by niesla so sebou prvky negatívnej stigmatizácie, v prostredí strednej a mladšej generácie už nezaznamenávame.

Iná situácia je v druhom priestore výskumu, na sídlisku Linčianska. Možno povedať, že snaha o adekvátnu pomoc sociálne vylúčeným v tejto lokalite je v procese kreovania svojich možností. Nie je možné tu bezo zbytku aplikovať pozitívne stimuly, ktoré sa osvedčili v polovici 20. storočia na Kopánke, v dnešnej sekularizovanej spoločnosti. V súčasnosti pracuje s reálnym dopadom na lokalitu len nízkoprahové centrum Mak a nezisková

organizácia Koburgovo. Pracovníci sa napriek snahám o osvetu a priblíženie sa k ostatným obyvateľom mesta rôznymi aktivitami stretávajú s rôznymi prekážkami, ktoré nie sú schopní eliminovať (napríklad kvôli nedostatku finančných prostriedkov, ale i dobrovoľníkov). Zdôrazňujú nespokojnosť niektorých rodín s ich sídelnou viazanosťou na vylučovanú lokalitu a problémy, ktoré vznikajú, keď si hľadajú nové ubytovanie. Stigmatizácia miestom bydliska a rómskou identitou je taká intenzívna, že vytvára skutočný hendikep pri snahách o skvalitnenie života.⁴⁷ Taktiež spoločensko-politická klíma je odlišná a je nutné reálne vnímať stereotypné negatívne postoje majority voči rómskej menšine. Vidíme ich ako jeden z najvýraznejších problémov, ktorému sa treba postaviť a hľadať adekvátne riešenia. Snaha neklásť problém aj do tejto roviny, nevidieť odlišné spôsoby života a hodnotového systému minority robí situáciu ešte zložitejšou pre všetkých, ktorí pracujú nielen na zmiernení dopadu vylúčenia, ale aj myslenia majority. Na tomto mieste vidíme rezervy nielen vo vytváraní možnosti pre to, aby sa mohli v tomto prípade rómske rodiny plnohodnotne začleniť do spoločnosti, ale aj rezervy v akceptovaní inakosti.

POZNÁMKY:

1. Terénny výskum začal v roku 2014 a pokračuje do súčasnosti. Prvým výskumným priestorom je Kopánka – Execír, sociálne a ekonomicky vylúčený priestor až do polovice 20. storočia. Výskumom sme sledovali procesy premeny tejto mestskej štvrte na lukratívnu časť, ktorá sa bola schopná rôznymi formami začleniť do majoritnej spoločnosti ako rovnocenný partner. Druhým priestorom je sídlisko Linčianska v Trnave – Juh, so špeciálnym zreteľom na časť Koburgova. Tento priestor vykazuje podobné charakteristiky ako pred niekoľkými desaťročiami Kopánka. Zásadnú odlišnosť je možné vidieť v tom, že tu žije väčšinou rómska populácia. Počas terénneho výskumu sledujeme aktivity vychádzajúce z rôznych zdrojov, ktoré sa snažia na tomto mieste pôsobiť, ako aj razanciu a pozitívny, či negatívny dopad opatrení, ktoré sú prijímané na zmiernenie sociálneho a ekonomického vylúčenia tamajších obyvateľov.
2. Výsledkom prvej fázy výskumu bola publikácia *Kapitoly z etnickej histórie Trnavy* (Bocánová 2012). V skutočnosti kniha veľa informácií o rómskom obyvateľstve v Trnave nepriniesla. Výskum v tejto lokalite vykazoval špecifiká, ktoré v rámci terénneho výskumu v spolupráci so študentmi Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave nebolo možné v pomerne krátkom časovom limite riešiť. Tento čiastkový neúspech sa stal stimulom k ďalšej práci v uvedenej oblasti, už aj v spolupráci s organizáciami, ktoré v lokalite aktívne pracujú.
3. Výsledky terénneho výskumu považujeme za mimoriadne dôležité, keďže vzhľadom na vek informátorov išlo už o záchranný etnologický výskum.
4. Juraj Štofej, absolvent štúdia etnológie, sociálny pracovník a zakladateľ centra Mak a neziskovej organizácie Koburgovo, poskytuje verejnoprospešné služby, vykonávajúcej opatrenia sociálno-právnej ochrany detí a sociálnej kurately.
5. Je významné, že v tlači takmer nebolo možné nájsť zmienku o pozitívne smerovaných projektoch, ktoré sú aj tu realizované. V posledných cca piatich rokoch sa situácia o málo mení, čo súvisí aj so zviditeľnením centra Mak a organizácie Koburgovo prostredníctvom médií. Napríklad záznam o vyhodnocovaní výsledkov výskumu na Koburgovej ulici a stretnutí s predstaviteľmi mesta Trnava vysiela Mestská televízia v druhom decembrovom týždni 2014 (www.mtt.sk).
6. V Trnave sídlili františkáni, jezuiti, paulíni, rubristi, uršulinky a vincentky. Tieto rády, okrem paulínov a rubristov, aktívne pracovali ešte v 30. rokoch. Podobne pôsobili aj evanjelické zbory a židovská obec.
7. V Trnave sa v strednej triede zaužívalo pri označovaní majiteľov nehnuteľností a ich nájomníkov označenie *hoferi* a *hauseri*. Hoferi boli nájomníci, ktorí bývali nezriedka v jednej malej izbičke, hoci ich rodiny bývali početné. Hauseri boli majitelia nehnuteľností, ktorí ich prenajímali. Respondentka, narodená v Trnave 1928.

8. Vysoké morálne hodnoty bývali často evidované len vo forme vonkajšej manifestácie. Očakávali sa u vyšších, vzdelaných vrstiev obyvateľstva. Tým, ktorí bývali v okrajových štvrtiach mesta, v marginalizovaných a v segregovaných lokalitách, sa prisudzoval sklon ku kriminálnemu správaniu. V nami skúmanom priestore však archívne pramene nepotvrdili výrazne vyššiu mieru kriminality ako v iných mestských štvrtiach. Skôr môžeme hovoriť o rôznych formách spoločensky neakceptovateľného správania sa, napríklad prostitúcia sa v najvyššej miere realizovala v centre mesta, voľné spoluzitie partnerov bez sobáša zasa v segregovaných štvrtiach.
9. Cukrovar (1869), neskôr Coburgove hutnícke závody (1917), Jurkovičova tehelňa (1891), Sesslerova, Treumannova, Ringwaldova a Diamantova sladovňa (1902), Figaro (1907) a po vzniku ČSR aj Vozovka (*Vagónka*, 1925) a líkérka (1925) (Priecho 2016 : 107).
10. Břeši – celoroční robotníci na veľkostatku, majeri. Boli prijímaní do zamestnania na základe ústnej dohody. Pod vedením brešského gazdu pracovali hlavne pri kŕmení dobytku, ošipáných, oviec a hydiny. Zamestnávateľia im poskytovali skromné byty priamo na majeroch. Za svoju prácu boli odmeňovaní plácou i naturáliami (Škovierová, 1995: 41).
11. Predovšetkým saleziáni upozorňovali na to, že v štvrti nie je vybudovaný kostol, čím strácajú ľudia oporu a vieru v ideály a dobro. Zvýrazňovali skutočnosť, že mestská štvrť je územne vzdialená od centra, čo najmä v zime, na jar a na jeseň priam znemožňuje pravidelnú účasť ľudí na bohoslužbách. V skutočnosti bolo limitujúcich činiteľov viac, predovšetkým nesmierna chudoba. Ľudia z Kopánky, ktorí sa zúčastňovali na bohoslužbách v centre, sa stávali aj terčom neskrývaného výsmechu, hlavne vďaka svojmu biednemu oblečeniu.
12. Saleziáni mali dobré skúsenosti s prácou s mládežou na okraji spoločnosti a dokázali sa im venovať systémovo a pragmaticky. V Trnave už mali svoje sídlo na Hollého ulici, ale odtiaľ museli na Kopánku dochádzať a nemohli sa stať súčasťou života jej obyvateľov. Chudobu vnímali ako hendikepujúci prvok a nielen dôsledok životného štýlu rodičov. Prostredníctvom individuálnych príbehov a čít z lokality, ktoré uverejňovali v tlačí, sa snažili priblížiť čitateľom osudy ťažko skúšaných ľudí v snahe ukončiť ich vnímanie ako jednoliatej masy žijúcej na hranici zákona.
13. Trnavské noviny, Nové Slovensko.
14. V blízkosti skúmanej lokality napríklad majer na Bučianskom mýte alebo Katcherov majer, nazývaný Káčerák, Rajchlov a Špringerov majer. Majere v prvej polovici 20. storočia zamestnávali stálych a sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, ktorí pochádzali z najchudobnejších vrstiev obyvateľstva.
15. MV SR, ŠA BA, pobočka Trnava, Okresný úrad Trnava, prez. s. 913/1923, MV SR, ŠA BA, pobočka Trnava, Okresný úrad, prez. s. 6493/1931.
16. MV SR, ŠA BA, pobočka Trnava, Okresný úrad Trnava, prez. s. 1086/1931.
17. Tamže.
18. Išlo o obyvateľov Ústia nad Oravou, ulica je pomenovaná podľa obce z ktorej boli vysídlení.
19. ŠA Bytča, p. DK, f. Presídľovacia skupina 1940 - 1960, šk. 32, odd. adm., č. 64. Porovnaj s Mišovičová 2016: 22.
20. Samozrejme, len do určitej miery. Z výpovedí respondentov jasne identifikujeme prejavy nevôle po príchode na Kopánku, predovšetkým po zoznámení sa s chudobnými ľuďmi, ktorí žili v pristavených vyradených vagónoch v katastrofálnych životných podmienkach. Viac in Bocánová – Slobodová-Nováková 2016: 89 – 101.
21. Ústania dodržiavali všetky náboženské sviatky a aj v rokoch socializmu si radšej v tieto významné dni vyberali v práci dovolenku, aby ich mohli sláviť tak, ako boli zvyknutí. Podľa ich slov im práve viera pomáhala zaujať pozitívny postoj k životu. Je treba zdôrazniť, že pri výbere lokalít kladli Oravci zo zátopových oblastí dôraz na to, aby boli presídlení do, podľa nich, lokalít, kde sú ľudia silne nábožensky založení. K mestám, o ktorých takto uvažovali, patrili hlavne Trnava a Nitra. Po príchode do mesta a oboznámením sa s životom jeho obyvateľov často kritizovali určitú ľahostajnosť vo viere Trnavčanov. Oravci slávili všetky sviatky hlavne v duchovnom rozmere. I v Trnave špeciálne svätili sviatok svätej Alžbety, v ktorej zasvätenom dni bol slávený v Ústí nad Oravou odpust. Pravidelne sa i naďalej zúčastňovali napríklad púť, ktoré sa stali aj miestom stretávania sa ľudí zo zatopených obcí.
22. Výstavba kompletných gazdovstiev v Trnave pre presídľencov z obce Ústie nad Oravou bola pre vtedajší štát veľmi nákladná, vybudovanie náhradných domov s príslušenstvom pre 26 rodín 56 bolo v hodnote 13 miliónov Ks, preto sa od takéhoto postupu presídľovania odstúpilo (Mišovičová 2016: 21). Porovnaj ŠA Bytča, p. DK, f. Presídľovacia skupina 1940 – 1960, šk. 24, odd. adm., č. 61.
23. Išlo o divadelné, náboženské a spevácke spolky, ktoré účinkovali na cirkevných slávnostiach. V kronike sa tiež dočítame, že to boli práve prisťahovalci z Ústia nad Oravou, ktorí financovali postavenie zvonice ku kostolu saleziánov. *Kronika 1940 – 1950*. Archív Saleziánov Dona Bosca na Kopánke.
24. V skutočnosti ide o Coburgovu ulicu, kde sa kumuluje problémové obyvateľstvo, sídlisko Linčianska je však silne určené práve týmto fenoménom. Napriek tomu, že celé sídlisko Linčianska nemôžeme reálne vnímať ako miesto s vysokou mierou chudoby či delikventného správania sa, je výrazne poznačené touto skutočnosťou. Nesie so sebou všetky negatívne konotácie, ktoré sa vzťahujú na oblasť Coburgovej ulice. Viditeľné je to nielen vo vnímaní lokality ostatnými obyvateľmi mesta, ale napríklad aj v cene nehnuteľností. Byty v tejto lokalite majú podstatne nižšie ceny, mnohé sú dlhodobo nepredajné.
25. V tejto oblasti sa zakladali remeselnícke dielne a neskôr formovala priemyselná zóna už niekoľko storočí pred vybudovaním Coburgových závodov. Spomeňme napríklad továreň na stroje, spracovanie kovov a zvonolejáreň bratov Fischerovcov založenú v roku 1630.
26. V roku 1943 bol napríklad slávnostne otvorený kultúrny dom v Coburgu, výnimočný svojou architektúrou a modernosťou. Na slávnosti boli prítomné významné osobnosti spoločenského, politického, kultúrneho života, otvorenia sa zúčastnil aj prezident Coburgových závodov Dr. Schiketanz (Sokolovič 2016: 86).
27. S istotou vieme, že do roku 1992 bol evidovaný neustály prísun obyvateľstva do lokality, zväčša rodinných príslušníkov prvých príchodcov.
28. Táto aktivita sa stretla s veľkým pohoršením a nesúhlasom majority a situácia sa riešila aj v miestnej tlačí (Kampf 2011).
29. Mesto Trnava ponúklo rodinám náhradné bývanie v unimobunkách, ktoré však obyvatelia rozobrali a vhodné časti odniesli do zberných surovín (Král 2013).
30. Zakladateľom centra je Juraj Štofej, absolvent Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií UCM. Pred vznikom centra sa venoval dobrovoľníckym aktivitám zameraným na deti v uvedenej lokalite.

31. V roku 2009 sa stalo centrum MAK členom Asociácie nízkoprahových centier.
32. Spolu s UCM začalo centrum a nezisková organizácia prenikať viac do centrálnej mestskej zóny, v spolupráci so študentmi, ktorí sa na projekte podieľali organizovali viaceré aktivity i v rámci mesta. Mnohé deti sa tak dostali prvýkrát do centrálnej zóny, keďže vďaka postoju rodičov alebo obmedzeným finančným prostriedkom žijú hlavne v mieste svojho bydliska.
33. Detský spevácky zbor sa sformoval priamo ako výsledok stimulov spolupráce s Katedrou etnológie a mimoeurópskych štúdií. V rámci projektu pomoci a vytvárania pozitívnych stimulov bola organizovaná aj výstava fotografií z tejto lokality, ktorá bola inštalovaná aj na pôde FF UK v Bratislave.
34. Medzinárodná vedecká konferencia Mesto sa konala 26. – 27. novembra 2015.
35. Správa UNICEF zdôrazňuje zásadný význam vzdelávania v ranom detstve u rómskych detí. Napriek tomu je táto oblasť vzdelávania na Slovensku pre chudobné a sociálne vylúčené rodiny často nedostupná (Štofej 2016: 52).
36. Na Kopánke v polovici 20. storočia bolo takouto autoritou náboženstvo a cirkev, tak ako to dokumentujú nielen archívne záznamy, ale aj výpovede informátorov, dokonca i tých, ktorí vyrastali v proletárskych rodinách.
37. Odlišných od manifestovaných hodnôt a postojov majority, kde sa kladie dôraz na vzdelanie, spoločenské uplatnenie sa jednotlivca a nie je odmietaná paralelnosť životných rolí jednotlivca.
38. Rómske obyvateľstvo tiež nie je homogénne a vytvára medzi sebou skupiny, medzi ktorými sa prejavuje nepriateľstvo. Ide hlavne o olašských Rómov a Rómov prisťahovaných z východného Slovenska.
39. V mnohých prípadoch zohrá významnú úlohu alkohol alebo návykové látky, v skúmanej lokalite na sídlisku Linčianska sú výrazným kúpno-predajným a deštruktívnym artiklom aj drogy.
40. Nezamestnanosť sama osebe spôsobuje neschopnosť postarať sa o seba a o rodinu, ľudia upadajú do depresí, nadmerne užívajú alkohol a drogy, vo výskumnej lokalite tiež evidujeme výraznú úroveň, ktorá nedovoľí ľuďom vymaniť sa z kolobehu dlhových situácií. Situáciu chudoby paradoxne takmer totožne vyjadrili dvaja respondenti z oboch výskumných lokalít slovami: *Ľudia boli bez roboty, strašná bieda.*

LITERATÚRA:

- Bocánová, Martina (ed.) 2012: *Kapitoly z etnickej histórie Trnavy*. Brno: Tribun EU.
- Bocánová, Martina 2016a: Formovanie identity obyvateľov mestskej štvrte a transformovanie vnímania segregovaného priestoru majority (na príklade mestskej štvrte Kopánka). In: Krišková, Zdena (ed.): *Kultúrne dedičstvo a identita. Medzinárodná vedecká konferencia 25. – 26. mája 2016*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela Belianum, s. 38 – 47.
- Bocánová, Martina 2016b: Chudoba a dobročinnosť ako možné stigmatizujúce faktory v sociálne a ekonomicky segregovanej mestskej časti. In: Bocánová, Martina (ed.): *Mesto. Medzinárodná vedecká konferencia (26. – 27. november 2015)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 50 – 65.

A tak museli kradnúť aj proti svojej vôli. Lebo jest' museli a žobrať sa hanbili. Respondentka, * 1923, obyvateľka Kopánky, břešská rodina. *Skončili komunisti, skončila robota. Dobré už bolo. Čo teraz má človek robiť? Zo slušného človeka, z robotníka, spravili zloděja.* Respondent, * 1949, obyvateľ Linčianskej.

41. Len ako príklad uvádzame, že od 14. decembra 2014 začal platiť nový cestovný poriadok MHD. Okrem toho, že priniesol zmeny do štruktúr na ktoré boli ľudia zvyknutí, výrazne prepojil práve sídlisko Linčianska s ostatnými štvrťami a centrálnou zónou. Cestovný poriadok rozprúdil diskusiu, kde sa hovorilo o jeho nevýhodách a prahnierovalo sa práve to, že autobusy z Linčianskej prejdú takmer celým mestom. *To bolo akože neskutočné, všetko sem z Linčianskej tlačiť akoby tu už nebolo problémov dosť. To už ozaj nebude nikto autobusmi chodiť, radšej sadne každý do auta. Aby ma okradli ešte aj tam.* Respondent * 1984, obyvateľ sídliska Družba v Trnave.
42. Majorita vidí spravidla len následok tejto situácie, kritizuje týchto ľudí ako alkoholikov, lenivých ľudí, ktorí celé dni fajčia na balkóne a nesnažia sa nájsť si prácu. Ubytovňa je totiž situovaná priamo pri jednej z prízjazdových ciest do Trnavy, takže jej obyvateľov je možné takto vidieť a vnímať.
43. Práce sociológov nám ukazujú, že chudoba môže byť aj dedičná.
44. Negatívna stigmatizácia sa v skúmanej lokalite dotýka nielen reálnych problémových zón, ale celého sídliska, kde žije približne 11 000 ľudí. Pre zaujímavosť uvádzame, že ubytovňa pre sociálne slabších bola situovaná aj v centrálnej časti mesta na Kollárovej ulici. Jej obyvateľia boli postupne vysídlení, keďže sa v tejto stavbe avizoval progresívny podnikateľský návrh. Chudobní ľudia z centra zmizli a budova už niekoľko rokov chátra.
45. Nie je to tak bezvýhradne. Ľudia narodení cca pred rokom 1945 sa silne distancujú od Kopánky ako od podradnej štvrte.
46. Samozrejme aj pod vplyvom stierania sociálnych rozdielov v období socializmu. Okrem toho, významnú úlohu zohrala zamestnanosť obyvateľov, zvyšovanie ich vzdelanostnej úrovne a vybudovanie infraštruktúry, ktorá tieto miesta plnohodnotne prepajala s ostatnými mestskými štvrťami a centrálnou zónou.
47. Rodina, ktorej sa podarilo ekonomicky stabilizovať, mala ambíciu sa presídliť do inej lokality. Telefonicky si dohodli podnájom, avšak pri osobnom stretnutí im bola dohoda zrušená. Informáciu poskytol Mgr. Juraj Štofej, PhD.

- Bocánová, Martina 2016c: Sociálne problémy a ich riešenia na Kopánke. In: Bocánová, Martina (ed.): *Kopánka – Execír. K dejinám mestskej štvrte*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 41 – 104.
- Bocánová, Martina – Slobodová-Nováková, Katarína 2016: Riešenie otázky extrémnej chudoby a sociálneho vylúčenia na princípoch vychádzajúcich z kresťanstva. In: Lisník, Anton – Greňová, Katarína (eds.): *Posolstvo Jána Pavla II. 2016. „Súčasný výzvy a trendy v...“*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 21. – 22. apríla 2016 v Poprade. Ružomberok: Verbum, s. 428 – 433.
- Demčáková, Barbara 2016: *Contexty rómskej identity vo výchovno-vzdelávacom procese vo vybranej lokalite*. Diplomová práca. Trnava: FF UCM.

- Dudeková, Gabriela 1998: *Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti*. Bratislava: S.P.A.C.E.
- is- 1992: O tom ako narastie problém jednej ulice. *Trnavský hlas extra*, č. 3, 25. – 31. 1. , s. 1 a 3.
- Džambazovič, Roman 2004: Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vylúčenia. In: Šebová, Miriam 2004: *Otázky merania chudoby*. Bratislava: Fridrich Ebert Schiftung, s. 11 – 23.
- Kampf, Vladimír 2011: „Stahovanie národov? Vraj ani náhodou!“ *Trnavský hlas* [online] 25. 5. [cit. 10. 1. 2017]. Dostupné na: <<http://www.trnavskyhlas.sk/c/1800-stahovanie-narodov-vraj-ani-nahodou.htm>>.
- Kráľ, Ján 2013: „Z Coburgovej vystažovali časť neprispôsobivých, sociálka odobrala dieťa matke.“ *Trnavský hlas* [online] 13. 12. [cit. 15. 12. 2017]. Dostupné na: <<http://www.trnavskyhlas.sk/c/12050-z-coburgovej-vystažovali-cast-neprispособivych-socialka-odobrala-dietu-matke.htm>>.
- Lubelcová, Gabriela 2006: Kriminogénny aspekt chudoby – stereotypy či realita? In: Kusá, Zuzana – Džambazovič, Roman (eds.): *Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe. Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 133 – 138.
- Lukáč, Marek 2010: Mechanizmy sociálneho vylúčenia Rómov. In: Lukáč, Marek – Frk, Branislav (eds.): *Chudoba a sociálne vylúčenie ako problém súčasnosti. Výzvy a trendy*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Prešov: Občianske združenie Potenciál, s. 38 – 40.
- Mareš, Petr 2002: Marginalizace, sociální exkluze. In: *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, Georgetown, s. 9 – 21.
- Mišovičová, Klaudia 2016: Presídlení z Oravy. In: Bocánová, Martina (ed.): *Mesto. Medzinárodná vedecká konferencia* (26. – 27. november 2015). Trnava: UCM, s. 7 – 28.
- Palovičová, Zuzana 2013: Sociálne vylúčenie z pohľadu normatívnej teórie. *Filozofia* 68, s. 596 – 598.
- Percy – Smith, Janie 2000: Introduction: the contours of social exclusion. In: Percy-Smith, Janie (ed.): *Policy responses to social exclusion. Towards inclusion?* Buckingham: Open University Press, s. 1 – 21. Dostupné na: <<https://www.mcgraw-hill.co.uk/openup/chapters/0335204732.pdf>>.
- Priečko, Martin 2016: Sidelno-urbanistická transformácia Kopánky. In: Bocánová, Martina – Priečko, Martin – Slobodová-Nováková, Katarína: *Kopánka – Execír. K dejinám mestskej štvrte*. Trnava: UCM, s. 105 – 138.
- Sokolovič, Peter 2016: *Novodobé dejiny Trnavy rečou dokumentov. Pamätná kniha mesta Trnavy a Kronika národného povstania v Trnave ako pramene poznania regionálnej histórie*. Trnava: UCM.
- Šebová, Miriam 2004: *Otázky merania chudoby*. Bratislava: Fridrich Ebert Schiftung.
- Šimončík, Jozef 1998: Územný plán mesta Trnavy v rokoch 1919 – 1944. In: *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B- print, s. 115 – 122.
- Škovierová, Zita 1995: Bireš. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, 1. Bratislava: Veda, s. 41 – 42.
- Štofeľ, Juraj 2016: Cesty k inklúzii rómskych detí predškolského veku žijúcich v sociálne vylúčenom prostredí v Trnave. *Etnologické rozpravy* 23, č. 1, s. 51 – 65.
- Štátny archív Bytča, pobočka Dolný Kubín, fond Presídľovacia skupina v rokoch 1940 – 1960.
- Nové Slovensko.
- Trnavské noviny 1938, 1940.
- Trnavský hlas 1992, 2013.

PRAMENE:

Archív Saleziánov Dona Bosca na Kopánke, Kronika 1940 – 1950.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bratislava, pobočka Trnava, Okresný úrad Trnava, prezidiálne spisy.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bratislava, pobočka Trnava, Mestský úrad Trnava, administratívne spisy.

Štátny archív Bytča, pobočka Dolný Kubín, fond Presídľovacia skupina v rokoch 1940 – 1960.

Nové Slovensko.

Trnavské noviny 1938, 1940.

Trnavský hlas 1992, 2013.

Summary

Possibilities and Forms of Adaptation of Socially and Economically Excluded Inhabitants Living in Town Outskirts into the Majority Society (an example from Trnava)

The study deals with the theme of town outskirts as a space where the socially, economically and otherwise handicapped inhabitants cumulate, and it uses the town of Trnava as an example. The study also analyses the possibilities and ways to convert that space into a locality of a different quality. The first section introduces the Kopánka location that was perceived as an outskirts in the first half of the 20th century. There used to live people there who were handicapped due to the problems based on their extreme poverty, and a closed group of Bulgarians who worked as farmers. Another large group included people who moved in from mountainous regions of Orava where they lost their homes when the Orava dam was built. The study highlights the factors which allowed the particular groups to cooperate and create models that gradually changed the character of that town district. In the conclusion, the author describes and analyses the problems in such a type of space, she points out the life and its typical problems in a socially excluded location as well as the processes of adaptation, becoming closer to majority, dynamical changes within that location and its gradual integration into the life of majority as an equal partner.

Key words: Exclusion; poverty; marginalization; town; segregation; social and economic exclusion; Trnava.

PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ JAKO OBJEKT ZÁJMU ETNOLOGIE (NA PŘÍKLADU BRNĚNSKÉHO SÍDLIŠTĚ LESNÁ)

Jan Semrád (Ústav evropské etnologie FF MU, Brno)

Sídlíště byla budována převážně na okrajích měst a často nemají městský charakter. Můžeme je rozdělit podle období, ve kterém vznikla. Dělitkem mezi jednotlivými etapami se stal jednotný charakter souboru budov a vyšší míra používaných typizovaných a standardizovaných prvků. Sídlíště lze rozdělit přibližně do tří skupin: „na sídlíště z doby stalinismu, při jejichž výstavbě se ještě nepoužíval panel, na sídlíštní celky zhruba od poloviny padesátých do konce šedesátých let, kde jsou již využívány panely a vzniká koncepce urbanistických celků, a konečně na gigantická sídlíště sedmdesátých a osmdesátých let“ (Franc 2012: 820). V našem případě se zaměřujeme na sídlíště vybudovaná od 60. let 20. století.

Sídlíště jsou často označována za „anonymní králíkárný“ nevhodné pro kvalitní bydlení. Výhodou naopak může být jejich relativní nejen finanční dostupnost, ale také dopravní spojení s centry měst a v některých případech i blízkost přírody a zeleně vůbec. V současnosti prochází řada panelových domů i celých sídlíšť revitalizací, především prostřednictvím zateplování a „polidšťování“ barevnými fasádami. Nás však zajímá poněkud jiný aspekt – lidé žijící na sídlíštích. Jsou pro ně sídlíště opravdu místa anonymity? Jakým způsobem se vytvářejí vztahy mezi obyvateli sídlíšť? A jakým způsobem se tyto lidé identifikují s místem a prostorem sídlíště? Tyto otázky přitahují pozornost jak architektů, urbanistů a politiků, tak sociologů, antropologů, etnologů, uměleckých historiků a novinářů.

Odborný zájem o sídlíště nastal již v 70. letech minulého století v tehdejší Československu, v rámci Výzkumného ústavu výstavby a architektury (VÚVA). Na půdě tohoto ústavu vzniklo několik prací (Librová 1986; Ryšavý 1983), další pak vznikaly v okruhu kolem sociologa Jiřího Musila. Výsledkem jejich činnosti je opus magnum *Lidé a sídlíště* (Musil 1985). V této přes třicet let staré publikaci můžeme stále nacházet podnětné informace o různých aspektech bydlení na sídlíšti. Avšak zde prezentovaná data začínají být na jedné straně zastaralá, a na druhé straně pro práci s tematikou sídlíšť v současnosti nevhodná, a to z toho důvodu, že jde o informace získané kvantitativními metodami výzkumu, neumožňující bližší vhled do konkrétních situací na jednotlivých sídlíštích.

První vlaštovkou v rámci vědeckého zájmu o sídlíště po roce 1989 byl výzkum francouzského etnologa Laurenta Bazac-Billauda, jenž se věnoval pražskému Jihozápadnímu Městu (Bazac-Billaud 1995, 1997). V novém miléniu se pak sídlíštní problematice věnovala již řada odborníků a vznikly zásadní práce. Dostupnou literaturu můžeme rozdělit do několika druhů podle objektů (cílů) bádání, a to na výzkumy orientované na obyvatele sídlíšť (Barvíková 2011; Špaček 2012; Lehečka 2013; Veselý 2014), na historické pozadí výstavby sídlíšť (Zadrazilová 2013; Koryčánek 2014, 2015; Zarecorová 2015) a na jejich regeneraci (např. Maier 2003; Sunega – Lux 2004; Lux et al. 2005).

Nedílnou součástí poznání v rámci námi definované problematiky tvoří monografie zacílené na prezentaci jednotlivých panelových sídlíšť. Tyto práce se nezabývají „běžnými“ sídlíšti, ale zaměřují se na ta, jež tvořila milníky ve výstavbě sídlíšť a bydlení ve druhé polovině 20. století. Jde o publikace věnující se brněnskému sídlíšti Lesná (Maleček 2012) a pražským sídlíštím Solidarita (Špičáková 2014) a Invalidovna (Zikmund-Lender 2014).

Život na panelových sídlíštích lze přirozeně zkoumat i z historického pohledu, a to především v rámci výzkumu života za socialismu a z pohledu každodennosti a hmotné kultury. Dnes již téměř ikonická kniha *Husákovy 3 + 1* nám dává nahlédnout do života na panelovém sídlíšti v období normalizace (Říha 2007).

Nesmíme opomenout bohatou zahraniční produkci. Slovenští etnologové se věnují tamějším sídlíštím s větší intenzitou než u nás (Beňušková 2009; Janto 2011; Ferencuhová 2013; Košťálová 2015). Konkrétně na problematiku socialismu a bytové výstavby se zaměřila Zuzana Profantová v knize *Žili sme v socializme – kapitoly z etnológie každodennosti*. Konkrétně sídlíšti v Bratislavě se pak zabývala Katarína Andrášiová v roce 2012 ve stati *Bytová výstavba v socializme. Sídliska bratislavského Ružinova v reflexoch tvůrcov*. Z produkce ze západní Evropy uvedme především práci *Large housing estates* s podtitulem *Ideas, rise, fall and recovery* (Wassenberg, 2013), dále sborník věnující se restrukturalizaci sídlíšť *Restructuring large housing estates in Europe* (Kempen – Dekker – Hall Tosies 2005) a od našich jižních sousedů můžeme jmeno-

vat publikaci, která se věnuje sídlištím ve Vídni a Bratislavě *Plattenbausiedlungen in Wien und Bratislava zwischen Vision, Alltag und innovation* (Mayer 2006).¹

Panelovým sídlištím se přirozeně věnují architekti, kteří dnes řeší nejen fasády a zateplení jednotlivých budov, ale zaměřují se na celkovou urbanistickou koncepci, fungování a zkvalitnění bydlení. V některých extrémních případech lze mluvit o částečné či totální revitalizaci. Zmiňme např. projekt *Sídliště, jak dál?*, v rámci kterého byla řešena otázka dlouhodobé vize sídlišť, jejich budoucího rozvoje, možností adaptace a úprav. Cílem bylo zvýšení konkurenceschopnosti těchto lokalit. Hlavním organizátorem byla Fakulta architektury ČVUT v Praze. Mezi léty 2014 až 2016 bylo uspořádáno několik přednáškových cyklů, výstav, workshopů a konferencí. Projekt byl ukončen vydáním stejnojmenné publikace.²

V roce 2014 vznikl v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze projekt *Panelová sídliště v České republice jako součást městského životního prostředí: Zhodnocení a prezentace jejich obytného potenciálu*, zkráceně „*Paneláci*“. Autoři projektu mapují historii a současný stav vybraných sídlišť v jednotlivých krajích České republiky. Prostřednictvím výstav v krajských městech, které jsou pořádány pod širým nebem a tvoří je přímo na výstavu odlité betonové panely, se organizátoři snaží přiblížit jednotlivá sídliště obyvatelům daných měst. Pokoušejí se o postižení historických, kulturních a sociálních aspektů panelových sídlišť v kontextu jejich reflektování v minulosti a v současné době. Mj. konstatují, že panelová sídliště jsou „*nedílnou součástí národního kulturního dědictví, protože odrážejí významné urbanistické a architektonické principy poválečného modernismu a tvoří tak svébytnou paralelu k obytným komplexům budovaným po druhé světové válce na Západě. Přestože na nich dnes žijí více než tři milióny obyvatel ČR, je zhodnocení jejich významu zcela nedostatečné.*“³

Oba výše představené projekty se věnují pouze vybraným sídlištím v České republice. I přesto je můžeme považovat za první vlašťovky systematického odborného zájmu o život lidí na sídlištích.

Cílem následujícího textu je nejen poukázat na současný trend zvyšující se popularity sídlišť, ale také představit vybrané aspekty života na vytipovaném sídlišti, jež bylo posléze vybráno pro etnologický výzkum, a ukázat, jakým způsobem si obyvatelé vytvářejí vztah ke svému bydlišti. Význam tohoto tématu je značný a etnologové

zabývající se městem by se mu měli věnovat daleko více, než je tomu dnes. Vždyť bydlení je „*předmětem naší každodenní zkušenosti. Zkušenosti natolik bezprostřední, osobní, praktickou a zřejmou, že mnohým lidem přijde zarážející, proč je potřeba, aby se o něm psaly knihy, aby se o něm vyučovalo na školách, nebo aby se mu věnovali byrokraté na úřadech.*“ (Lux – Kostelecký 2011: 7)

Sídliště jako prostor etnologického výzkumu

Brněnské sídliště Lesná bylo zvoleno pro výzkum jednak z toho důvodu, že představuje místo přímo překypující občanskou aktivitou svých obyvatel, a jednak proto, že je zde snaha vytvořit na Lesné památkovou zónou, o což se zasazuje současný starosta MČ Brno-sever Martin Maleček.⁴ Brnem jsem se zabýval již dříve, a proto mne zajímalo, jak žijí lidé na jednom ze zdejších sídlišť. Nebydlím na Lesné, avšak měl jsem zde rodinné vazby, a nadto mi byla tato lokalita sympatická, zejména pro své dispozice k hlubšímu etnologickému výzkumu. I když jsem si vědom výjimečnosti tohoto sídliště, ať již z architektonického či ekologického hlediska, tak i skladbou obyvatelstva, byl jsem přesvědčen také o vhodnosti této lokality pro výzkum, neboť podmínky života obyvatel na sídlištích jsou stále na poli etnologie nedostatečně zmapovány. V rámci této studie nás zajímá, jaký vliv na život lidí na sídlišti má spolková činnost, zda jsou sídliště opravdu místy anonymního způsobu života, jak se obecně tvrdí, dále jakým způsobem se vytvářejí vztahy jednak mezi obyvateli, ale také jakým způsobem se tito lidé identifikují s místem a prostorem sídliště.

Výzkum byl pojat jako případová studie, tedy velké množství dat od několika málo jedinců (Hendl 2005: 104) s cílem zachytit složitosti jevů a vztahů v jejich celistvosti. V našem případě šlo konkrétně o kvalitativní výzkum sousedské komunity a spolkového života na sídlišti Lesná. Využita byla metoda rozhovoru pomocí návodu. Jde v podstatě o seznam otázek nebo námětů, které si tazatel přeje v rámci interview probrat. „*Rozhovor s návodem dává tazateli možnost co nejvýhodněji využít čas k interview. Současně umožňuje provést rozhovory s několika lidmi strukturovaněji a ulehčuje jejich srovnávání. Pomáhá udržet zaměření rozhovoru, ale dovoluje dotazovanému zároveň uplatnit vlastní perspektivy a zkušenosti.*“ (Hendl 2005: 174)

Dále byla využita metoda zúčastněného pozorování, částečně prostřednictvím participací na aktivitách vybra-

ných spolků. Osobně jsem se účastnil celé řady aktivit spolků, o nichž bude pojednáno níže, např. sousedských trhů, společného sázení květin, sousedských snídaní v trávě, zkrášlování sousedství, promítání filmů a dokumentů. Při těchto příležitostech jsem pozoroval jak aktivitu členů jednotlivých spolků, tak i dobrovolníků.

Hlavní část výzkumu započala v roce 2015 a doposud bylo provedeno více než třicet rozhovorů s obyvateli Lesné. Nicméně výzkum prošel jistým vývojem, a z toho důvodu je počet rozhovorů použitých v této studii menší. Všichni zde zmínění respondenti (tři muži a dvě ženy, všichni ve věku 35 až 50 let) jsou členové vybraných spolků. Nikdo z respondentů nebydlí na sídlišti Lesná od narození, ale přistěhovali se sem v průběhu života v dospělosti.

Historie a charakteristika panelového sídliště Lesná

Výstavba Lesné probíhala mezi léty 1962–1970, přičemž sídliště bylo koncipováno pro 20 500 obyvatel. Lesná je významná hned z několika důvodů. Byla budována na tehdejší dobu revoluční metodou, tzv. proudovou výstavbou. Během výstavby probíhalo téměř současně několik proudů – od inženýrských sítí a komunikací přes výstavbu domů až po občanskou vybavenost a zeleň. Lidé se tedy víceméně stěhovali do hotového. Pro lepší sžití obyvatel se sídlištěm a poskytnutí dobrého bydlení byla Lesná rozdělena do čtyř částí a každá byla vybavena centrem služeb pro občany ((byly zde obchody, restaurace, řeznictví, kadeřnictví a další služby). V současné době existují pouze dvě tato centra, zbylá byla zbourána či přestavěna na obytné domy. Ze dvou center se to známejší – Obzor – v nejbližší době také dočká přestavby. Sídlíště je dnes ponořeno v zeleni, nebylo tomu tak ale vždy. Než vzešla tato zeleň, byl téměř celý prostor sídliště holý, a proto zde nechali architekti nainstalovat značné množství uměleckých děl, především dekorativních stěn, aby svou hmotou dělily rozsáhlé prostory mezi jednotlivými deskovými domy (Semrád 2015: 130).

Podobně jako mnoho dalších sídlišť v České republice i Lesná čelila snahám o zahuštění zástavby. Zde se to dělo již od 80. let minulého století. Představitelé tehdejšího režimu z řad politiků v rámci místních národních výborů přišli s argumentem, že sídliště má malou hustotu obyvatel na hektar, a že se tím pádem plýtvá zemědělským půdním fondem. Z toho důvodu považovali za nutné přistoupit k zahuštění výstavby. Aktivním přispěním jednoho z tehdejších obyvatel Lesné, Ludvíka Doležala (a za značné podpory dalších obyvatel), k této změně ne-

došlo. Ten právě zde spatřuje, byť hluboko v 80. letech, zárodek nastupujících občanských aktivit, které se mohly plně rozvinout až po roce 1989. V následujících letech docházelo k dalším, často úspěšným, snahám „narušit“ podobu Lesné, proti kterým se někdy více, někdy méně vznesl odpor obyvatel (Doležal 2012: 45–47). V 90. letech 20. století proběhl nejzásadnější zásah do podoby sídliště, a to výstavbou Majdalenek. Jednalo se v podstatě o nové sídliště úzce navazující na dřívější „starou“ Lesnou, které je však v přímém urbanistickém i architektonickém kontrastu s původním sídlištěm. Nachází se zde stovky bytů na malé ploše, s nedostačující občanskou vybaveností, a jejich obyvatelé často využívají služeb původního sídliště. Další závažnou, i když ne na první pohled zřejmou změnou, bylo budování nadstaveb na obecních domech a také vybudování lodžii a provedené zateplení, které značně změnilo architektonický ráz Lesné. V roce 2004 vzniklo poblíž konečné tramvaje duchovní centrum, jež má být v blízké budoucnosti přebudováno na římskokatolický kostel.

Obyvatelé panelového sídliště

Na Lesné vzniklo relativně velké množství spolků, jejichž členové se určitým způsobem aktivně zajímají o různorodé problémy spojené s tímto sídlištěm. Jde především o Občanské sdružení pro životní prostředí Ježkova, Občanské sdružení Majdaleny, Občanské sdružení Arbesova a dále občanská sdružení Haškova, Obzor Lesná a občanské sdružení Lesná. Tato sdružení se rozhodla spolupracovat společně a založila si Radu občanských iniciativ k. ú. Lesná, ze kterého vzniklo paralelně politické hnutí Sdružení občanů Lesné. Zmíněné spolky jsou neziskové organizace s právní registrací. Sdružení občanů Lesné je politické hnutí.

Níže prezentovaná zjištění ukazují, že sídliště, a to i ta novodobá, nejsou natolik uniformními a odosobněnými místy, že by nebylo možné se s nimi identifikovat. Socioložka Jana Barvíková, která provedla hloubkový kvalitativní výzkum v první dekádě 21. století na pražském Jižním Městě mezi tehdejšími třicátníky, podrobila analýze jejich život i vztah k tomuto sídlišti a dospěla k závěru, že *„zjištění kvalitativní analýzy ukazují na subjektivní podmíněnost vnímání a hodnocení sídlištního prostředí věkem, respektive životními fázemi respondentů, v souvislosti s proměnami osobního akčního rádia, míry připoutání k lokalitě bydliště a nároků na byt i žité prostředí. Vztah k místu bydliště kromě jeho fyzických vlastností*

zásadně ovlivňuje míra spokojenosti v osobním životě a naplnění potřeb vztahujících se k dané životní fázi, a to již od útlého dětství.“ (Barvíková 2010: 76)

V našem případě hraje významnou roli věk a fáze životního cyklu, ve kterém se nacházejí dotazovaní respondenti. Silná lokální identita a fungující sociální sítě podporují navazování sousedských vztahů. Předpokladem silného sousedství je podobný věk, společné prožívání životních etap, zájmy, vzdělání obyvatel, místní lídr apod. Sociolog Jiří Musil zmiňuje jako klíčové faktory v rámci percepce místa různé lidské potřeby a měnící se akční rádius jednotlivce v různých životních cyklech: „S během životního cyklu (změny rolí, skladby domácnosti, stupně mobility jejích členů apod.) se proměňují lidské potřeby, jakožto i nároky uživatelů na byt a širší obytné prostředí. V percepci místa bydliště v různých fázích životního cyklu hraje významnou roli, jak se zvětšuje nebo zmenšuje akční rádius jednotlivce.“ (Barvíková 2010: 65)

Zároveň je potřeba si uvědomit, že za všemi níže zmíněnými příklady aktivit je společná snaha zlepšit sousedství a sousedské vztahy a tím vytvořit lepší podmínky pro kvalitní život na sídlišti. Tento způsob identifikace s místem definuje kulturní geograf Yi-Fu Tuan: „Spokojenost s blízkým okolím více závisí na spokojenosti se sousedy – jejich přátelskosti a slušnosti – než na fyzických charakteristikách rezidenční oblasti. Stížnosti na neuspokojivé bydlení nebo nebezpečné ulice se často ukážou být stížnostmi na zvyklosti a standardy sousedů. Zdá se, že sociální vztahy determinují, jakým způsobem budou lidé hodnotit přiměřenost svých obydlí a vybavenosti, zda zůstanou nebo se odstěhují, a jak se vypořádají s přelidněností a dalšími nepříjemnostmi.“ (Tuan 1990: 217–218)

Pro vznik samotných aktivit je důležitá přítomnost silného „sociálního kapitálu“. Americký politolog Robert Putnam zmiňuje v souvislosti s tímto termínem základní rysy sociální organizace, jakými jsou např. důvěra, normy a sítě, které mohou zlepšit určité společnosti a pomoci jim v dosažení jejich cílů. Sociální kapitál poté podle něj odkazuje na propojení mezi jednotlivci (Putnam 1993: 167).

Prvním sdružením, které dosáhlo větších úspěchů, je Občanské sdružení pro životní prostředí Ježkova (dále jen OS pro ŽP Ježkova). Impulzem pro jeho vznik se stal protest proti snaze Magistrátu města Brna zrušit dětské hřiště na zmíněné ulici a prodat pozemky soukromé firmě. Na tomto pozemku měl být vybudován patrový garážový dům. Proti tomu se v roce 2006 zvedla vlna nevole z řad obyvatel přilehlé lokality i vzdálenějších částí Lesné

a vznikla petice se čtyřmi stovkami podpisů. Paralelně s těmito protesty vzniklo i občanské sdružení. Vybudování parkovacího domu bylo úspěšně zabráněno. Vzniklé sdružení se poté zaměřilo nejen na zkrášlení dalších dětských hřišť, ale i blízkého okolí a na znovuoobnovu zaslé tradice zimního kluziště s maškarním karnevalem na asfaltovém hřišti před blokem domu. Zakladatel sdružení a nynější starosta o tom říká: „V zimě se podařilo navázat na tradici z poloviny 70. let, kdy se na velkém hřišti za blokem ulice Ježkova bruslilo. Na kluzišti za Ježkovou se vystřídaly na cca 600 m² ledové plochy (zvláště v lednu a únoru 2010, kdy přálo počasí) stovky bruslařů. Uskutečnil se i dětský karneval na ledě a hokejové zápasy místních pamětníků.“ (Maleček 2012: 20)

Člen spolku OS pro ŽP Ježkova popisuje svoji zkušenost s dětským hřištěm, jehož revitalizaci sice osobně nezažil, ale vítá ji: „Chodili jsme tam i s tou starší dcerou, ta má teď jedenáct, takže si tam už tolik nehraje. Máme teď ale tři a půl letou dceru, takže ta si tam taky hrává. Je to určitě dobrý a je to hřiště vyhledávané lidma z různých částí té Lesné. Máme spoustu známých, kteří chodí vlastně i přes rokli, z druhé strany Lesné, na to hřiště chodí. Myslím si, že svého času to tady snad bylo jediný oplocený dětský hřiště, kde se dalo být s těma malýma, schovat se tam.“⁶

Citovaní respondenti se identifikují s místem svého bydliště prostřednictvím různorodých aktivit, jejichž cílem je ovlivnit a k lepšímu změnit životní okolí v rámci

Obr. 1. Dětské hřiště v ulici Ježkova. Foto Jan Semrád 2015

jejich bydliště. Toto je možné díky tomu, že zkoumané místo vnímají ve smyslu lokálnosti, tak jak je definuje antropolog Martin Veselý, tj. „*nejen jako množinu neosobních charakteristik, ale jako místo neoddělitelně spjaté s našimi prožitky a zkušenostmi*“ (Veselý 2014: 177).

Dnes již výše zmíněný respondent K. nemá tolik času pro to, aby se aktivně účastnil spolkového života, snaží se však přispět k revitalizaci života na Lesné tím, že vytvořil a spravuje webovou a facebookovou stránku *Naše Lesná*. Tuto činnost považuje za pozitivní službu místní komunitě a sdružování obyvatel sídliště: „*Chci na stránkách rozšířit informace právě o takovém tom aktuálním dění nebo co tady ten člověk na Lesné může najít. Vzniká tady třeba spousta nových provozoven, které jsou v nějakých těch vchodech do paneláků. Lidi třeba o tom neví a mohou to podpořit třeba tím, že tam budou chodit nakupovat. Jsou o dvě ulice dál a ani třeba neví, že tam ten obchod je. Takže něco takovýho dát na vědomí.*“⁶

Díky internetu a rozmachu sociálních sítí získává prostor sídliště další rozměr. Můžeme říci, že se tak vytvořila pokročilejší forma života vlastního sídliště Lesná. Na internetu existuje množství webových stránek, jež se věnují Lesné, a na sociální síti Facebook taktéž vzniklo několik skupin, které si kladou za cíl informovat a propojit obyvatele sídliště Lesná. Široká komunita Lesňáků (někteří respondenti označují sami sebe přímo jako Lesňáci) sdružujících se na internetu v nesčetných stránkách a skupinách, jejichž zaměření se velmi různí, tak tvoří výraznou kapitolu dnešní existence Lesné. Jmenujme

Obr. 2. Dětské hřiště v ulici Arbesova. Foto Jan Semrád 2015

např. facebookové stránky *Brno-Lesná* (955 členů), *Naše Lesná* (694 členů), *Sídliště Lesná: Tehdy a dnes* (485 členů), *SVČ Lužánky – pracoviště Lesná* (410 členů), *Lesná – Nejedlého 11* (247 členů) a *Maminky Brno-Lesná* (150 členů). Všechny tyto stránky se v podstatě zaměřují na několik okruhů – inzerce, komunitní a sousedské vztahy, kultura a historie.

Dalším příkladem je spolek Arbesova. Stejně jako u Občanského sdružení pro životní prostředí Ježkova byla impulzem pro založení spolku Arbesova potřeba rekonstruovat dětské hřiště. Díky zformování aktivit jednotlivých obyvatel do podoby sjednocujícího subjektu se naskytá jeho členům další možnost rozvoje a způsobu jednání s oficiálními představiteli městské části: „*Jo, ale založili jsme ho v podstatě z toho důvodu, že jsme zjistili, že my jsme tady chtěli nějakým způsobem opravit to hřiště a zjistili jsme, že je poměrně náročné jednat jako občan třeba s městskou částí. Neříkám, že by městská část nebyla ochotna k jednání, ale v okamžiku, kdy tam stojí organizace typu spolek, tedy teď spolek, tehdy občanské sdružení, tak to občanské sdružení mělo váhu jinou.*“⁷

Takto zformované aktivity mají i další výhodu v tom, že dokážou dostatečně zaujmout i některé ostatní obyvatele dané lokality. „*U založení jsme byli tři. Jak jsem zmiňoval tady ty dvě blízké rodiny s dětma, tak my tři taťkové jsme byli u toho založení. Pak jsme trochu rozšířili členskou základnu, protože tady pár lidí, a to mě mile překvapilo, že i třeba z té starší generace, se o to zajímali a přidali se k tomu. Že jako to prostě má smysl.*“⁸ Současně, a to je společné více spolkům na Lesné, došlo se vznikem zastřešujícího subjektu Rady občanských iniciativ k. ú. Lesná k utlumení činnosti některých jednotlivých spolků. Tento útlum můžeme ilustrovat na výpovědi předešlého respondenta, který popisuje daný stav následovně: „*No, ale aktivity, čistě našeho občanského sdružení, jako takového, prostě ustály v podstatě v době, kdy tady vzniklo takové generální občanské sdružení, což byla ta Rada občanských iniciativ k. ú. Lesná, která se zaštitila, a doteďka nechápu, jak to kluci dobře vymysleli, nebo která vznikla tak, že členové tady té rady byly jednotlivé právnické osoby, a to ty spolky. Takže v podstatě tady z těch dílčích spolků, kdy ne každá ulice, ale mnoho ulic mělo vlastní spolky nebo sdružení, vzniklo tady to generální sdružení a potom v podstatě přejalo tady ty aktivity.*“⁹

Dalším spolkem, a v současné době tím neaktivnějším, je spolek Majdalenky. Jak už bylo výše zmíněno, Majdalenky jako obytný celek se naprosto liší od původní

myšlenky Lesné. Obyvatele této novější části trápí zahuštěná zástavba, vysoký počet bytů, minimální občanská vybavenost, ale např. také přilehlá zeleň v rukách soukromých vlastníků. Jedna z místních obyvatelky a současně členka spolku v odpovědi na otázku „Co oceňujete na Lesné?“ vystihuje tento rozpor následovně: „Jo, tak hlavně prostor životní. Ten klid té vnitřní Lesné. Tu roklí, unikátnost té rokle vlastní. Potom vůbec ten prostor mezi těmi paneláky, vůbec ten urbanistický koncept, teďka to vlastně vnímáme velmi pozitivně. Když musím mluvit o Majdalenkách, tak tam je ta hustota osídlení obrovská. A lidi z mého pohledu především využívají tu starou Lesnou a oceňují tu starou Lesnou. Protože tam na Majdalenkách je to spíš jako fakt sídliště zahuštěný velmi. Vyloženě tam ten užitek nečerpáme na Majdalenkách.“¹⁰

Hlavním impulzem pro vznik spolku byla snaha zabránit dalšímu zahušťování zástavby, jež této lokalitě reálně hrozilo. Investor měl v úmyslu postavit čtyřpatrový dům v lokalitě, kde již nyní stojí tři výškové domy. Posléze však své záměry přehodnotil a chtěl zvýšit tuto budovu na šestnáct pater. V reakci na tento záměr vzniklo v roce 2009 Občanské sdružení Majdalenky. V rámci jeho aktivit proběhla petiční akce „Na Majdalenkách ani o patro více“, přičemž se podařilo sesbírat 712 podpisů. Následně se uskutečnila řada setkání občanů s představiteli sdružení i s politiky. Celý spor se dostal až k soudu, nejprve Nejvyššímu správnímu soudu (2013) a poté i Ústavnímu soudu (2014), který dal tomuto spolku za pravdu. Spolek docílil toho, že navyšování tzv. indexu podlažních ploch nemohou úředníci provádět bez vyjádření obyvatel a změny je možné provádět pouze změnou územního plánu.

Po tomto úspěchu došlo k transformaci aktivit spolku. Postupně jeho členové přešli od protestní a obranné činnosti k aktivnímu jednání vytvářejícímu něco nového. Snaží se o vytvoření fungujícího společenství sousedů. V roce 2015 vznikl projekt „Čtvero ročních dob na Majdalenkách“, v rámci kterého uspořádali v květnu stejného roku sousedskou snídani v trávě. V září poté sázeli cibulky květin, čímž si chtěli zkrášlit okolí svých domů – roste jim před domy pouze tráva, a to navíc často vůbec neudržovaná. Na podzim se uskutečnilo promítání dokumentu a historických fotografií o Lesné. Promítalo se na stěnu jednoho domu a zelená plocha před domem sloužila jako hlediště.¹¹ Nejaktivnější jsou v tomto spolku dnes především rodiny s dětmi.

Obdobné sestupné tendence v aktivitách obyvatel v rámci sousedství si všímá i antropolog Martin Veselý ve

svém výzkumu občanských aktivit na pražském Jižním Městě: „Masové zapojení obyvatel [...] bylo vzednutím odporu proti něčemu, co se odehrává v bezprostředním okolí jejich bydliště a o čem se domnívají, že by mohlo snížit kvalitu života. Počet účastníků veřejných projednání a happeningů už se počítal na desítky a za celou informační kampaní stála hrstka jednotlivců.“ (Veselý 2014: 222) Stejný proces probíhal i na Majdalenkách. Poté, co se aktivit spolku transformovaly na aktivity mající za cíl vytvoření něčeho nového, dochází k rapidnímu úbytku zájemců. Na Majdalenkách se lidé účastní v současnosti nejvíce sousedských snídaní v trávě či promítání filmů a dokumentů. I přes to, že o tyto akce je ze strany obyvatel malý zájem, nemusejí být úplně bez významu, a to především proto, že „mají tyto aktivity přinejmenším seznávací a síťovací význam.“ (Veselý 2014: 230)

Další respondentka a členka spolku uvádí příklady aktivit, které by zde ráda uskutečnila. O situaci v lokalitě se začala zajímat teprve tehdy, když se jí narodilo dítě, takže se soustředila na nejbližší okolí bydliště: „Měla jsem jako takový představy, že by se tady ten sousedský život mohl nějak oživit a že bychom tady mohli udělat nějaký ty sousedský trhy nebo nějaký prostě festiválek nebo nějaký počin na těch travnatých polohách venku. Nebo nějaký sport třeba. Takže takový přání jsem dříve měla a pak vlastně s tím, že jsem měla to dítě, tak se sešlo, že paní Hoffmannová (předsedkyně spolku) posílala nějakou výzvu k obměně nebo doplnění výboru toho občanské-

Obr. 3. Snídane v trávě – Majdalenky. Foto archiv Majdalenky, z. s., 2015. Dostupné z: <http://www.majdalenkyos.cz/wp-content/uploads/2015/06/Snidane_2015_IMG_9889.jpg>

ho sdružení, tehdy ještě občanské sdružení Majdalenky. A to byl syn narozený, to byl miminko. Takže to bylo někdy v roce 2014. Takže to jsem tady už bydlela, čtyři, pět let. A do té doby jsem se tady nijak neangažovala.¹²

Již zmíněná respondentka R. popisuje, jak se dostala do spolku. Na její výpovědi si můžeme ilustrovat posun v rámci aktivit spolku z čistě defenzivních ke snahám vytvořit něco nového: „Já vím jen o tom, že tam je ten spolek Majdalenky, který paní Hoffmanová založila a prostě udržovala na základě té spíš právní bitvy s tím developerem. My jsme se vrátili na Lesnou a to byla manželova myšlenka vyhledat spolky, jo. A on jim pak vlastně dal, chtěl je podpořit, paní Hoffmanové dar, panu Malečkovi dar a takhle my jsme se k nim dostali. Ale jako nějakou činnost jsme neviděli, ta byla právě neviditelná. To bylo

jednou dvakrát za rok výzva, pojdte podepsat prohlášení proti developerovi, jinak nic. Takže ta myšlenka spolku byla, jako pojdme lidem ukázat, že jsme tady, a kdyby se někdo náhodou chtěl zapojit, a jako že ti lidi v jednotkách, v těch bytech to objevují, tak aby věděli, kam mají jít. Protože já jsem taky nevěděla jako jednotlivec nic začít, když nemá tu platformu.“¹³ Dále pokračuje: „No, mně to docela připadalo dobrý a já jsem jí právě říkala, že směr toho sdružení by neměl být v tom negativním smyslu, to bylo několikrát řečeno, ale že bysme měli dělat něco i pro radost. A to si myslím, že to občanský sdružení je dobrý místo, protože to je subjekt, lidi to vnímají. Protože jako osoba organizovat něco, to by bylo těžší. Takže to byla moje idea a pak nás hodně posunulo, že paní Hoffmanová měla kontakty na tu paní Křištoforyovou a měla

Obr. 4. Druhá sousedská snídáně. Foto Jan Semrád 2016

kontakty na ty další, co máme teď v tom výboru, paní Pelánkovou, měla těch šest kontaktů, to vám určitě řekne. A proto jako dala dohromady ten výbor a tu kontrolní komisi a tím to vlastně začalo.“¹⁴

Z výpovědí je vidět, že pokud jsou příznivé podmínky, tak někteří lidé preferují zapojení v aktivitách. Výstižně je rovněž popsána role lokálního lídra, který dokáže „dát lidi dohromady“ a využít jejich potenciál. Tento stav zmiňuje i Juraj Janto: „*Latentní sousedství se může změnit na komunitu, ve smyslu mít vícero příležitostí spojit se s jiným na určitý čas a dělat věci hodnotné pro oba a užitečné pro jiné. To se děje často díky místním lídrům, aktivním obyvatelům, kterým je ale potřeba vytvořit podmínky.*“ (Janto 2011: 103).

Jako poslední zmíníme politické hnutí Sdružení občanů Lesné (SOL), jež vzniklo dne 18. 6. 2014 jako politický orgán Rady občanských iniciativ k. ú. Lesná. Cílem hnutí bylo – v reakci na nedostatečné aktivity samosprávy MČ Brno-sever – dostat se do zastupitelstva. Svůj vznik podporuje odkazem na historii a jakousi původní myšlenku či přání, aby tento územní celek měl samostatnou správu. „*Pro život nově rodícího se městského celku by bylo velice účelné a operativní, kdyby organizující funkci přejímala samospráva určená pouze pro tento sídelní celek, která by mohla lépe a operativněji reagovat na potřeby obyvatel nové obytné čtvrti. Je politováníhodné, že návrhy v tomto směru podávané městské správě již při zahájení projektu sídliště Lesná nenašly odezvu, která by mohla mít dobré výsledky jak ve spokojenosti obyvatel, tak i v úspěšném dokončení tohoto díla.*“ (Sdružení občanů Lesné, 2017) Pravděpodobně díky svému proaktivnímu jednání a značné popularitě mezi obyvateli vyhrálo hnutí komunální volby na podzim roku 2014.¹⁵

Stojí za povšimnutí, že pro obyvatele sídliště pořádá hnutí různorodé akce, z nichž některé mají ambice stát se novými tradicemi, jako např. zmíněné sousedské trhy nebo rozsvícení vánočního stromu. V roce 2015 se konal již druhý ročník sousedských trhů, které jsou pořádány v blízkosti jedné ze základních škol a jednoho zrušeného centra občanské vybavenosti. Sousedskými trhy se pořadatelé snaží nejen získat politické body, ale také obnovit jak vztahy mezi sousedy v dané lokalitě, tak i vytvořit prostor pro setkávání: „*Až tento druhý ročník naplnil naše očekávání i v tom smyslu, že naplnil principy těch sousedských trhů, že ti lidé se spolu seznámili, začali na-*

vazovat právě sousedské vztahy, což je důležité i vzhledem k tomu, že na sídlišti Lesná mizela obchodní centra, která vlastně tady měla zastřešovat. To znamená jaksi setkávání lidí ve volnočasových aktivitách, povídání si a tak dále. To tady dnes není, takže když ti lidé žijí jen o ulici vedle, tak se v podstatě neznají.“¹⁶

Závěr

Záměrem studie bylo upozornit na problematiku a metody kvalitativního výzkumu ve specifickém typu obytné zástavby – sídlišti; dále stručně představit v poslední době vzrůstající zájem o sídliště a paneláky a na příkladu sídliště Lesná ukázat, jakým způsobem si obyvatelé těchto lokalit vytvářejí vztah ke svému okolí. To vše s cílem připomenout toto téma etnologům v České republice. Inspiraci můžeme nalézt např. u kolegů sociologů, geografů, architektů či kunsthistoriků.

Na příkladu brněnského sídliště Lesná bylo demonstrováno, jak může vypadat zájem obyvatel o panelové sídliště, místo jejich bydliště. Ilustrovali jsme jej na spolkovém životě a aktivitách s ním spojených. Důvody pro vznik spolků byly následující: snaha o ochranu, a to buď stávajících objektů, či naopak před novou výstavbou a s tím spojeným zahušťováním dosavadní zástavby; potřeba zkrášlení a opravy či úpravy okolí domů. Na Lesné se jednalo především o předzahrádky a dětská hřiště, ale také např. o ochranu zeleně na sídlišti, především pak v Čertově rokli. Za povšimnutí stojí, že (ne)kvalitní veřejný prostor je v některých případech popudem pro aktivity členů spolků. Tím se zároveň podporuje sociální kontakt obyvatel.

Z výzkumů u členů jednotlivých spolků dále vyplývá, že iniciátory jsou především starousedlíci, velký podíl na těchto aktivitách však mají i mladé rodiny s dětmi. Dále je patrné, že v naprosté většině jsou těmito iniciátory lidé s vysokoškolským vzděláním. V případě účasti obyvatel na spolkovém životě stojí za povšimnutí, že nejvíce navštěvovány jsou protestní akce, méně pak aktivity, které si kladou za cíl vytváření něčeho nového.

Na základě uvedených příkladů je možné konstatovat, že sociální kapitál sídliště Lesná je velmi silný především díky tomu, že se našli lídři, kteří dokázali aktivizovat velké množství obyvatel. Pořádanými akcemi a obecně zájmem o historii, přírodní prostředí, občanské vybavení a sousedské vztahy na tomto sídlišti se může prohlubovat jejich lokální identita.

POZNÁMKY:

1. Dále např. Dörhöfer 1994; Hannemann 2005; Liebscher 2009; Grummich 2012.
2. „Sídliště, jak dál?“ *Sídliště, jak dál?* [online] [cit. 11. 2. 2017]. Dostupné z: <<http://www.sidlistejakdal.cz/>>.
3. „O projektu.“ *Panelová sídliště v ČR* [online] [cit. 11. 2. 2017]. Dostupné z: <<http://www.panelaci.cz/stranka/o-projektu>>.
4. Kremař, Tomáš – Fajkusová, Anna 2014: „Sídliště Lesná usiluje o zápis mezi památkové zóny. Lidé se nemusí bát omezení“ *Brněnský deník* [online] [cit. 02. 06 2017]. Dostupné z: <http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/sidliste-lesna-usiluje-o-zapis-mezi-pamatkovke-zony-lide-se-nemusi-bat-omezeni-20.html>.
5. Rozhovor s K., 17. 8. 2016 (archiv autora).
6. Rozhovor s K., 17. 8. 2016 (archiv autora).
7. Rozhovor se S., 18. 2. 2016 (archiv autora).
8. Rozhovor se S., 18. 2. 2016 (archiv autora).
9. Rozhovor se S., 18. 2. 2016 (archiv autora).
10. Rozhovor s R., 22. 1. 2016 (archiv autora).
11. Všechny těchto akcí jsem se zúčastnil jako pozorovatel a aktivně jsem se zúčastnil také sázení cibulek. Z vlastního pozorování jsem zjistil, že nejvíce zájemců přišlo na nejméně aktivní činnost, promítání dokumentu. Na druhou stranu se letos v květnu konal již druhý ročník sousedské snídaně v trávě. Účast na ní byla srovnatelná s minulým ročníkem. Spolek také spolupracuje na promítání filmů v Čertově roklí a nadále se zajímá o životní prostředí na Majdalenkách.
12. Rozhovor s K., 8. 4. 2016 (archiv autora).
13. Rozhovor s R., 22. 1. 2016 (archiv autora).
14. Rozhovor s R., 22. 1. 2016 (archiv autora).
15. V těchto volbách vyhrála v České republice mnohá další obdobná sdružení a hnutí, jež si kladla za cíl změnit současný stav politiky a přístupu k problémům občanů v daných lokalitách.
16. Rozhovor s C., 23. 9. 2015 (archiv autora).

LITERATURA A PRAMENY:

- Andrášiová, Katarína 2012: Bytová výstavba v socializme. Sídliště bratislavského Ružinova v reflexii tvorců. In: Profantová, Zuzana: *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, s. 169–194.
- Barviková, Jana 2010: Jak se žije na Jižním Městě z pohledu „Husákových dětí“. *Sociální studia*, 10, 59–78.
- Barviková, Jana 2011: *Sídliště dnes. Jižní Město jako místo k životu z pohledu dvou generací jeho prvních obyvatel*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: FSV UK
- Bazac-Billaud, Laurent 1997: Jak se žije na sídlišti? *Architekt* 22, s. 61–64.
- Bazac-Billaud, Laurent (ed.) 1995: *Problematika města: Praha a její nové čtvrti*. Praha: CeFREs.
- Beňušková, Zdeňka 2009: Život na panelových sídlištích v priestore Bratislava – Viedeň. *Ethnologia Europae Centralis* 9, s. 71–80.
- Doležal, Ludvík 2012: Některé dřívější snahy ve věci zachování Lesné. In: Maleček, Martin – Valentová, Veronika – Jeřábek, Miroslav (eds.): *Lesná – 50 let sídliště: historie, současnost, perspektiv. Sborník příspěvků k výročí sídliště Lesná*. Brno: Občanské sdružení Obzor Lesná, 45–47.
- Dörhöfer, Kerstin (ed.) 1994: *Wohnkultur und Plattenbau. Beispiele aus Berlin und Budapest*. Berlin: Reimer
- Ferenčuhová, Slavomíra – Jayne, Mark 2013: Zvyknout si na Petřalku: každodenní život, běžná spotřeba a vztah k socialistickému sídlišti. *Český lid* 100, s. 303–318.
- Franc, Martin 2012: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967. Svazek II. P – Ž*. Praha: Academia.
- Grummich, Lars 2012: *Der sozialistische Städtebau und sein Erbe: eine Untersuchung am Beispiel der Planstadt Halle-Neustadt*. Hamburg: Diplomatica-Verlag.
- Hannemann, Christine 2005: *Die Platte: industrialisierter Wohnungsbau in der DDR*. Berlin: Schiler.
- Hendl, Jan 2005: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Janto, Juraj 2011: *Sociálny kapitál mestského sídliska na príklade Bratislavy-Petržalky*. Bratislava: FF UK v Bratislave.
- Kempen, Ronald van – Dekker, Karien – Hall, Stephen – Tosics, Iván (eds.) 2005: *Restructuring Large Housing Estates in Europe. Restructuring and resistance inside the welfare industry*. Bristol: University of Bristol.
- Koryčánek, Rostislav (ed.) 2014: *Na prahu zítřka*. Brno: FAVU VUT v Brně.
- Koryčánek, Rostislav (ed.) 2015: *Postavit domy nestačí. Vizualní kultura a veřejný prostor města v období po druhé světové válce*. Brno: FAVU VUT v Brně.
- Košťalová, Katarína 2015: Hlavné aspekty transformácie sídliska Zvolen – Podborová. In: Darulová, Jolana: *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku V. Občania a priestory mesta*. Banská Bystrica: Katedra sociálnych štúdií a etnológie FF UMB, s. 69–94.
- Lehečka, Michal 2013: Sídliště současné a minulé. Proměny pražského sídliště Stodůlky očima jeho obyvatel. *Slovenský národopis* 61, s. 351–367.
- Librová, Eva 1986: *Volný čas obyvatel sídlišť v ČSR*. Praha: VÚVA.
- Liebscher, Robert 2009. *Wohnen für alle: eine Kulturgeschichte des Plattenbaus*. Berlin: Vergangenheitsverlag.
- Lux, Martin 2005: *Standardy bydlení 2004/2005: financování bydlení a regenerace sídlišť*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Lux, Martin – Kostecký, Tomáš (eds.) 2011: *Bytová politika. Teorie a inovace pro praxi*. Praha: SLON.
- Maleček, Martin – Valentová, Veronika – Jeřábek, Miroslav 2012: *Lesná – 50 let sídliště: historie, současnost, perspektiv. Sborník příspěvků k výročí sídliště Lesná*. Brno: Občanské sdružení Obzor Lesná.
- Maier, Karel 2003: Sídliště: problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení. *Sociologický časopis* 5, s. 653–666.
- Mayer, Vera (ed.) 2006: *Plattenbausiedlungen in Wien und Bratislava zwischen Vision, Alltag und innovation*. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Musil, Jiří 1985: *Lidé a sídliště*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Profantová, Zuzana (ed.) 2013: *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied.

- Putnam, Robert David 1993: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Ryšavý, Zdeněk 1983: *Nové obytné soubory v ČSR: geograficko-demografický rozbor sídlišť a jejich typologie*. Praha: VÚVA.
- Říha, Cyril 2007: V čem je panelák kamarád. Kvantitativní ohledy kvalit české panelové výstavby 70. let. In: Hubatová-Vacková, Lada – Říha, Cyril (eds.): *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, s. 17–37.
- Semrád, Jan 2015: Funkce dekorativních stěn ve veřejném prostoru na příkladu brněnského sídliště Lesná. In: Macháčková, Jana – Pavlová Rydlová, Michaela – Soušková, Sabina: *Umění v prostoru, prostor v umění*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 129–135.
- Sunega, Petr – Lux, Martin 2004: *Participace nájemníků a sociální aspekty regenerace sídlišť jako jedna z podmínek trvale udržitelného rozvoje. Urbanismus a územní rozvoj* 3, s. 5–9.
- Špaček, Ondřej 2012: Česká panelová sídliště: faktory stability a budoucího vývoje. *Sociologický časopis* 48, s. 965–988.
- Špičáková, Barbora (ed.) 2014: *Sídliště Solidarita*. Kostelec nad Černými lesy: Archiv výtvarného umění.
- Tuan, Yi-Fu 1990: *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. New York: Columbia University Press.
- Veselý, Martin 2014: *Doma na sídlišti? Lokální identita a identifikace s místem v odlišných typech městského prostředí*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: FHS UK.
- Wassenberg, Frank 2013: *Large Housing Estates. Ideas, rise, falls and recovery – The Bijlmermeer and beyond*. Amsterdam: Delft University Press.
- Zadražilová, Lucie 2013: *Když se utopie stane skutečností. Panelová sídliště v Československu 1953–1989*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Arbor vitae.
- Zarecorová, Kimberly Elman 2015: *Utváření socialistické modernity. Bydlení v Československu v letech 1945–1960*. Praha: Academia.
- Zikmund-Lender, Ladislav (ed.) 2014: *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund; Praha: Národní památkový ústav.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- „Historie hnutí SOL.“ *Hnutí Sdružení občanů Lesné* [online] [cit. 11. 2. 2017]. Dostupné z: <<http://www.solesne.cz/o-nas/historie-sdruzeni>>.
- Kremar, Tomáš – Fajkusová, Anna 2014: „Sídliště Lesná usiluje o zápis mezi památkové zóny. Lidé se nemusí bát omezení“ *Brněnský Deník* [online] [cit. 02. 06 2017]. Dostupné z: <http://brnensky.denik.cz/zpravy_region/sidliste-lesna-usiluje-o-zapis-mez-pamatkov-zony-lide-se-nemusi-bat-omezeni-20.html>
- „O projektu.“ *Panelová sídliště v ČR* [online] [cit. 11. 2. 2017]. Dostupné z: <<http://www.panelaci.cz/stranka/o-projektu>>.
- „Sídliště, jak dál?“ *Sídliště, jak dál?* [online] [cit. 11. 2. 2017]. Dostupné z: <<http://www.sidlistejakdal.cz/>>.

Summary

Prefabricated Housing Estates as an Item of Ethnology's Interest (an example of the Lesná housing estate in Brno)

The study deals with the theme of ethnological research into prefabricated housing estates in the Czech Republic and the possibilities of ethnological research into this specific type of housing. The text shows different points of view of housing estates and contemporary life of their inhabitants. First, the study brings up the theme generally and accentuates its importance within the contemporary urban-ethnological research. Then the theme is specified through the research into the Lesná housing estate in Brno. In the last ten years, several clubs have been founded there whose aim is to enhance the life space of the housing estate, to safeguard its contemporary appearance and to create or improve neighbourly relations. Through activities developed by these clubs and their members, it is possible to illustrate in which way inhabitants can develop a close relationship with the place or space where they live. The research has shown that the people are aware of the value of their place of living as well as of their affiliation to the given locality, especially when the existing state is endangered. Another finding includes the fact that where strong leaders are available, a wider interconnected group of inhabitants within the neighbourhood emerges more easily. For this reason, a housing estates is not always a space of anonymity.

Key words: Urban ethnology; town; identity housing estate; Brno.

ŘIDIČI AUTOBUSU: EMICKÝ POHLED NA SOCIOPROFESNÍ SKUPINU V URBÁNNÍM PROSTŘEDÍ PRAHY

Aleš Smrčka (*Ústav evropské etnologie FF MU Brno*)

Důvod, proč bychom se měli důkladněji zabývat socioprofesní skupinou¹ řidičů autobusu optikou etnologie, nejlépe vystihuje krátký úryvek z telefonního rozhovoru staršího řidiče s jeho partnerkou, který mě nasměroval k výzkumu: „*Miláčku, nyní jsem v garážích. V 17:34 budu u tebe doma. Pa.*“ Tato slova jsem zaznamenal na podzim roku 2013, tehdy ještě jako student etnologie a zároveň nově nastupující řidič autobusu (brigádník). Položil jsem si otázku, zda by snad lékař, zedník, úředník nebo člen jiné profesní nebo socioprofesní skupiny řekl své manželce na minutu přesný čas svého návratu domů? Přestože šlo o konkrétní osobu a jev nelze paušálně spojovat s celou socioprofesní skupinou, jedná se o zajímavou ukázkou určitého působení profese na život jednotlivce. Specifických vlastností této skupiny jsem nacházel postupně více. Zaujala mě tak myšlenka zabývat se řidiči autobusu pohledem etnologie. Zároveň se zde nabídko využití vlastní zkušenosti získané během výkonu povolání řidiče autobusu v městském prostředí Prahy.

Cílem studie je zmapování kulturních aspektů této skupiny, jako jsou zvyky, způsob komunikace jejích členů, stravovací a oděvní návyky, a také organizaci práce řidičů autobusu. Rovněž se zaměřím i na vztah řidičů s cestujícími, neboť dopravní prostředek, v našem případě autobus, představuje zajímavý prostorový kontaktní bod heterogenního městského obyvatelstva (Bitušíková 2003: 27). Zároveň chci přinést odpověď na otázku, jak vypadá samotné povolání řidiče autobusu v městském prostředí v současnosti. V širším pojetí se tato studie snaží navázat na etnologické výzkumy, které byly do značné míry založeny na studiu větších či menších socioprofesních skupin. V počátcích konstituování oboru to bylo vesnické obyvatelstvo, později např. hornická profese nebo dělnictvo (např. Skalníková 1959). Najdeme také příklady studia menších skupin, z oblasti dopravy můžeme uvést výzkum vorařů (např. Scheufler – Šolc 1986), ze současnosti například výzkum vysokohorských nosičů (Nováková 2008).

Zvolená metoda výzkumu

Klíčovou metodu etnologického, v mém případě, kvalitativního výzkumu předložené studie představuje

zúčastněné, neboli vnitřní pozorování. Tato metoda spočívá ve snaze v co největší míře se zapojit do života studované komunity tím způsobem, abychom byli schopni uvažovat, vnímat a chovat se jako její členové se snahou částečného vědeckého odstupu (Janeček 2014: 78). V mém případě se jednalo o vykonávání povolání řidiče městské hromadné dopravy (MHD) – autobusu na území města Prahy, a to od srpna 2013 do listopadu 2016 postupně u dvou soukromých dopravců formou výpomoci.² Popis sledovaných kulturních jevů u socioprofesní skupiny řidičů autobusu probíhal tedy převážně emickým pohledem, přesto se místy prolíná s etickým přístupem.

Vedle výkonu povolání a zúčastněného pozorování jsem data získával také metodou polostrukturovaných rozhovorů uskutečněných v roce 2013 a 2016 v Praze s řidiči autobusu různých dopravců. Podobně jsem získával informace od ostatních pracovníků v autobusové dopravě mimo pracoviště výkonu povolání (vyjma dvou respondentů). Rozhovory probíhaly v délce 20 až 50 minut s předem připravenými otázkami věnovanými především motivu výběru povolání, způsobu odívání a stravování a podobě výkonu povolání. Výběr respondentů v roce 2013, kdy jsem ještě nevykonával povolání řidiče autobusu, se odehrával z větší části náhodným způsobem bez bližších osobních vazeb na jednotlivé informátory. Proto jsem rozhovory uskutečnil v autobuse na stanovištích konečných zastávek, přestože se doporučuje vést interview v domácím prostředí z důvodu uvolnění narátora (Vaněk – Mücke 2011: 144). Jednalo se většinou o respondenty středního nebo staršího věku s delší řidičskou praxí. Výjimku představoval informátor, který již povolání řidiče autobusu nevykonával a živil se jako instruktor v autoškolě. V roce 2016, kdy proběhla druhá fáze sběru informací pomocí rozhovorů, jsem si kromě jednoho náhodně vybraného respondenta – revizora vybíral jednotlivé informátory cíleně. Jednalo se o osoby, se kterými jsem během výkonu povolání již přišel do kontaktu, nebo se s nimi dokonce spřátelil. Jedním z důvodů uskutečnění rozhovorů s pro mě blízkými informátory bylo očekávání větší otevřenosti a tím i větší vypovídající hodnoty. Aktéři poskytující rozhovor včetně vedoucích provozu obou firem byli s mou rolí výzkumníka seznámeni.

Dosavadní poznatky

V současnosti se o řidičích autobusu dovídáme v českých médiích především v souvislosti s jejich nedostatkem, případně se řeší jejich finanční ohodnocení. Částečná pozornost této socioprofesionální skupině je věnovaná i na poli odborného výzkumu. Zaměříme-li se na evropské publikační výstupy v poslední dekádě, zjistíme, že tématem řidičů autobusů se ve větší míře zabývají periodika technických oborů a texty z oblasti psychologie a zdravotnictví věnované fyzickému a duševnímu zdraví řidičů a jeho vlivu na profesi. Jmenovitě se jedná o text *Interconnections between aggressiveness, hostility, wrathfulness and the mental performance of drivers* v časopise *European Journal of Mental Health* věnovaný dopravní psychologii řidičů z povolání (Zibrínová – Birknerová 2015: 94–105) nebo studii *Effects of passengers on bus driver acceleration behavior and incident prediction* otištěnou v roce 2007 v *Journal of Safety Research* (Wählberg 2007: 9–15). Tématu se dílčím způsobem v rámci výzkumu veřejné dopravy věnovali také etnologové. Novější publikační výstup představuje studie věnovaná veřejné dopravě v městském prostředí Splitu a Záhřebu *Ethnography of urban public transport: A tale of two cities in Croatia* (Tomić – Relja – Popović 2015: 37–59). Kromě řidičů obecně mobilitě a dálnicím jako zajímavému antropologickému místu s vlastní historií a kulturou se věnují například polští badatelé Waldemar Kuligowski a Agata Stanisiz (Waldemar – Stanisiz 2015: 176 – 193).

Informace o historii MHD a částečně o každodenním životě zaměstnanců dopravy včetně řidičů autobusu v urbánním prostředí Prahy nalezneme např. v knize *Historie městské hromadné dopravy* autorů Pavla Fojtíka, Stanislava Linerta a Františka Proška (2000). Z hlediska etnologie i lingvistiky představuje přínosnou publikaci *Slang pražských dopraváků* od Pavla Adámka a Františka Proška (2001). Téma řidičů autobusu je také předmětem diplomové práce Jakuba Sommera „*Řidič, ten tvrdý chleba má. Proměny podmínek života a práce řidičů autobusů městské hromadné dopravy v Praze*, zabývající se proměnou tohoto povolání v období normalizace a v době po roce 1989 (Sommer 2016).

Základní charakteristika autobusové dopravy v Praze

Za předchůdce dnešních pražských řidičů autobusu můžeme považovat již kočí, kteří řídili omnibusy. Zavedení tohoto dopravního prostředku v Praze se váže k roku 1829, kdy došlo k povolení provozu omnibusové

dopravy v úseku Staroměstské náměstí – Malá Strana (Pošusta – Lukáčová – Háber – Prošek 1975: 11). Počátky zavedení autobusové dopravy v Praze se pak datují k roku 1908, kdy se zprovoznila první autobusová linka spojující Malostranské náměstí s Pohořelcem. Z finančních a také technických důvodů došlo k přerušení dopravy autobusy. Autobusová doprava v Praze byla následně obnovena v roce 1925 (Pošusta – Lukáčová – Háber – Prošek 1975: 29). Pro účel naší studie zabývající se především současným životem řidičů autobusu v Praze je však zásadní období po roce 1989, kdy se začal postupně zavádět integrovaný dopravní systém (Fojtík – Linert – Prošek 2000: 277). Na konci roku 1993 byla založena společnost Ropid, příspěvková organizace hlavního města Prahy, jež se stala organizátorem Pražské integrované dopravy (PID) zahrnující městskou i příměstskou dopravu. Společnost má na starosti i kontrolní činnost městské a příměstské dopravy, včetně výběru dopravců. Většina městských autobusových linek je provozovaná Dopravním podnikem hlavního města Prahy. Přesto z celkového počtu 114 městských autobusových linek provoz dvaadvaceti městských linek³ na území města Prahy zajišťují soukromí dopravci About Me, Arriva Praha, Arriva Střední Čechy, ČSAD Polkost, Stenbus a Jaroslav Štěpánek (Fojtík – Prošek 2015: A. 1.63).

Cesta k povolání řidiče autobusu

Z výzkumu vyplynulo, že motivace uchazečů stát se řidičem autobusu má rovinu čistě pragmatickou, kdy povolání řidiče autobusu představuje určitou sociální jistotu v podobě pravidelného příjmu.⁴ Jiní respondenti ztratili z osobních důvodů zájem o původní povolání a rozhodli se následně žít jako profesionální řidiči.⁵ U některých volbu stát se řidičem autobusu ovlivnilo zaměstnání příbuzných nebo známých.⁶ Na formování výběru povolání má značný vliv i místo a prostor. Slovenská etnoložka Katarína Košťalová ve své studii poukazuje na to, že mladí chlapci ve Zvolenu žijící v blízkosti železniční stanice chodili pozorovat vlaky a toužili se stát strojvedoucími (Košťalová 2009: 114). S podobnou situací jsem se setkal také při rozhovoru s informátorem, který poukázal na vliv místa, kde prožil své dětství, pro volbu svého zaměstnání: „*Prvních šest let svého dětství jsem prožil v Jihlavě. Měli jsme zahradu a před ní byla zastávka autobusu městské i linkové dopravy. A já jako malé dítě jsem to pozoroval. A nějakým způsobem se mi to zalíbilo a chtěl jsem se k tomu dostat blíž. Tak jsem po babičce*

*a dědovi požadoval, abychom se chodili dívat na autobusy. Kolikrát jsme si sedli do autobusu a jen tak se projeli linkou [...].*⁴⁷ (Srov. obr. 1 a 2) Povolání řidiče autobusu tak pro mnohé představovalo splnění si dětského snu (Šejnohová – Ludvíček 2015: 10–12).

Uchazeč o povolání řidiče autobusu musí disponovat oprávněním řídit osobní automobil⁸ a dosáhnout věku 24 let, ve zvláštních případech 21 let.⁹ Po absolvování výuky, výcviku a zkoušek získá uchazeč záznam skupiny D v řidičském průkazu. Pro výkon povolání řidiče autobusu však řidičské oprávnění skupiny D nestačí. Uchazeč musí být pro tuto skupinu profesně způsobilý a mít patřičný záznam v řidičském průkazu. Musí tak absolvovat další výuku a výcvik ve specializovaném školicím středisku a složit písemnou zkoušku u obecního úřadu s rozšířenou působností.¹⁰ Před výkonem povolání¹¹ pak musí podstoupit vedle lékařské prohlídky také dopravně psychologické vyšetření.¹²

Organizace práce

Povolání řidiče autobusu se u jednotlivých dopravců liší. Největší rozdíl spočívá v samotné organizaci provozu a organizační struktuře ostatních zaměstnanců, se kterými řidiči přichází do kontaktu. U majoritního pražského dopravce (Dopravní podnik hlavního města Prahy) se například jedná o pracovní pozice řidiče četaře,

garážmistra, manipulanta, směnového výpravčího, denního výpravčího, vedoucího provozovny (garáže), dále o dispečery různých funkcí (traťový, oblastní dispečer) a ostatní pracovníky.¹³ S vedoucím provozovny však řidič tohoto dopravce nepřichází denně do pracovního kontaktu. Řeší s ním osobně pouze stížnosti cestujících nebo jiné prořešky.

Zcela rozdílná organizace práce probíhala u obou malých soukromých dopravců. Funkci denního a směnového výpravčího, manipulanta, dispečera a garážmistra měl na starosti vedoucí provozu. V případě soukromého dopravce provozujícího jednu městskou a jednu školní linku vypravení zajišťoval i majitel firmy. Tankoval autobus a řidiči předával před vypravením vozový jízdní řád. U druhého dopravce vypravení, dispečink i funkci garážmistra zastupoval provozně technický ředitel a dispečer, v dočasném zastoupení i jiný pracovník (např. servisní technik), vyjma plánování služeb, o které se staral pouze provozně technický ředitel. Na rozdíl od Dopravního podniku hlavního města Prahy, kde s vedoucím provozovny řidič autobusu většinou nepřichází běžně do styku a pro výkon povolání ho vlastně nepotřebuje, u obou soukromých dopravců vedoucí provozovny (jinak řečeno vedoucí provozu, provozně technický ředitel) má pro řidiče autobusu klíčovou roli – od tvorby rozvrhu služeb až po vypravení autobusu.

Obr. 1. Luděk Špacír (vlevo) jako tříleté dítě se vztahem k autobusové dopravě. Jihlava 1987.
Fotoarchiv Lud'ka Špacíra

Obr. č. 2. Luděk Špacír jako zaměstnanec soukromé dopravní firmy zajišťující provoz v rámci Pražské integrované dopravy v Praze.
Foto Aleš Smrčka 2016

U jednotlivých pražských autobusových dopravců je rozdílný i způsob tvorby rozvrhu služeb jednotlivých řidičů. Přestože čas začátku a konce směn se u jednotlivých firem zajišťujících provoz městské autobusové dopravy v Praze výrazně neliší, organizování směn u soukromých dopravců probíhá odlišným způsobem. Řidiči pracující u soukromých dopravců na plný pracovní úvazek většinou jezdí na jedné lince a obsluhují i stejné pořadí – oběh linky (jezdí podle stálého vozového jízdního řádu). Na rozdíl od řidičů majoritního pražského dopravce tak řidiči pracující na plný úvazek nebo stálí brigádníci soukromých dopravních firem střídají linky a pořadí spíše v mimořádných situacích a po dohodě s vedoucím provozu.¹⁴ U prvního soukromého dopravce se směny organizovaly každý den. Většinu pořadí zajišťovali stálí zaměstnanci, kterým den předem byla potvrzena vedoucím provozu služba. Obsazení zbylých pořadí zajišťovali brigádníci. U druhého soukromého dopravce probíhalo plánování směn na čtrnáct dní dopředu.

U Dopravního podniku hl. m. Prahy mají řidiči jezdící podle stálého diagramu služby naplánovány na deset týdnů dopředu. Po uplynutí této doby si řidič prohodí služby s kolegou, jenž sdílí stejný diagram. Řidič autobusu má tak naplánované směny rok dopředu. Podle konkrétní provozovny¹⁵ se pak řidič autobusu střídá na jednotlivých linkách – jedná se o nepravidelný turnusový provoz. Řidič tak jeden den může mít ranní službu, následující dny pak může vykonávat směnu celodenní (tzv. *cédéčko*) nebo odpolední. Volné dny má zaměstnanec umístěné v týdnu podle vytvořeného diagramu služeb. Minimálně jednou za čtrnáct dní má řidič garanci volného víkendu. Netýká se to ale řidičů, kteří jezdí tzv. *šejdr* (dělenou směnu) od pondělí do pátku podle tzv. šejdrového diagramu. Těm je zaručen volný víkend každý týden.¹⁶ Právě střídání směn je považováno některými řidiči za negativum jejich povolání. „*Střídání ranní, odpolední... Nedá se vůbec aklimatizovat na to, když máš tři dny ranní od třech, čtyř hodin ráno a pak najednou dva dny odpolední, kdy se mnohdy jezdí do půlnoci. A pak zase den volna a ranní. Člověk je neustále jakoby v jiném časovém pásmu, neví, jestli je pondělí, čtvrtek, neděle, ráno, večer. Absolutní zmatení v čase. To byl jeden z důvodů, proč jsem od povolání řidiče odešel.*“¹⁷ Vedle stálého turnusového, nočního nebo šejdrového diagramu jezdí nově přijatí řidiči Dopravního podniku hlavního města Prahy podle diagramu pro nováčky, který neobsahuje záložní směny, při nichž by

byl řidič v případě potřeby nečekaně nasazen na méně známou linku. Tento diagram je naplánován na pět týdnů dopředu. Někteří řidiči, kteří čekají na přidělení stálého jim vyhovujícího diagramu, jezdí takzvaně „pod čarou“ a mají služby naplánované tři dny dopředu.¹⁸

Samotné řízení autobusu, obsluha zastávek i případné odbavování cestujících probíhá u všech dopravců zastoupených v Pražské integrované dopravě (PID) podobně. U všech provozovatelů autobusových linek v Praze se sleduje naplňování standardů kvality, jako jsou stáří vozového parku, přesnost provozu, čistota vozidel, ústrojová kázeň atd. To vše může také posloužit pro případné budoucí výběrové řízení na provoz jednotlivých městských a příměstských linek. Z toho vyplývají určité povinnosti pro řidiče autobusu. Řidič může částečně některé faktory ovlivnit – např. předjetí spoje (dřívější odjezd ze zastávky). Právě přesnost provozu, ale i to, zda řidič nezapomněl obsloužit zastávku nebo nejel po jiné trase, má možnost dispečink PID i pověřené osoby dopravců zjistit. Všechna vozidla provozovaná v rámci PID jsou totiž vybavena GPS zařízeními a pomocí programu Monitorování provozu vozidel Pražské integrované dopravy (MPV PID)¹⁹ lze tyto údaje o každém spoji zjistit.²⁰ Některé povinnosti řidiče, jako je péče o čistotu vozidla, se ale u jednotlivých dopravců liší. U prvního soukromého dopravce zajišťovala úklid autobusu uklízečka. U druhého soukromého dopravce má řidič na starost vytření vozidla vodou se saponátem. Důraz byl kladen i na efektivní spotřebu pohonných hmot.

Vzájemná komunikace a vztahy mezi řidiči autobusu

Mezi pražskými řidiči autobusu nefunguje hierarchie založená na dopravci, u kterého konkrétní řidič pracuje, ani na genderu či věku. To se projevuje i ve způsobu komunikace. Při nástupu do zaměstnání v obou firmách, jsem se – vyjma majitelů firem a vedoucích provozu – setkal mezi řidiči autobusu s tykáním bez bližších přátelských vazeb. Zprvu jsem tomu věnoval minimální pozornost a zdůvodňoval jsem si tento jev u své osoby nižším věkem „nováčka“, u ostatních řidičů pak přátelskými vztahy. Několik dnů poté během řízení ke mně do přední části vozu přišel starší řidič konkurenčního dopravce pozdravit mě a dělat mi tzv. *tyčáka*.²¹ Řidiči jsem ze slušnosti začal vykat. Jeho reakce byla překvapivá se slovy, že mu mám tykat, že si řidiči autobusu přeci tykají. S podobnou situací jsem se setkal i u daleko starších kolegů řidičů autobusu, u nichž

jsem při vykání cítil někdy i určitý odstup a diskomfort – ti mi zároveň potvrdili, že i v minulosti si řidiči tykali bez ohledu na věk. Přesto Jana Grycová ve své práci zaměřené převážně na řidiče tramvaje v Brně píše, že se řidiči zdraví nejrozličnějším způsobem. Převládá však „dobrý den“ v případě, že oslovený je starší, nebo když se řidiči navzájem dobře neznají (Grycová 1996: 53). Během tříletého výkonu povolání jsem se ale nesetkal mezi řidiči autobusu MHD s vykáním, což lze s určitým nadhledem považovat za unikátní prvek. Řidiči autobusu se totiž řadí podobně jako ostatní profesní skupiny mezi formální skupinu, u které převládá princip sociální distance (Tomandl 2012).

U řidičů autobusu městské hromadné dopravy je součástí komunikace slang a hovorová slova. Slang řidičů autobusu od ostatních pracovníků MHD v Praze se částečně liší. Např. slang řidičů tramvají se neshoduje

se slangovými výrazy řidičů autobusu. Rozdíl je už ve vzájemném pojmenování obou profesních skupin. Řidiči tramvají nazývají řidiče autobusu *gumáky* a opačně řidiči autobusu pojmenovávají „tramvajáky“ *ševci*. Zároveň ale existuje vzájemná provázanost těchto profesních skupin daná podobnými či shodnými technickými podmínkami. Slang řidičů autobusů se také v mnoha aspektech podobá slangu motoristickému, na který navazuje (Hugo 2009: 12). U řidičů autobusu existují dvě formy profesní mluvy, a to slang profesionální a expresivní. Profesionální vrstva slangu a hovorové řeči zahrnuje výrazy, jež se užívají při výkonu pracovní činnosti. Jedná se např. o výrazy jako *papíry* (řidičský průkaz), *trať* (linka) nebo *služebák* (služební vůz). Naopak expresivní vrstva zahrnuje slangové výrazy užívané především v rámci emfatického a humorového vyprávění. Tuto skupinu zastupují mj. vybraná slova

Obr. č. 3. Řidiči autobusu Dopravního podniku hl. m. Prahy na autobusovém stanovišti. Foto Aleš Smrčka 2016

označující řidiče autobusu a cestující. Pro řidiče autobusu rychle jedoucího s vozidlem se užívá pojem *letec*, pro pomalu jedoucího *gumáka* existuje termín *hrabal*. Řidiči autobusu vozí cestující, pro které užívají slangový výraz *kaštaní*.²² Je-li vozidlo plné, říká se, že řidič autobusu vozí *balík*. Je-li autobus prázdný, převládá se *vítr*. Pro dispečera zase existuje výraz *starej* či *okovaná čepice* (Churavý 1976: 99). Označení pro cestující byla v rámci pražské MHD společná i pro řidiče tramvaje či metra. Neplatí to ovšem u pracovníků železnice, kde se pro cestující používá termín *obluda*. Na to upozorňuje i publikace *Slang pražských dopraváků*, kde se píše o zásadně odlišném slangu mezi železničáři a ostatními dopravními pracovníky (Adámek – Prošek 2001: 13). S dalšími slangovými výrazy, jež se běžně užívají v autobusácké terminologii, se lze setkat rovněž pro označení jednotlivých pracovních směn – *túrák* (ranní a odpolední směna, při které se dva řidiči na lince přibližně uprostřed výkonu střídají) nebo již zmiňované *cédečko* (celodenní směna) a dělená směna – *šejdr*.²³

Uplatňování slangu je ale závislé na mnoha faktorech, mezi které se řadí také rozšíření autobusové dopravy či dorozumívání na základě radiostanic. Právě rozšíření radiostanic a zánik traťových dispečerů má negativní dopad na rozšíření profesní mluvy. Např. u Dopravního podniku hlavního města Prahy jsou veškeré autobusy vybaveny vysílačkami. Při jejich používání by řidiči autobusu neměli užívat slangové výrazy, neboť jsou vázáni pravidly tzv. hovorové kázně (Adámek – Prošek 2001: 9), která zahrnuje vedle spisovného vyjadřování ohlášení čísla linky, pořadí a volací značku KGX, přidělenou Dopravnímu podniku hlavního města Prahy – sekce autobusy, tramvaje (Bartoš 2001). Tato pravidla hovorové kázně však neplatí u ostatních dopravců. U obou soukromých firem, kde jsem vykonával povolání řidiče, se pro dorozumívání s dispečerem (vedoucím provozu) užívaly totiž pouze mobilní telefony.

Vedle profesní mluvy i běžné řeči představuje pro řidiče autobusu nedílnou součást nonverbální komunikace. Typickým příkladem jsou vzájemné pozdravy, které mají podobu různých gest. Jedná se o prosté mávnutí rukou, ale i probliknutí dálkovým světlem, ztlumením potkávacího světla nebo krátké zapnutí směrového světla. Světelné signály se spíše využívají ve večerních nebo nočních hodinách a při zhoršených světelných podmínkách. Ve vzájemných pozdravech můžeme spatřit dvě specifika.

Jedno se týká rozsahu členů dopravní komunity, kdy zdravení probíhá většinou pouze mezi členy komunity řidičů autobusu. Ovšem vzájemné zdravení řidičů autobusu probíhá bez ohledu na to, zda druhý řidič je zaměstnancem stejného nebo jiného dopravce, či zda řídí městský, linkový nebo zájezdový autobus. V městském prostředí Prahy jsem se setkal se situací, kdy mě zdravil krátkým mávnutím i řidič tramvaje. Řidiči tramvají se ale zdraví ve větší míře spíše s řidiči autobusu Dopravního podniku hl. m. Prahy, a to ani ne tak na základě profesní blízkosti, jako spíše firemní identity. Řidiči autobusu se vzájemně zdraví běžně i při setkání na ulici mimo pracoviště, a to bez předešlých vzájemných bližších přátelských vazeb. Jedná se o nepsanou slušnost a jakousi stavovskou čest. Při nástupu do práce jsem si nevšimnul na stanovišti autobusů dvou řidičů konkurenčního dopravce. Jeden z řidičů na to humorně reagoval „*Podívej se, má uniformu, tak si nás nevšímá.*“

Druhé specifikum spočívá ve frekvenci zdravení. Při výkonu povolání řidiče autobusu v okrajových oblastech Prahy – Horních a Dolních Počernic, Letňan, Čakovic a Uhřetěvesi – bylo téměř pravidlem pozdravit se s protějším řidičem autobusu, vyjma řešení dopravní situace (např. zatáčení) nebo obsluhování zastávky (otevírání a zavírání dveří, hlášení zastávek). Odlišnou situaci jsem zaznamenal při výkonu směny na městské lince v obchodním centru Prahy v oblasti zastávky Budějovické, kdy frekvence zdravení byla nižší i v době méně hustého provozu. Tuto skutečnost připisují obecně vyšší frekvenci silničního provozu v dané oblasti, a tím menší habituaci vzájemného zdravení. Byli ale i takoví řidiči, kteří zvyk vzájemného zdravení ignorovali. Setkal jsem se i s argumentací, že kolegialita a soudržnost řidičů autobusu probíhá v dnešní době jen na oko.²⁴

Nonverbální komunikace se netýká jen pozdravů. Jednotlivými gesty si řidiči městských autobusů předávají i jiné informace. Např. při delším stání na semaforech mi řidič autobusu ve vedlejšímu pruhu naznačil poklepem na hodinky, že nabral velké zpoždění v popojíždějících kolonách a navíc s náznakem řazení mi sdělil, že měl situaci ztíženou tím, že autobus byl vybaven manuální převodovkou. Gesta využívají řidiči autobusu i pro potřeby komunikace s cestujícími, třeba s rodiči s dítětem v kočárku nebo imobilními cestujícími na vozíku za účelem zjištění nástupu těchto osob do vozidel a případné následné asistence řidiče (Roubalová 2014: 20).

Přestože řidiči autobusu svým způsobem představují societu, kterou lze definovat jako skupinu, jejíž členové jsou si sice blízcí společnou pracovní pozicí a příjmy, ale disponují znaky, které nepředstavují záruku solidárního jednání a vzájemného porozumění (Bauman 1997: 48), lze se s určitým pocitem sounáležitosti mezi jejími členy setkat. Ta se projevuje v několika podobách. Jednu z nich představuje sdružování během jízdy v přední části autobusu nebo o pauzách na konečných zastávkách za účelem komunikace. Rozhovor řidičů autobusu se většinou vztahuje k samotnému povolání a je přizpůsoben délce přestávky. Mezi řidiči probíhá výměna informací o délce konkrétní směny, závadách na vozidle i o zážitcích z provozu. Častým tématem je i chování neukázněných cestujících.²⁵ Vzájemné sblížování a komunikace řidičů autobusu nejsou typické pouze pro urbánní prostředí Prahy, ale i pro řidiče zájezdových autobusů. Mají však vzhledem k jiným časovým možnostem řidičů odliš-

nou podobu. Mnoho řidičů zájezdových autobusů se po příjezdu k cíli snaží osobně na parkovišti pozdravit své kolegy a nabídnout jim kávu či čaj. To potvrzují i slova respondenta: „Se školkou přijedu k hradu na parkoviště, neznám ty řidiče, ale jdu k nim, a protože se pozdravíme, tak se nabídne kafe, povídá se, jako bychom se znali [...] Komunita řidičů autobusu je. Málokterý vlastně nejde, nepozdraví [...] My si i pomůžeme na parkovištích, když se někomu něco stane.“²⁶

Druhá podoba „spřízněného vztahu“ představuje chování v rámci silničního provozu. Řidiči autobusu, pokud to umožňuje dopravní situace, si navzájem dávají přednost v jízdě. Konkrétně můžeme uvést křižovatku s kruhovým objezdem, která je upravena značkou přednosti jízdy. Řidič autobusu je povinen dát přednost v jízdě řidiči, který se již na kruhovém objezdu nachází. Během výzkumu (výkonu povolání) jsem však zaznamenal, že pokud se na kruhovém objezdu nachází řidič autobusu, ve většině

Obr. č. 4. Pohled z kabiny řidiče do prostoru pro cestující. Foto Aleš Smrčka 2016

případů umožní svému kolegovi (řidiči autobusu) průjezd, a to i za cenu zpomalení a svým způsobem omezení vozidel jedoucích za ním. Zde tak můžeme spatřovat typickou ukázkou nadřazenosti nepsané slušnosti uvnitř socioprofesní skupiny nad legislativními normami.

Určitá sounáležitost řidičů autobusu má podobu i vzájemného varování před kontrolními orgány. Někteří řidiči autobusu při kontrole autobusu příslušným pracovníkem, který dohlíží na plnění standardů kvality dopravce, na tuto skutečnost upozorňují ostatní kolegy z mateřské garáže jedoucí na stejné lince, a to rozesíláním hromadných SMS zpráv.²⁷ S tímto chováním jsem se ale u řidičů autobusu během výkonu povolání osobně nesetkal.

Řidiči autobusu a lidé na cestách

Řidiči autobusu každodenně přicházejí do styku s „lidmi na cestách“. Tímto termínem lze označit všechny účastníky silničního provozu, v tomto případě máme ale na mysli především samotné cestující.

Autoři studie z roku 2015 věnované městské veřejné dopravě v chorvatském Splitu a Záhřebu rozdělují cestující podle chování do pěti základních skupin – a) pasažéři samotáři, b) pasažéři řečníci, c) pasažéři altruisté, d) romantici a e) deviantní cestující. Pasažér samotář zahrnuje přepravované osoby, které nekomunikují a během přepravy se dívají z okna, čtou si nebo poslouchají hudbu ve sluchátkách. Cestující řečníci naopak v autobuse během jízdy komunikují s ostatními pasažéry. Romantiky tvoří většinou zamilovaná dvojice. Skupinu deviantních cestujících představují osoby, které svým chováním obtěžují řidiče autobusu a ostatní cestující – jedná se o osoby, které jsou hluché, agresivní či pod vlivem alkoholu. Hluk, ale i nezvyklé zvuky pro řidiče mohou představovat určitý stres, protože řidič často neví, jestli nenajel autobusem třeba na překážku. Opakem jsou cestující altruisté, které autoři definují jako osoby, pro které je charakteristická nesobeckost a porozumění vůči ostatním cestujícím například tím, že potřebným spolucestujícím uvolňují místa k sezení (Tomić – Relja – Popović 2015: 50–56). Během výkonu povolání řidiče autobusu v Praze jsem měl možnost se setkat rovněž s altruistickými cestujícími, kteří kooperují s řidiči autobusu. Pravidelně každé ráno donášejí řidiči autobusu noviny zdarma, darují mu sladkost nebo ovoce. Naopak skupinu deviantních cestujících bych doplnil o další typy osob. V městském prostředí jsem se běžně setkával

s cestujícími, kteří si stěžovali, že mám zpoždění, které nebylo z mé strany zaviněné. Dále jsem se občas setkával s nepochopením, že nemohu zastavit v zastávce na znamení, pokud mi záměr cestujícího vystoupit není v dostatečném předstihu signalizován. V takových případech pak někdy následovaly i slovní urážky od pasažéra. Mezi deviantní cestující by šlo zařadit i osoby, které přes zákaz konzumují v autobuse potraviny a odpady zanechávají ve vozidle, především mezi sedačkami.

Během výzkumu a výkonu povolání řidiče autobusu jsem měl možnost jezdit i na mimopražské regionální lince. Na rozdíl od městských autobusů, ve kterých je kabina řidiče většinou oddělena skleněnou přepážkou, na příměstských a regionálních linkách přichází řidič autobusu při výdeji jízdních dokladů s cestujícími do větší komunikační interakce. Během výkonu povolání a na základě výpovědí s respondenty jsem získal poznatek, že řidič autobusu v urbánním prostředí je pro cestující anonymní, je méně vnímán, je považován spíše za součást vozidla. Setkal jsem se s některými řidiči, kteří tuto skutečnost považují za jedno z negativ povolání. Jednalo se především o osoby, které v rámci předešlého povolání musely denně komunikovat s lidmi. Naopak mnoho řidičů autobusu především staršího věku, kteří dlouhodobě vykonávají povolání řidiče autobusu, mi při neformálním pohovoru přiznalo, že vůči cestujícím cítí averzi.

K zvláštní skupině osob, se kterými přicházejí řidiči autobusu do styku, patří tzv. *šotouši*. Podobně jako existují lovci bouří, *šotouše* by šlo laicky definovat jako lovce dopravních prostředků. V našem případě se jedná o zájmovou skupinu lidí, kteří fotí a nahrávají si průjezdy autobusů jednotlivých dopravců. Přestože se většinou jedná o skupinu amatérských nadšenců, mnoho *šotoušů* umísťuje příspěvky, fotografie a videa na vlastní i cizí webové stránky, dokumentují vozový park jednotlivých dopravců²⁸ a vyjadřují se k problematice dopravy (např. k vozovému parku konkrétního dopravce, plnění grafikonu, dopravní sítě) na diskuzních fórech dopravních serverů.²⁹ Vztah řidičů k *šotoušům* je různý a může být ovlivněn i předpisy některých dopravců. Často se tak *šotouši* snaží vybudovat si síť spřízněných kontaktů s jednotlivými řidiči. Míra nadšení osob této zájmové skupiny je různá. Osobně jsem se setkal i se *šotouši*, kteří si nahrávali jízdu nočního autobusu ve dvě hodiny ráno. „*S kamarádem jsme se rozhodli, že budeme natáčet v noci autobusy. Zalíbilo se nám to. Je to zábavné, netradiční a má to*

takovou jinou atmosféru,“ vyjádřil se jeden z nich.³⁰ Mezi nadšence často patří i samotní řidiči autobusu, kteří patří do skupiny *youtuberů* a pravidelně na internetu zveřejňují videa seznamující s životem řidiče autobusu i komentovaná videa z jízdy, natočená z kabiny řidiče.³¹

Způsob stravování

Stravovací návyky řidičů autobusu lze obecně charakterizovat jako nezdravé, a to nejen složením potravin, ale i nepravidelností. Nemožnost teplého obědu kvůli kratším a nepravidelným pauzám většina řidičů řeší rychlým občerstvením. Strava tak postrádá vlákninu, naopak je bohatá na tuky a cukry. „*To jsou samý rohlíky, klobásy, všechno suchý. Člověk to cpe do sebe narychlo o pauzách.*“³² Navíc řidiči autobusu pijí často vysoce kalorické sladké nápoje obsahující cukry. Při směně, která trvá do nočních hodin, mám i já s sebou alespoň menší sladkosti, které dokážou udržet potřebnou aktivitu pro řízení. Během pozorování i osobních rozhovorů jsem také zjistil, že řidiči autobusu inklinují ke kouření, a dokonce k požívání alkoholu, což je reflektováno také v odborných člancích, kde je tento jev vysvětlen potřebou úlevy od stresu (Tse – Flin – Mearns 2006: 96–97).

Odívání

Podobně jako různé skupiny či sportovní a kulturní spolky disponují i řidiči autobusu jako profesní skupina jednotným oděvem, pro který se užívá pojem stejnokroj

Obr. č. 5. Uniformy vybraných pražských dopravců – tmavě zelená (Arriva Praha), světle zelená (Stenbus), světle modrá (Dopravní podnik hl. m. Prahy – starší vzor). Foto Aleš Smrčka 2016

(Jeřábková 2007: 437). Při nástupu do zaměstnání větší na řidičů obdrží základní ošacení. Důvodem je identifikace řidiče autobusu konkrétního dopravce, ale i naplnění jednoho ze standardu kvality PID, a to ústrojové kázně, podle které má být řidič po celou dobu výkonu oděn ve slušném a čistém oděvu. Většinou by se mělo jednat o uniformu nebo jednotný oděv dopravce.³³ Barevné provedení i druh ošacení ale nejsou jednotné a liší se na základě konkrétní dopravní firmy. Při výkonu povolání u prvního menšího dopravce jsem jednotný oděv neobdržel, ale bylo mi doporučeno být čistě oblečen a nosit jednobarevnou košili. U druhé firmy jsem již jednotný oděv získal v podobě firemní polokošile, kterou bylo povinností nosit.

Způsob oblékání a obdržení oděvu má svá pravidla. Podle rozhovorů s ostatními řidiči se uniforma u některých soukromých dopravců přiděluje pouze stálým řidičům. U Dopravního podniku hl. m. Prahy nově nastupující řidič obdrží základní ošacení – dvě bundy, košile, kravatu, tričko, vestu nebo svetr, kalhoty, ponožky. Přibližně po roce má ale možnost dokoupit si některé doplňky podle vlastního výběru. Jednotlivé oděvní součásti mají různou hodnotu. Řidiči si mohou oděv dokoupit za své finance nebo za body, které obdrží na základě počtu odpracovaných hodin.³⁴

Postoj řidičů a jejich nadřazených k předepsanému stylu odívání je různý. U prvního soukromého dopravce, kde bylo pouze doporučeno jezdit v jednobarevné košili, jezdili řidiči běžně i ve zcela neformálním ošacení, například v barevném tričku. U druhého soukromého dopravce se muselo jezdit v určené firemní polokošili. Tento pokyn byl většinou dodržován, nicméně setkal jsem se u některých řidičů s názorem, že by upřednostnili klasickou jednobarevnou košili. U Dopravního podniku hlavního města Prahy mají řidiči autobusu možnost většího výběru. Mohou jezdit ve firemní světlemodré polokošili nebo modré i bílé košili v kombinaci s firemním tmavě modrým svetrem, vestou nebo černým sakem. Na základě pozorování jsem si všimnul, že většina řidičů autobusu majoritního pražského dopravce jezdí v polokošili nebo košili. Spíše menší část řidičů upřednostňuje košili v kombinaci s kravatou. Setkal jsem se ale i s řidičem v saku.

Finanční a sociální ohodnocení řidičů autobusu

Práce řidiče autobusu představuje zodpovědné a zároveň pro lidský organizmus po psychické i fyzické stránce zatěžující povolání. Zejména v městském prostředí je řidič vystaven značnému stresu, který je způsoben

především hustotou dopravy a kumulací lidí. Mezi negativní faktory patří dále frekvence nebezpečných či v plynulé jízdě omezujících dopravních situací způsobených neukázněnými řidiči, vození nepřizpůsobivých pasažérů (Tomić – Relja – Popović 2015: 53),³⁵ ale i jiné vlivy, jako je značná únava a u většiny řidičů i nezdravé a nepravidelné stravování. Navíc řidič městského autobusu na rozdíl od regionálních spojů většinou obsluhuje během dne jednu linku s častou frekvencí zastavování.

Přestože je práce řidiče autobusu zodpovědná a psychicky i fyzicky náročná, její finanční ohodnocení nárokům na toto povolání neodpovídá. Řidiči autobusu v některých regionech dosahovali v roce 2015 hodinové hrubé mzdy pohybující se kolem 70–75 Kč (Holanová 2015). Navíc u některých dopravců se přestávky na konečných zastávkách dodnes nezapočítávají jako pracovní doba. Podle vládního opatření účinného od ledna 2017 mají řidiči autobusu v současnosti zaručenou hodinovou mzdu 98,10 Kč hrubého na hodinu, příplatek 7 Kč hrubého na hodinu za ztížené pracovní prostředí a čekací doba má být proplacena 88 Kč hrubého na hodinu.³⁶ Plat za odpracovaný základní měsíční fond hodin bez přesčasů se tak po tomto nařízení pohybuje okolo 17 000 Kč hrubého. Pro porovnání průměrná měsíční mzda v České republice k 10. 03. 2017 činila 29 320 Kč hrubého.³⁷

Platy u dopravců zajišťujících provoz MHD v Praze jsou znatelně vyšší. Avšak i mezi jednotlivými dopravci provozující městskou a příměstskou dopravu v Praze jsou značné rozdíly v platovém ohodnocení řidičů. V současnosti nejlepší finanční podmínky pro řidiče nabízí Dopravní podnik hl. m. Prahy, který na internetových stránkách inzeruje základní hodinovou mzdu ve výši 152 Kč hrubého, dále výkonnostní odměny a nejrůznější druhy příplatků.³⁸ Průměrná inzerovaná měsíční mzda u této společnosti dosahuje přibližně 33 000 Kč hrubého bez práce přesčas.³⁹ U soukromých dopravců zajišťujících městskou a příměstskou dopravu v Praze se hodinový výdělek v roce 2016 pohyboval v rozmezí 70–120 Kč čisté mzdy.⁴⁰ Nízký plat u některých dopravců, psychická zátěž, pořizovací náklady řidičského a profesního průkazu, ale i absence učňovského oboru pro budoucí řidiče patří mezi hlavní důvody nedostatku řidičů autobusů (Holanová 2015), se kterým se potýkají i dopravci v Praze (Ludvík 2016: 1–2).

Mnozí řidiči staršího věku navíc přiznali, že povolání řidiče autobusu nemá již takovou společenskou váhu jako před rokem 1989,⁴¹ což se projevuje nejen ve výši mzdy, ale i v chování některých cestujících a ostatních účastníků silničního provozu. O tom se zmiňuje i Jana Grycová ve spojitosti s řidiči tramvaje. Důvod úpadku společenské prestiže vidí především ve finančním ohodnocení a větší anonymitě řidičů způsobené větším množstvím spojů a potažmo tím i řidičů. Ke komunikaci mezi řidičem a cestujícím tak nejčastěji dochází pouze ve vypjaté situaci, což má za následek vnímání řidičů jako neslušných choleriků (Grycová 1996: 86–87).

Závěrem

Výzkum řidičů autobusu v městském prostředí Prahy ukázal, že se jedná o socioprofesi skupinu, která se vyznačuje řadou specifických kulturních projevů. Řidiči disponují profesní mluvou – slangem, v odívání je charakterizuje stejnokroj a také způsob stravování je přizpůsoben této profesi. Bylo zjištěno, že důležitou roli při výběru tohoto povolání hraje emoční vazba z dětských let. Samotná podoba současné profese řidiče autobusu v Praze se u jednotlivých dopravců částečně odlišuje např. v povinnostech řidiče, organizaci provozu nebo v oděvních zvyklostech. Zajímavá je komunikace řidičů autobusu – na základě výzkumu jsem dospěl k závěru, že u řidičů autobusu i bez hlubších osobních vazeb funguje ve většině případů určitá soudržnost, projevující se ve vzájemném dávání přednosti v jízdě, sdružování a navazování komunikace na konečných zastávkách, pozdravech i tykání bez ohledu na gender a věk. V textu byla věnována pozornost také samotnému způsobu výkonu této profese. V rámci studia socioprofesi skupiny řidičů autobusu v městském prostředí Prahy lze poukázat na možné perspektivy výzkumu i jiných skupin, se kterými řidiči autobusu přichází během výkonu povolání do styku a které s výzkumem povolání řidiče MHD (autobusu) v prostředí města úzce souvisí. Jedná se nejen o cestující, kterým na poli etnologického výzkumu byla částečně věnovaná pozornost (např. Tomić – Relja – Popović 2015: 50–57), ale také o jiné skupiny osob, např. o amatérské zájemce dokumentující dopravu, tzv. *šotouše*, na něž v textu bylo stručně poukázáno.

POZNÁMKY:

- Pojem profese, z latinského *professio* = přiznání k povolání, se vztahuje k pracovním rolím (Suda 1996: 852). Profesní skupina se skládá z členů, kteří mají společnou profesi a mohou mít i individuální zájmy. Podle etnologa Bohuslava Beneše do této skupiny patří např. prodávači, herci, učitelé, ale i řidiči tramvají (Beneš 2005: 35). O řidičích autobusu se ale v této studii vyjadřují jako o socioprofesi skupině. Nekladu totiž důraz na společenské postavení, ale na skutečnost, že toto povolání představuje významný kulturní determinant. Řidiči autobusu disponují vedle společné profese i podobným způsobem života a vznikají u nich významné sociální vazby.
- Vlastnímu emickému výzkumu v našem případě předcházelo od července 2012 do dubna 2013 podrobení se psychologickému a zdravotnímu vyšetření, absolvování výuky a výcviku v autoškole k získání řidičského oprávnění skupiny D (autobus). Následovalo ještě získání průkazu profesní způsobilosti.
- Procentuální zastoupení linek provozovaných soukromými dopravci se každoročně částečně mění.
- R. S. (1974), instruktor autoškoly sk. D, zápis dne 7. 3. 2013, Praha–Lipence.
- M. H. (1955), řidič autobusu, zápis dne 5. 3. 2013, Praha – Na Knížecí.
- V. P. (1970), řidič autobusu, zápis dne 2. 3. 2013, Praha – Na Knížecí; J. P. (1963), řidič autobusu, zápis dne 4. 3. 2013, Praha – Na Knížecí.
- L. Š. (1984), vedoucí provozu (soukromého dopravce), zápis dne 5. 4. 2016, Praha – Horní Počernice.
- Pro porovnání, před rokem 1989 musel uchazeč o skupinu D vlastnit oprávnění skupiny C (nákladní vozidlo) a doložit minimálně dvoutou praxi s řízením nákladního vozidla, dnes stačí k přijetí k výcviku vlastnit řidičské oprávnění skupiny B (osobní automobil).
- BESIP [online] [cit. 13. 4. 2016]. Dostupné z: <<http://www.ibesip.cz/cz/legislativa/ridicska-opravneni-a-ridicke-prukazy>>.
- § 49 zákona č. 247/2000Sb., o získávání a zdokonalování odborné způsobilosti k řízení motorových vozidel a o změnách některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
- Samotné přijímání řízení na pozici řidiče autobusu MHD se u jednotlivých dopravců lišilo. U obou soukromých provozovatelů městské autobusové dopravy, kde jsem vykonával profesi řidiče autobusu, bylo ale přijímání nových řidičů podobné. Nejříve se uskutečnil osobní rozhovor s vedoucím provozu, následovala zkušební jízda a předložení dokladů nutných pro výkon profese. Způsob nabírání nových řidičů u Dopravního podniku hl. m. Prahy je však podle respondenta T. S. (1993) odlišný. Uchazeč po vyplnění formuláře na webu dopravního podniku je po určité době pozván na personální oddělení, kde předloží potřebné doklady k výkonu povolání včetně evidenční karty řidiče s případnými záznamy o přestupcích řidiče a výpisu z evidence rejstříku trestů fyzických osob. Poté uchazeč musí stejně jako u soukromého dopravce úspěšně projít zkušební jízdou, kterou zajišťuje autoškola dopravního podniku. Další podmínkou je úspěšně absolvovat lékařskou prohlídku, znovu podstoupit i podnikové dopravní – psychologické vyšetření. Následuje osmidenáctiuráz kurz seznamující řidiče s ovládáním vysílačky, vyplňováním výkazu o provozu autobusů, odbavovacím zařízením, vnitropodnikovými předpisy, bezpečností práce, požární ochranou, přepravními podmínkami a tarifem. Kurz je zakončen závěrečnými zkouškami.
- § 87a odst. 4 zákona č. 361/2000 Sb., o provozu na pozemních komunikacích a o změnách některých zákonů (zákon o silničním pro-
vozu), ve znění pozdějších předpisů [online] [cit. 7. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://www.dopravnipsycholog.com/legislativa.html>>.
- T. S. (1993), řidič autobusu, zápis dne 28. 5. 2016, Praha–Čimice.
- Tento systém v současnosti z důvodu nedostatku řidičů není zcela dodržován.
- Dopravní podnik hl. m. Prahy vlastní pět provozoven: Garáže Hostivař, Garáže Kačerov, Garáže Klíčov, Garáže Řepy, Garáže Vršovice.
- T. S. (1993), řidič autobusu, zápis dne 28. 5. 2016, Praha–Čimice.
- Z. R. (1963), bývalý řidič autobusu, zápis dne 7. 4. 2016, Praha–Dejvice.
- T. S. (1993), řidič autobusu, zápis dne 28. 5. 2016, Praha–Čimice.
- Pražská integrovaná doprava [online] [cit. 13. 4. 2016]. Dostupné z: <http://ropid.cz/kvalita/standarty-kvality-pid---autobusy_s218x895.html>; MPV – PID [online] [cit. 13. 4. 2016]. Dostupné z: <<http://pid.mpvnet.cz/>>.
- Do tohoto systému jsou zapojeni všichni soukromí dopravci městských a příměstských linek v rámci PID. Dopravní podnik hl. m. Prahy používá vlastní systém zvaný AUDIS a data o provozu svých vozidel pak předává společnosti Ropid.
- Výraz *tyčák* označuje osobu, která si v přední části vozu za jízdy povídá s řidičem autobusu.
- Při výkonu povolání řidiče autobusu jsem zaznamenal časté užívání tohoto výrazu.
- Systém vypravování autobusů Dopravního podniku hlavního města Prahy, a.s. v provozovnách [online] [cit. 14. 3. 2015]. Dostupné z: <http://citybus.cz/praha/vypraveni_system_abus/index.htm>.
- J. S. (věk neuveden), řidič autobusu, 12. 7. 2016, Praha–Běchovice.
- J. D. (1976), řidič autobusu, zápis dne 20. 3. 2016, Praha–Štěrboholy.
- R. S. (1974), instruktor autoškoly sk. D, zápis dne 7. 3. 2013, Praha–Lipence.
- V. V. (1979), revizor, 14. 3. 2016, Praha–Uhřetěves.
- Seznam autobusů [online] [cit. 28. 6. 2016]. Dostupné z: <<http://seznam-autobusy.cz>>.
- K-Report, český dopravní server [online] [cit. 28. 6. 2016]. Dostupné z: <<http://www.k-report.net/diskuse/messages/2484/334.html>>.
- J. H. (1997), zájemce o dopravu (šotouš), zápis dne 27. 6. 2016, Praha – Dolní Počernice.
- „1390402.“ YouTube [online] [cit. 28. 6. 2016]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=R63iLas0SaU>>.
- L. Š. (1984), vedoucí provozu (soukromého dopravce), zápis dne 5. 4. 2016, Praha – Horní Počernice.
- Pražská integrovaná doprava [online] [cit. 6. 7. 2016]. Dostupné z: <http://ropid.cz/kvalita/standarty-kvality-pid---autobusy_s218x895.html>.
- J. P. (1963), řidič autobusu, zápis dne 4. 3. 2013, Praha – Na Knížecí.
- Autoři studie používají termín „deviantní pasažéři“.
- Vláda České republiky > Aktuálně – Řidičům autobusů stoupnou mzdy skoro o 40 % [online] [cit. 27. 2. 2017]. Dostupné z: <<https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/ridicum-autobusu-stoupnou-mzdy-skoro-o-40--149535/>>.
- Český statistický úřad [online] [cit. 11. 4. 2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prace_a_mzdy_prace>.
- DPP.CZ > Pracovní příležitosti [online] [cit. 23. 1. 2017]. Dostupné z: <http://dpp.jobs.cz/detail/?id=G2-1024696649-aden_brand0&rps=186>.
- Tamtéž.

40. Jedná se o značný rozdíl v celkovém hodinovém výdélku řidiče, který je způsoben i tím, že někteří dopravci propládí rozdílné přestávky na konečných zastávkách a dobu samotného řízení.

LITERATURA:

- Adámek, Pavel – Prošek, František 2001: *Slang pražských dopraváků*. Praha: Dopravní podnik hl. m. Prahy, a. s.
- Bartoš, Jiří 2001: Volací značky dopravních podniků. *Dopravní měsíčník* 48. (Dostupné z: <http://www.doprava.cz/mesicnik/>)
- Bauman, Zygmunt 1997: *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*. Praha: Slon.
- Beneš, Bohuslav 2005: Profesní (a jiné) skupiny a jejich slovesný a obyčejový repertoár. In: Tarclová, Ludmila (ed.): *Zvyky a obyčaje socioprofesionálních skupin*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, s. 33–38.
- Bitušíková, Alexandra 2003: *Urbánna antropológia. Východiská a perspektívy*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitních vied.
- Fojtík, Pavel – Jílková, Marie – Prošek, František 1997: *Sto let ve službách města*. Praha: Dopravní podnik hl. m. Prahy, a. s.
- Fojtík, Pavel – Linert, Stanislav – Prošek, František 2000: *Historie městské hromadné dopravy v Praze*. Praha: Dopravní podnik hl. m. Prahy, a. s.
- Fojtík, Pavel – Prošek, František 2015: *Encyklopedie pražské MHD. Díl 1. Historie a současnost. Svazek Autobusy*. Praha: Dopravní podnik hl. m. Prahy, a. s.
- Grycová, Jana 1996: *Etnologický pohled na profesní skupinu. Dopravní podnik města Brna a jeho zaměstnanci*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta MU.
- Hugo, Jan (ed.) 2009: *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf.
- Churavý, Miloslav 1976: O slangu v městské dopravě. *Naše řeč* 59, č. 2, s. 98–100.
- Janeček, Petr 2014: Etnografický výzkum. In: Doušek, Roman a kol. (eds.): *Úvod do etnologického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita, s. 11–119.
- Jeřábková, Alena 2007: Kroj. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, s. 437.
- Košťalová, Katarína 2009: Paměť malého města prostřednictvím socioprofesionální skupiny. Na příklade Zvolena a socioprofesionální skupiny železničiarov. In: Ferencová, Michaela – Nosková, Jana (eds.): *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno – Statutární město Brno – Archiv města Brna, Ústav etnologie SAV, s. 97–120.
- Kuligowski, Waldemar – Stanisław, Agata 2015: On the Road. Polish modernization from the perspective of the anthropology of the motor-

Číselné údaje finančních odměn řidičů autobusu soukromých dopravců jsou platné k červnu 2016.

41. J. Ž. (1950), řidič autobusu, zápis dne 31. 3. 2013, Čestlice (u Prahy).

- way. In: Červinková, Hana – Buchowski, Michal – Uherek, Zdeněk (eds.): *Rethinking Ethnography in Central Europe*. New York: Palgrave Macmillan, s. 176–193.
- Ludvík, Matěj 2016: Řidiči došli. Dopravce v Praze trápí nedostatek řidičů. *Pražský deník*, č. 129, s. 1–2.
- Nováková, Katarína 2008: *Tatranskí nosiči*. Tatranská Lomnica: I & B.
- Pošusta, Stanislav – Lukáčová, Eva – Háber, Ján – Prošek, František 1975: *Od koňky k metru*. Praha: Nadas.
- Roubalová, Tereza 2014: *Vozíkářka v pražské MHD. Autoetnografie cestování městskou veřejnou dopravou*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta UK.
- Scheufler, Vladimír – Šolc, Václav 1986: *Já jsem plavec od vody*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství.
- Skalníková, Olga (ed.) 1959: *Kladensko*. Praha: Československá akademie věd.
- Sommer, Jakub 2016: „Řidič, ten tvrdý chleba má.“ *Proměny podmínek života a práce řidičů autobusů městské hromadné dopravy v Praze*. Diplomová práce. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Suda, Zdeněk 1996: Profese. In: Petrušek, Miloslav (ed.): *Velký sociologický slovník*. Praha: Univerzita Karlova, s. 852.
- Šejnohová, Jana – Ludvíček, Petr 2015: Autobusová sláva od volantů. *DP kontakt. Časopis zaměstnanců Dopravního podniku hl. m. Prahy*, a. s., 20, č. 7, s. 10–12.
- Tomandl, Miloš 2012: Etnologie sociálních skupin. *Opera Ethnologica*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. (Text na CD).
- Tomić, Vicko – Relja, Renata – Popović, Toni 2015: Ethnography of Urban Public Transport. A Tale of two cities in Croatia. *Anthropological Notebooks* 21, č. 1, s. 37–59.
- Tse, John L. M. – Flin, Rhona – Mearns, Kathryn J. 2006: Bus driver well-being review. 50 years of research. *Transportation Research Part F*, s. 89–114.
- Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel 2011: *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
- Wählberg, Anders E. 2007: Effects of Passangers on Bus Driver Celeration Behavior and Incident Prediction. *Journal of Safety Research* 38, č. 1, s. 9–15.
- Zibrínová, Lúbia – Birknerová, Zuzana 2015: Interconnections between Aggressiveness, Hostility, Wrathfulness and the Mental Performance of Drivers. *European Journal of Mental Health* 10, č. 1, s. 94–105.

PRAMENY A INTERNETOVÉ ZDROJE:

- Besip [online] [cit. 13. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.ibesip.cz/cz/legislativa/ridicka-opravneni-a-ridicke-prukazy>.
- „Česku chybí šest tisíc řidičů autobusů, tvrdí odboráři.“ *Týden.cz* [online] [cit. 7. 7. 2016]. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/doprava/cesku-chybi-sest-tisic-ridicu-autobusu-tvrdi-odbora-ri_379623.html.

- Český statistický úřad [online] [cit. 11. 4. 2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/prace_a_mzdy_prace.
- DPP.CZ > Pracovní příležitosti [online] [cit. 1. 7. 2016]. Dostupné z: https://dpp.jobs.cz/detail/form/?id=G2-1024696649-aden_brand0&rps=186.
- DPP.CZ > Pracovní příležitosti [online] [cit. 23. 1. 2017]. Dostupné z: http://dpp.jobs.cz/detail/?id=G2-1024696649-aden_brand0&rps=186.

- DPP.CZ > *Pracovní příležitosti* [online] [cit. 27. 2. 2017]. Dostupné z: <http://dpp.jobs.cz/detail/?id=G2-1024696649-aden_brand0&rps=186>.
- Holanová, Tereza 2014: „Odpovědnost pilota, plat uklízečky. Proč chybí firmám řidiči.“ *Aktuálně.cz* [online] [cit. 7. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/odpovednost-pilota-plat-uklizacky-proc-chybi-firmam-ridici/r~569defb4213d11e4bce90025900fea04/>>.
- Holanová, Tereza 2015: „Hledá se šest tisíc řidičů. Náklad ani lidi nemá kdo vozit.“ *Aktuálně.cz* [online] [cit. 7. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/hleda-se-sest-tisic-ridicu-naklad-a-ni-lidi-nema-kdo-vozit/r~eb0ec8404c0611e58f1e002590604f2e/>>.
- K-Report* [online] [cit. 28. 6. 2016]. Dostupné z: <<http://www.k-report.net/diskuse/messages/2484/334.html>>.
- MPV – PID* [online] [cit. 13. 4. 2016]. Dostupné z: <<http://pid.mpvnet.cz/>>.
- Pražská integrovaná doprava* [online] [cit. 13. 4. 2016 a 6. 7. 2016]. Dostupné z: <http://ropid.cz/kvalita/standarty-kvality-pid---autobusy_s218x895.html>.
- Seznam autobusů* [online] [cit. 28. 6. 2016]. Dostupné z: <<http://seznam-autobusu.cz>>.
- Systém vypravování autobusů Dopravního podniku hlavního města Prahy, a.s. v provozovnách* [online] [cit. 14. 3. 2015]. Dostupné z: <http://citybus.cz/praha/vypraveni_system_abus/index.htm>.
- Vláda České republiky > Aktuálně – Řidičům autobusů stoupnou mzdy skoro o 40 %* [online] [cit. 27. 2. 2017]. Dostupné z: <<https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/ridicum-autobusu-stoupnou-mzdy-skoro-o-40--149535/>>.
- „1390402.“ *YouTube* [online] [cit. 28. 6. 2016]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=R63iLas0SaU>>.
- § 49 zákona č. 247/2000Sb., o získávání a zdokonalování odborné způsobilosti k řízení motorových vozidel a o změnách některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
- § 87a odst. 4 zákona č. 361/2000 Sb., o provozu na pozemních komunikacích a o změnách některých zákonů (zákon o silničním provozu), ve znění pozdějších předpisů [online] [cit. 7. 7. 2016]. Dostupné z: <<http://www.dopravnipsycholog.com/legislativa.html>>.

Respondenti:

- J. D. (1976), řidič autobusu, zápis dne 20. 3. 2016, Praha–Štěrboboholy.
- M. H. (1955), řidič autobusu, zápis dne 5. 3. 2013, Praha – Na Knížecí.
- J. H. (1997), zájemce o dopravu (šotouš), zápis dne 27. 6. 2016, Praha – Dolní Počernice.
- V. P. (1970), řidič autobusu, zápis dne 2. 3. 2013, Praha – Na Knížecí.
- J. P. (1963), řidič autobusu, zápis dne 4. 3. 2013, Praha – Na Knížecí.
- Z. R. (1963), bývalý řidič autobusu, zápis dne 7. 4. 2016, Praha–Dejvice.
- J. S. (věk neuveden), řidič autobusu, 12. 7. 2016, Praha–Běchovice.
- R. S. (1974), instruktor autoškoly sk. D, zápis dne 7. 3. 2013, Praha–Lipence.
- T. S. (1993), řidič autobusu, zápis dne 28. 5. 2016, Praha–Čimice.
- L. Š. (1984), vedoucí provozu (soukromého dopravce), zápis dne 5. 4. 2016, Praha – Horní Počernice.
- V. V. (1979), revizor, 14. 3. 2016, Praha–Uhřetěves.
- J. Ž. (1950), řidič autobusu, zápis dne 31. 3. 2013, Čestlice (u Prahy).

Summary

Bus Drivers: an Emic View on a Socio-Professional Group in Prague Urban Environment

Bus drivers are a peculiar socio-professional group that is associated with certain social position, professional tongue, working habits, nutrition habits and way of clothing. However, a specific form of cohesion, which can be perceived in greetings, verbal and non-verbal communication and way of behaviour not only in the road traffic, is an interesting phenomenon despite the mutual anonymity of the members of that group. We could encounter that socio-professional group in Prague in 1908 for the first time, when the first bus line in the area of Lesser-Town Square and Pohořelec was put into operation. Currently, the urban bus transport services in the territory of the City of Prague are provided by the Prague Public Transit Company, Inc. as well as by several private transit companies with different number of employees. The way of organizing the driver's shifts, the individual demands of particular employers, the look of uniforms and partially the work performance are different in many aspects and they influence the everyday way of life of bus drivers. The ethnological research on the theme is based mainly on the emic view by an ethnologist – driver; the author of the study has worked as an auxiliary driver in the territory of Prague since mid-2013 until now. His emic view is confronted with literature and interviews conducted with respondents of different age, who worked or still work as bus drivers in Prague urban territory.

Key words: Bus drivers; socio-professional group; city space; emic research; urban ethnology; Prague.

GRAFFITI, MĚSTO A ANTROPOLOGIE

Barbora Půtová (Ústav etnologie FF UK Praha)

Studie je zaměřena na analýzu a interpretaci graffiti z perspektivy antropologických teorií a diskursů. Zvláštní pozornost je věnována motivaci tvůrců graffiti a schopnosti jejich dekódování příjemci jako specifického typu textu umístěného ve veřejném prostoru. Studie usiluje zodpovědět otázku, jak mohou jednotlivé antropologické koncepce a kategorie – nečistota, rituál, liminalita, nemísto, nevážený řečový akt nebo proti-prostor, zpřístupnit graffiti jako prostředek, jenž generuje alternativní prostor, vytváří nová území sdílené komunikace a je součástí práva obyvatel proměňovat své město.

Graffiti jako součást městského prostoru

Současná tvorba graffiti představuje dědictví Pařížského května roku 1968 a hip hopové subkultury New Yorku 70. let 20. století. Tyto historické mezníky souvisí s konfrontací alternativních subkultur s hodnotami a normami majoritní kultury. Zatímco graffiti Pařížského května bylo přímo spojeno s politickými protesty a revolučními myšlenkami, graffiti hip hopové subkultury odkazuje na úsilí po veřejném uznání mladých lidí a získání sociálního statusu (Douglas 1996: 169; Butler 2010: 1002–1005; Hunt 2013: 18, Zimmer 2017: 11). Graffiti slouží jako zastřešující označení odkazující na diverzifikované výtvarné intervence vytvářené v prostoru města a městské krajiny. Graffiti zahrnuje malby, kresby, nápisy, texty nebo symboly, vytvořené jednotlivcem (*writer*¹) nebo skupinou (*crew*²) na urbánním povrchu veřejného prostoru (Thompson 2012: 36). Pokrývá zdi, oplocení, osvětlení, dopravní značení a schránky, veřejnou dopravu a toalety, pomníky a další veřejnou plastiku, venkovní reklamu, kryty kanalizace, chodníky a obrubníky, stromy nebo jiný povrch přístupný a sdílený zejména v městských oblastech (McDavid – Echaore-McDavid 2009: 310; Haslam 2012: 114–116). Často se vyskytuje na nepřístupných a zakázaných místech, v tranzitních nebo zanedbaných oblastech a zónách, kde je méně jasné užití prostoru nebo nejasné jeho vlastnictví. Objevuje se také na „posvátných“ místech v centru města, určených pouze pro oficiální typ společenské komunikace, kde je majoritní kulturou proklamovaná „posvátnost“ „znesvěcena“ komunikačním kódem subkultury graffiti (Morley 2000: 146–147).

Graffiti nacházející se v urbánním prostoru mají podobu buď rychlého a nahodilého výtvarného projevu, jako je *tag*³, nebo pečlivě naplánovaného a umělecky provedeného výtvaru, jímž je *piece*⁴ (Cronin 2008: 70, Mubi Brighenti 2010: 316). Graffiti jako součást městského prostoru formuje a transformuje podobu města i jeho panorama a podílí se na artikulaci městské vizuální kultury. Tvůrce graffiti není pasivní obyvatel města, neboť „způsobuje změnu prostředí“ (Phillips 1999: 23). Graffiti představuje participativní typ výtvarné performance, který dovoluje projektivní personifikaci a reartikulaci vizuálního prostoru města (Lefebvre 1979: 285). Na základě transformace původní podoby veřejných městských ploch utváří alternativní způsob vysílání a sdílení soukromé nebo veřejné zprávy, čímž reaguje na nekonečnou škálu možných pocitů, myšlenek, ideologií, přesvědčení, motivací nebo zájmů jeho tvůrců. Tyto komunikativní znaky jsou „prostorové a obrazově orientované, fyzické a symbolické“ (Schlecht 1995: 37). Graffiti mohou být orientovány jak na široké publikum, například u politických symbolů a nápisů, tak na konkrétní publikum, jako je tomu v případě územních bojů mezi městskými gangy nebo u vyznání lásky konkrétnímu jedinci.

Obr. 1. Teritoriální graffiti v bludišti úzkých uliček v medíně v marocké Marrákeši. Foto Barbora Půtová 2014

Graffiti může být způsob chápání a prožívání města pro writera i pro náhodného pozorovatele nebo aktivního příjemce. Městský spotřebitel – obyvatel nebo chodec, graffiti nejen pasivně vnímá, ale často také aktivně interpretuje (Keith 2005: 148). Graffiti se tak stává součástí aktů komunikace (městský spotřebitel v interakci s prostředím zpracovává zprávu od anonymního nebo známého odesílatele) a konzumace díla (městský spotřebitel si může pamatovat nebo interpretovat graffiti). Města jsou pro tvůrce graffiti prostory „fyzické i smyslené“ (Brown-Glaude 2008: 114), neboť tento typ umělecké tvorby umožňuje vytvořit osobní naraci, prostorově vyjádřit mentálně mapovanou sociální zkušenost nebo teritoriálně vstoupit do interakce s městským prostředím. Graffiti tak může sloužit jako personifikované geografické pochopení nebo uznání sebe a své existence v městském prostoru (Fuhrer 2004: 101, 142).

Kategorie a diskursy graffiti

Graffiti je tendenčně vymezováno a interpretováno prostřednictvím binárních opozic, k nimž patří především opozice graffiti jako umění a graffiti jako vandalismus (Harvey 2001: 81, 232). Mnohostranná a polysémantická povaha graffiti umožňuje na základě vlastního pozorování autorky jeho deskripci a interpretaci v městském prostoru shrnout do devíti kategorií, které vyplývají z motivací tvůrců a schopnosti interpretace a dekodování příjemci.

- 1) *Protestní graffiti* představuje legální i ilegální formu

Obr. 2. Subkulturní graffiti je výpovědí o životě ve slumu ve čtvrti Peixinhos v brazilské Olindě. Foto Fernando Siqueira

politického protestu, občanské neposlušnosti nebo politického nepokoje a dalších sociálních projevů, k jehož tvůrcům patří příslušníci kontra-diasporického-deliberativního publika. V případě veřejných vzpour a demonstrací se jedná o identifikovatelné tvůrce, jimiž jsou obecně známé skupiny nebo strany (Iljadica 2016: 10).

- 2) *Subkulturní graffiti* zahrnuje kontrakulturní projevy graffiti, zejména jako součást subkultury mladistvých a mladých dospělých. Tato kategorie zahrnuje subkultury a skupiny, k nimž patří hiphopeři, skateři, rappeři, breakdanceři nebo parkouři (Lachmann 1988: 229–232; Bloustien – Peters 2011: 216).
- 3) *Teritoriální graffiti* odkazuje na používání nápisů, značek, čísel a dalších symbolů vytvořených k vymezení geograficko-symbolické přítomnosti writera nebo crew v prostoru. Graffiti takto představují „územní označení“ a „připisují proprietární význam prostoru“ (Ley – Cybrisky 1974: 504). *Teritoriální graffiti* posiluje sociální status konkrétních skupin, které ale nemají vazbu k organizovanému zločinu, obchodu s drogami nebo jakémukoliv jinému potenciálně rizikovému nebo kriminálnímu chování (Mubi Brighenti 2010: 327; Campos 2013: 16).
- 4) *Vandalské a kriminální graffiti* je vnímáno a interpretováno jako forma trestné činnosti nebo jako činnost, která podporuje kriminální chování v podobě vandalismu veřejného a soukromého majetku, loupeže nebo dalšího kriminálního aktu (Katz 1988: 156; Mubi Brighenti 2010: 316, 318).
- 5) *Neoficiální a neobjednané graffiti* usiluje o transformaci veřejné estetiky s cílem zlepšit nebo zpochybnit vzhled městské krajiny. Toto graffiti je volně vytvořeno jednotlivci nebo skupinami bez podpory jakékoli veřejné instituce, orgánu nebo korporace (Emmison – Smith 2000: 147).
- 6) *Oficiální a objednané graffiti* označuje produkci realizovanou se souhlasem nebo na objednávku veřejných institucí nebo orgánů, k nimž patří místní samospráva, neziskové organizace nebo školy, za účelem sociální kampaně, podpory sociálních hodnot, zdravotní kampaně nebo posílení environmentálního vědomí (Young 2013: 137).
- 7) *Reklamní nebo sponzorované graffiti* představuje nástroj a součást reklamní kampaně. Jedná se o novou formu venkovní reklamy s cílem podpořit určité zboží nebo službu. Tato kategorie není omezena na veřejné instituce, ale zahrnuje graffiti vzniklé na zakázku místních nebo globálních firem a korporací (Mehra 2009: 157).
- 8) *Umělecké graffiti* označuje etablování graffiti jako umění, které se podílí na umělecké nebo estetické proměně veřejného prostoru.
- 9) *Post-graffiti* je považováno za umění, které se přesunulo z veřejného prostoru do galerií a muzeí. Zahrnuje

graffiti, jeho styl a techniky provedené na mobilním médiu, jímž je zejména plátno. Současné post-graffiti reprezentují umělecká díla určená k přímé spotřebě, jako *light graffiti* a *laser graffiti* (Voskocová – Wohlmuth – Rýdlová 2012; Sarmiento – Campos – Pinho 2014: 136).

V závislosti na typologii graffiti se proměňují jednotlivé diskursy, které slouží nejenom k interpretaci, nýbrž i ke stanovení vztahu (relace) graffiti k prostoru města a míře jeho inkluze nebo exkluze:

1) *Epidemiologický diskurs* vymezuje graffiti jako kontaminujícího a negativního činitele, který ohrožuje urbánní řád sociálního těla města. Proto se jeho projevy musí kontrolovat a eliminovat. Zabránit je především nutné jeho šíření směrem z periferie do městského centra, stejně jako pronikání graffiti z teritorií obývaných příslušníky nižší střední třídy na území, kde žije vyšší třída. Tvorba a šíření graffiti je považována za iracionální a patologické, stejně jako jeho územní vymezení. Tvůrci graffiti jsou symbolicky sníženi do inferiorního stavu a považováni za zvířata, jako jsou prase a krysa, nebo za choroboplodné zárodky (Cresswell 1996: 40–42). Proces socializace graffiti writers by měl proběhnout prostřednictvím vzdělávání a resocializace. Epidemiologický diskurs se nejvíce vztahuje k typologii *protestního, subkulturního a teritoriálního graffiti*.

2) *Kriminální diskurs* zasazuje graffiti do kontextu trestné činnosti, zejména k teritorialitě ilegálních gangů a drogových dealerů. Některé graffiti jsou považovány za symboly použité k označení objektů pro budoucí krádeže. *Kriminální diskurs* je spojen s typologií *vandalského a kriminálního graffiti*. Někteří tvůrci jsou vnímáni jako delikventi spojení se zločinnými gangy, drogovými dealery nebo zloději (Ferrell 1998: 246).

3) *Právní diskurs* nahlíží graffiti optikou vandalismu nebo trestného činu proti veřejnému nebo soukromému majetku. Eliminace graffiti se opírá o imperativ zachování řádu ve fyzickém prostoru, jenž je zakotven v právním systému. Kromě toho je zde obsažen apel na ochranu kulturního dědictví a identity (Iljadica 2016: 180). Tento diskurs je zaměřen jak na *vandalské a kriminální graffiti*, tak na *politické graffiti*. Graffiti je v *právním diskursu* přičítáno asociálním projevům nevzdělané, nedostatečně socializované mládeže, která vykazuje nízké pocity sounáležitosti a lhostejnost k právnímu řádu. Proto by měli být tvůrci graffiti potrestáni za své vandalské činy. Tento diskurs nicméně poukazuje na skutečnost, že za motivy tvůrců graffiti často stojí nedostatek příležitostí pro konstruktivní trávení volného času.

4) *Sociální diskurs* se vztahuje k produkci graffiti ze sociálních příčin. Tvorba graffiti je chápána jako způsob, jak podporovat komunitu, a to zejména v okrajových čtvrtích. Graffiti může nejenom vytvářet pocit sounáležitosti a podporovat individuální vědomí i sebevědomí, ale také poskytnout informace o konkrétním tématu, například o životním prostředí. Graffiti je v *sociálním diskursu* chápáno jako cenné aktivum na trhu práce a zlepšení příležitostí pro společenské uplatnění jeho tvůrců. Tento diskurs se projevuje ve formě *oficiálního a objednaného graffiti*. Tvůrci mohou být z řad ohrožené mládeže, které je třeba začlenit do sociální struktury a zabránit jejich integraci do kriminálních gangů. Tvůrci se tímto způsobem mohou naučit graffiti techniky, jejichž znalost se postupně projeví jako kapitál umožňující získat zaměstnání.

5) *Umělecký diskurs* vnímá graffiti jako umění a způsob výtvarné transformace městského prostoru. Graffiti se legálně objevuje na veřejných a soukromých plochách, v zónách tolerance určených pro graffiti produkce, v galeriích anebo muzeích (Duncan 2015). Tento diskurs se obecně vztahuje na kategorie *neoficiálního a neobjednaného graffiti, reklamního a sponzorovaného graffiti, uměleckého graffiti a post-graffiti*. Tvůrci graffiti jsou vnímáni jako kreativní osobnosti nebo umělci, jež mohou zaznamenat úspěch na trhu s uměním. Někteří jsou dokonce povýšeni do kategorie celebrit. Tato exkluzivní skupina je dobře známá v mezinárodním měřítku. Jedná se o aktivní účastníky globální graffiti kultury, jejichž díla jsou vítána

Obr. 3. Reklamní graffiti na chodníku upozorňuje na výstavu *Alice in Wonderland* v Tate Liverpool. Foto Lorna Hankey 2016

a podporována. Anonymita se stala obchodovatelným kapitálem. Ačkoliv se někteří tvůrci graffiti zapojují do sociálních projektů a podepisují smlouvy s korporacemi, jiní se naopak vyhýbají spojení s hegemonickými a mocenskými institucemi a nadále podporují téměř posvátný až mýtický výklad graffiti jako nezkrotného projevu umělecké kreativity (Schoemaker 1990: 46–47).

Konkrétní typologie graffiti získává v odlišném socio-kulturním prostředí a historických kontextech rozdílné významy a charakteristiky, čímž ovlivňuje i jednotlivé diskursy. Zároveň se mohou jednotlivé typologie navzájem prolínat v konkrétní subkultuře mezi writery a crews, stej-

Obr. 4. Umělecké graffiti podporuje Upfest Festival v Bristolu – největší street art a graffiti festival v Evropě. Portrét ženy aplikoval na volnou stěnu britský umělec Jody Tomas. Foto Neil James 2016

ně tak je mohou jinak vnímat a interpretovat outsideři. Projevuje se zde i vliv specifického historického a socio-kulturního vývoje dané společnosti. Proto lze například předpokládat, že graffiti v postsocialistické společnosti sleduje jiný vývoj, je ovlivněno jinými podněty, tématy a emocemi nežli graffiti, které vznikalo v Paříži a New Yorku v 60. a 70. letech 20. století (Overstreet 2006).

Graffiti: liminalita, nečistota a rituál

Jedinec vytvářející graffiti představuje v témže okamžiku tvůrce a spotřebitele, který konstruuje realitu v základu konstantní, ale neustále se vyvíjející změně stavu. Tato změna stavu je exogenní nebo endogenní vůči společnosti a určuje vztahy ve veřejném prostoru města, k němuž mají obyvatelé a chodci za normálních okolností zákonný přístup (Lofland 1989: 453). Na exogenní změně se podílí cizinci a tvůrci graffiti, jež jsou v akci a jejich formální konstituce nebo osobnost je v pohybu. Tvůrci graffiti jsou v procesu konfigurace reality k tvorbě a pohybují se mezi svými představami o realitě. Ačkoliv mohou žít na okraji společnosti, představují součást městského ekosystému a charakterizuje je soužití s dominantním systémem. Cizinec se nachází v procesu přijetí do společnosti, je součástí města (*urbs*), ale nikoliv obce (*polis*). Cizinec se podílí na způsobu, jak čteme město. Jeho přítomnost implikuje doposud neukotvený a fluidní charakter, který vede k opětovnému čtení města a jeho jednotlivých částí (García Canclini 1995: 9). „*Města jsou také utvářena prostřednictvím obrazů. Ty mohou být plány, které vytváří a uspořádávají město (...) Město se stává stále více neproniknutelné tím, jak je naplňováno heterogenními představami.*“ (García Canclini 1997: 109) Samotné město jako živý element lze kvalifikovat jako cizince, který setrvává v liminálním prostoru, disponuje prvky z předchozích stavů a současně zahrnuje nové prvky. Město je stále v pohybu a procesu liminality.

Liminální prostory ve městě vznikají v procesu přechodu, kdy získávají status. Město v neustálé liminalitě vytváří neviditelný účinek, jenž může vést k marginalizaci nově vytvořených prostor nebo prostor v procesu jejich vzniku. Podobně jsou novici v liminálním stavu považováni za strukturálně mrtvé, „*nejsou ani tady ani tam, nacházejí se mezi postaveními určenými a uspořádanými zákony, zvyklostmi, konvencemi a obřady. Jejich nejasné a neurčité rysy jsou v mnoha společnostech, jež ritualizují společenské a kulturní přechody, vyjádřeny*

rozličnými symboly.“ (Turner 2004: 96) Liminální prostory, spojené s konstantní diachronní liminalitou, tuto podmínku splňují, protože jsou ignorovány nebo pokládány za mrtvé, zapomenuté nebo neviditelné. Liminální prostory vznikají jako vedlejší účinek vývoje růstu a rozšiřování měst, ale vzdálené od toho, aby se staly ghety. Jsou to místa na přechodu, která až kulturní plánování opět promění v tradiční a veřejná místa. V jejich případě „obecně platí, že tvůrci graffiti si přisvojují objekty a místa ve městě, která byly zanedbávána, opomíjena nebo odmítána. Tím, že si vybírají tato místa, je proměňují v dočasné oblasti vizuální a kulturní produkce.“ (Gauthier 1998: 256) Liminální prostory nemusí být nutně marginální na základě geografie, ale spíše z důvodu jejich užití nebo frekvence užití. Ačkoliv se zpravidla jedná o opuštěné, pusté a bezútešné části města, mohou „být rovněž prostory provozu, přímo v centru dění“ (Hetherington 1998: 107). Na straně jedné vznikají z důvodu uzlového významu (doprava a koncentrace lidí), na straně druhé vlivem anodické relevance (absence koncentrace lidí i dopravy). Ačkoliv odpovídají lokalizaci centrum a meziměstská periferie, nejsou výhradně umístěny uvnitř těchto oblastí, protože v liminálním prostoru funguje „definitivní zastřešení nastavených hranic“ (Broadhurst 1993: 13). Liminální prostory poskytují volnost pohybu a projevu, proto jsou zvláště významné pro tvůrce graffiti (Hajer – Reijndorp 2001). Z tohoto hlediska se liminální prostory formují jako „přechodné oblasti, kde jsou sociální hranice rozmazané a běžná pravidla chování a očekávání rolí jsou udržována v neurčitosti nebo si oponují“ (Blake 1981: 95). Liminální prostor představuje atraktivní platformu pro tvorbu graffiti. Prostřednictvím liminality umělci překračují normy společnosti, a tím umožňují proces obnovy identity i kreativity (Hetherington 1998: 113). Liminalita tak nabízí „osvobození od režimů normativních přístupů a performativních kódů všedního života kvůli své intersticiální přirozenosti“ (Shields 1991: 84).

Liminální prostor a graffiti zde provedené se nachází někde ve středu, je ambivalentní, znepokojivé a nečisté. Obava z kontaminace, rozkladu, nepořádku, špíny a jinakosti souvisí s existenční hrozbou ztráty nebo vážné změny ontologického bezpečí, které poskytuje město (Douglas 1966: 36; Duschinsky 2013: 64–65). V rámci města vytváří graffiti vrstvu věcí a jevů, jež nejsou na svém místě. Projev graffiti je vnímán v kategorii nečistého (Douglas 1966: 36). „Kde je špína, tam je systém.

Špína je vedlejším produktem systematického vytváření řádu a klasifikace věcí, protože vytváření řádu zahrnuje odmítání nevhodných prvků.“ (Douglas 1966: 36) Graffiti překrývá společenskou realitu a konsensus oficiální a většinové společnosti jinou vrstvou komunikace, jinou vrstvou symbolů a významů. „Čistota je nepřítel změny, dvojznačnosti a kompromisu“ (Douglas 1966: 163). Existuje několik strategií, jak přistupovat ke graffiti, k nimž patří předefinování a institucionalizace, fyzická regulace, vyhýbání se, označení za nebezpečné a ritualizace. Strategie předefinování a následné institucionalizace odkazuje k převrácení představy toho, co je přirozené. Za přirozené není považováno graffiti ve veřejném prostoru, v němž se obyvatel pohybuje, ale uniformní, neutrální a homogenní prostor. Tvůrci graffiti ale emocemi, jež projektují na veřejných plochách, transformují původně neutrálně-racionální městské prostředí v alternativní, citově expresivní prostor, jenž představuje zdroj kulturního chaosu, sociální entropie a nemístně symbolický projev, narušující původní, jasně vymezené kulturní kategorie a taxonomie. Strategií, umožňující obnovit graffiti narušený řád, je oficiálně graffiti institucionalizovat a učinit z něj společensky uznávanou výtvarnou tvorbu (Sennett 1990: 206). Zcela odlišnou strategií představuje fyzická regulace zahrnující eliminaci a úpravu prostorů, které jsou pokryty graffiti, anebo právní stíhání tvůrců graffiti. Uplatnit je ale také možné strategii vyhýbání se prostoru, v němž se graffiti nachází. Cílem je plochy, jež jsou pokryté graffiti a působí nepřátelsky i nepochopitelně, mentálně nebo fyzicky ze svého pole vnímání vytěsnit. Další možnou strategií ve vztahu ke graffiti je jejich zařazení do třídy nebezpečných a nečistých tabu, což ve svých důsledcích vede jak k demonizaci graffiti, tak ke stigmatizaci nebo aktivní perzekuci jejich tvůrců (Douglas 1966: 40–41; Douglas 2014). Vzhledem k tomu, že úplná čistota prostoru není nikdy možná, lze nečisté jevy vystupující v podobě graffiti využít kreativně ke zvýraznění a posílení těch hranic a kategorií, které narušují. Pokud je již graffiti součástí města, mohou být prostory s jeho projevem označeny za legální rituální prostor, jenž umožňuje posílit hranice společenského a symbolického řádu (Douglas 1966: 41). Rituál je „pokus vytvořit a udržet specifickou kulturu, specifickou sadu předpokladů, skrze kterou je kontrolována zkušenost“ (Douglas 1966: 129).

Proces tvorby graffiti lze z perspektivy jejich tvůrců vnímat jako rituál, v jehož průběhu společné prožívání

silných emocí konstruuje identitu komunity a schopnost sdílet s ní spojené symboly a významy. Společné prožívání silných emocí je extatický stav vznikající z projevů v rámci rituálního shromáždění. Jedná se o energii, která je skupinová a během rituálu zesiluje (Durkheim 2002: 39). Srovnatelně silné emoce a sdílená intencionalita vzniká během tvorby graffiti, kdy writeři v crew společně malují jednotlivá díla (Overstreet 2006: 9–10; Smolík 2010: 31). Průběh rituálu určuje klíčové prvky, k nimž patří rituální ingredience, společné prožívání silných emocí a rituální výsledky. Přítomnosti určitých ingrediencí v interakci podněcuje silné emoce. Aby byl takový rituál úspěšný – produkoval emoce a jejich prostřednictvím i dlouhodobější vazby, jsou potřeba konkrétní ingredience. Jedná se zejména o fyzickou přítomnost a koncentraci jedinců na stejném místě, konkrétně ve vztahu ke graffiti přítomnost crew během tvorby, a volby toho, kdo se rituálu účastní, nebo naopak, kdo je z něho vyloučen. Další ingrediencí je soustředění pozornosti na společný objekt nebo aktivitu a postupný nárůst kolektivní sounáležitosti. Poslední ingrediencí je sdílená nálada nebo emocionální zkušenost. Tyto ingredience se v interakci navzájem umocňují a vedou ke společnému prožívání silných emocí (Collins 2004: 3–4, 7). *„Klíčovým procesem je obousměrné působení emocí a pozornosti mezi zúčastněnými navzájem, které produkuje sdílenou emocionální/kognitivní zkušenost. To, co Durkheim nazývá kolektivním vědomím, jsou tyto mikro-situační momenty*

Obr. 5. Vandalské graffiti umístěné v tranzitní zóně podél železnice v Iowa City (USA). Foto Danielle Wilde 2013

intersubjektivitu.“ (Collins 2004: 48) Pokud je kombinace ingrediencí dostatečně silná, zažívají účastníci obřadu pocity silné skupinové solidarity, sebevědomí, radosti, síly, nadšení a rozhodnosti k sociálnímu jednání. Výsledkem této interakce jsou symboly – „posvátné objekty“ (Collins 2004: 7), které skupinu reprezentují, v tomto případě graffiti, s nimiž se jeho tvůrci cítí kolektivně spojeni. Lidé zažívající tyto emoce se k těmto symbolům chovají s respektem, manifestují je, chrání je vůči outsiderům a také vůči renegátům. Posledním výsledkem je pocit sdílené morálky, který se manifestuje vnímáním správnosti sounáležitosti ke skupině, respektováním jejich symbolů a jejich obranou při narušování (Mauss 1970: 78–81; Collins 2004: 49).

Graffiti: ne-místo a mentální mapy

Graffiti vznikají v liminálním prostoru nebo také v prostředí ne-míst, které slouží k účelům dopravy, komunikace, zábavy nebo spotřeby (Augé 1999: 110; Hajer – Reijndorp 2001: 45, 96). Odráží typický životní styl nezávislý na geografickém území a vztahu k místům. Jsou to odosobněná prostředí určená k rychlé spotřebě, užití způsobem, k němuž byla vymezena, a následnému opuštění. Ne-místa představují „vyjádření super-moderní podmínky: vyznačuje se osamělostí a neustálou změnou“ (Ibelings 1998: 9). Ne-místo proto souvisí se subjektivním pocitem lidí z prožívaného místa. Ne-místo je prostor, jenž není zaplněn významy. Místo bez významů a výzev, místo prázdné, jež k uživatelům nepromlouvá žádnou řečí. Ve městě jsou vedle ne-míst v různé míře zastoupena i místa, jež obsahují identitu a vztahovost, kde obyvatelé nacházejí odlesk své osobní i veřejné historie, k níž je poutá pocit sounáležitosti a srozumění (Augé 1995: 78). Místo tak zprostředkovává vztah k sobě samému, k ostatním osobám i k jejich společné minulosti. Ne-místo naopak poskytuje individuální svobodu, nezávislost a maximální anonymitu. Ne-místa neumožňují jedincům vytvořit si individuální identitu. Příznačným prvkem ne-míst je zvláštní význam času, neboť nejsou nositeli odkazů k historii. Nepřítomnost minulého je důsledkem typické bezprostřední povahy těchto prostorů. Jsou určeny k okamžitému a cílenému využití. Ne-místa jako tranzitní trasy tvoří příležitost pro tvorbu graffiti a prostředek k výměně graffiti. Uživatelé, tvůrci graffiti, ne-místa navštíví, splní účel své návštěvy – tvorbu graffiti, a prostor opustí, aniž by vytvořili jiný nežli smluvní vztah (Deleuze – Guattari 1987: 534; Augé 1995: 101).

Preferenční hodnota jednotlivých částí města se u každého člověka odráží v mentální mapě, která je základem pro jeho orientaci a pohybu v prostoru. Mentální mapa vyjadřuje vztah lidí k jejich prostředí, znalost, prostorové preference, aktivitu, pohybovou dynamiku a lokální rutinu. Jedná se o typ kognitivní mapy, která vyjadřuje, jak lidé využívají prostor, jak si ho osvojují nebo přivlastňují, jaké významy do prostoru vkládají a jak jej interpretují. Mentální mapa představuje v lidské mysli interiorizovaný orientační plán okolního světa každého individua. Obsahuje to, co z okolí jedinec považuje subjektivně za nejvýznamnější, a nikoli objektivní skutečnost (Hodrová 2006: 2). „*Město pro svého obyvatele, čtenáře i pisatele, neexistuje v nějakém přehledném a konečném textu typu bedekru nebo encyklopedie, v němž je zbaveno ideologických a filozofických konotací a subjektivních akcentů, ale v plynoucím textu ulic a příbytků jeho života*“ (Hodrová 2006: 25). Mentální mapa se proto téměř vždy více nebo méně liší od reality. Přesto slouží jako podklad pro rozhodování. Každý člověk se rozhoduje podle svých subjektivních znalostí, na základě své mentální mapy, a nikoli na základě objektivní skutečnosti, kterou buď nemusí znát vůbec, anebo si ji subjektivně přizpůsobí (Lynch 2004: 84–88). Mentální mapa writera proto může zdůrazňovat tranzitní a periferní zóny, zatímco mentální mapa běžného chodce tyto zóny naopak nezahrnuje, neboť nepatří mezi jeho prostorové preference a ani je nemusí osobně znát. Ačkoliv každý jedinec disponuje svým vlastním názorem na věci a jevy, které jej obklopují, dochází na úrovni skupiny ve vztahu k okolnímu světu k charakteristickým shodám. Pro realizaci kolektivních záměrů jsou totiž nejvýznamnější obecné obrazy, sdílené kognitivní mapy a zobecněná mínění, která je společná pro větší množství obyvatel daného sídla. Kolektivní shoda vzniká prostřednictvím vzájemné interakce lidí s fyzickou realitou nebo společně sdílenou kulturou. Obraz města je konceptualizován do pěti kategorií, jimiž jsou cesty, okraje, oblasti, uzly a významné prvky (Lynch 2004: 47).

Oblasti jsou strukturované přítomností uzlů, definované okraji, protknuté cestami a nepravidelně rozsetými významnými prvky. Každý člověk vnímá tyto prvky na základě své pozice odlišně. Pro individuální tvůrce graffiti a crew může být graffiti vnímáno jako významný prvek nebo dokonce cesta, pro ostatní obyvatele a chodce jako okraj. Významným prvkem mohou být detaily, jako průčelí domů, unikátní a zapamatovatelné objekty v kontextu prostředí. „*Lidé, kteří se obracejí ke vzdá-*

leným významným prvkům, činí to nejen kvůli celkové orientaci, ale ještě častěji to dělají pro jejich symbolický význam.“ (Lynch 2004: 83) Snadnější rozeznatelnost zaručuje vzestup důležitosti významného prvku na základě kontrastu vůči pozadí, ale svou roli má také jasná forma nebo výrazné umístění v prostoru. Ačkoli jsou cesty považovány za jeden z hlavních prvků tvořících město samotné, i zde je podmínkou vztahu pozorovatele k tomuto prvku jeho dobrá znalost. Okraje jsou stejně jako cesty lineárními prvky, ale na rozdíl od tvůrců graffiti nejsou pozorovateli a chodci přímo využívány. Nejsou vnímány jako cesty, ale jako hranice oddělující například dvě oblasti nebo dva rozdílné druhy území, jako železniční koridory, hranice zástavby nebo zdi. Mezi vlastnosti zvýrazňující jednotlivé okraje patří vizuální nápadnost nebo její souvislý průběh. Aby se člověk ve městě neztrácel a cítil se v něm bezpečně, mělo by těchto pět prvků mít dvě vlastnosti, a to identitu a strukturu. Identický je prvek, který se vyznačuje jedinečností – odlišností vůči jiným prvkům v daném prostředí. Struktura z perspektivy pozorovatele představuje uspořádání komponent daného systému a umožňuje mu každý prvek správně lokalizovat a umístit v prostoru města. Člověk by měl daný prvek ve městě rychle rozpoznat a dokázat formulovat, kde se nachází. Pouze město dobře zorganizované a rozpoznatelné, což může usnadňovat i vizuální prvek graffiti, mohou jeho obyvatelé obohatit o další významy a vztahy (Lynch 2004: 8–9, 47–49).

Graffiti: moc prostoru a prostor moci

Městský život zahrnuje nejen soubor utilitárních činností směřujících k uspokojování lidských potřeb, ale také souhrn obřadů, jejichž prostřednictvím obyvatelé legitimují individuální nebo kolektivní praxi společenského života. Pro každý obřad jsou charakteristické jednoznačně definované normy a pravidla, které ale varíují u různých městských (sub)kultur. Součástí městského způsobu života jsou vedle rituálů také symboly a významy, jež jsou generovány v závislosti na jejich producitech a konzumentech. Městský prostor je tak nepřetržitě fyzicky i symbolicky transformovaný a konstruovaný. Pro tvůrce graffiti je důležité, že veřejný prostor může být označován a používán způsoby, které překračují, re-interpretují nebo ignorují hlavní nebo mainstreamové proudy významů a funkcí města. Různá místa ve městě se prostřednictvím graffiti stávají nositeli symbolických a kognitivních významů. Obecně platí, že každé místo

charakterizuje fyzický rozměr a stabilní pozice. Každá věc má své dané místo a dvě různé věci nemohou být na stejném místě zároveň, zatímco prostor se vyznačuje křížením pohybujících se těles. Místo je materiální, a naopak prostor nemateriální složkou určitého prostředí. Svou roli hraje v prostoru směr, rychlost a čas. Činnosti jsou to, co z místa činí prostor (Cresswell 2004: 2; Low – Lawrence-Zurhiga 2003: 5). Konkrétně užívané místo, například ulice ve smyslu místa, se stává prostorem až pod nohama chodců nebo pod rukama writerů. Chodci a writeři přetváří a znovu si přivlastňují prostředí města a vytvářejí tak stále nové a nové kognitivní mapy reality. Město je symbolicky konstruováno jak v myslí chodců v průběhu jejich chůze, tak i writery tvorbou graffiti. Místo nemá smysl (neexistuje), pokud není užíváno – existuje jen skrze neustálý pohyb a aktivitu, jejímž prostřednictvím je materiální svět ověřen sdílenou sítí symbolů a významů (Deleuze – Guattari 1987: 371; Certeau 1990: xxxvii–viii; Kärrholm 2007: 441).

Ve vztahu k městskému prostoru konzumenti – chodci nebo writers, operují prostřednictvím taktik, zatímco jeho producenti prostřednictvím strategií. Strategie jsou modus operandi, kterým disponují lokalizované instituce moci (úřady, vědecké instituce nebo vlastníci). Strategie jsou racionalizované postupy politických, ekonomických a vědeckých institucí. Na druhé straně taktiky jsou konzumenti, kteří jako guerilloví bojovníci bojují na

cizím území. Taktika souvisí s graffiti a pohybem v prostoru uvnitř mocenských struktur (Certeau 1990: 51, 94). Konzumenti mají k dispozici větší manévrovací prostor, jsou pružnější. Symbolické sdílení si přivlastňují a mění na základě svých potřeb. Kreativní nakládání se symbolickým sdílením představuje „kulturní brikoláž“. Jednou z metod využívaných taktikou je schopnost absorbovat strategie, o čemž svědčí brikoláž tvůrců graffiti (Certeau 1990: 161; Ingold 2007: 2). Produkce konsumpce se projevuje způsoby užívání produktů, které je často v protikladu s původním určením daného produktu. Konzumenti operují prostřednictvím různých triků a úskoků, ať se jedná o realizaci tagu nebo piecu, kterými přelstí elity producentů. Konzument je schopen působit na tvorbu a složení městského prostoru, neboť „*kreativita je součástí konsumpce a vytváří mikropolitiku každodenního života*“ (Paterson 2006: 153). Ulice a náměstí jsou ideální místa, kde lze prostřednictvím symbolů a významů konstruovat nový svět a alternativní kulturní narace. Každý městský konzument popisuje a interpretuje město jinak; každý městský konzument buduje svou osobní historii, sociální pole i sdílenou kulturní identitu svým vlastním vnímáním a interpretací urbánního prostoru, v němž se pohybuje (Bourdieu 1993: 72).

Ve společnosti dochází k neustálé komunikaci na úrovni jedinců i skupin. Řečové akty se vzájemně prolétají a vrství. Mohou se ale také přehlížet a ignorovat odlišný řečový a kulturní kód jedince nebo sociální skupiny. K témuž dochází i v případě diskursu reprezentantů subkultury graffiti, kterou lze vnímat z pohledu druhu promluvy. Na základě hodnot a norem ve společnosti figuruje dichotomie vážného a nevážného řečového aktu. Nevážný řečový akt je promluva, jež není vnímána, ze strany většinové společnosti je spíše přehlížena a podceňována optikou normality (Dreyfus – Rabinow 2010: 91, 99). Nevážný řečový akt charakterizují všechny druhy nenormálního, deviantního až šíleného chování. Na pozicích nevážného řečového aktu se nachází i tvorba a percepce fenoménu graffiti. Jeho promluva je v plném rozsahu srozumitelná pouze uvnitř konkrétního projevu, členům dané subkultury. Širší veřejnosti zůstává do značné míry sémanticky uzavřená a její řečový kód se doslova mýlí s modem komunikace většinové společnosti a vážným řečovým aktem (Foucault 1972: 219; Dreyfus – Rabinow 2010: 95). Diskurs řeči subkultury graffiti z pozice většinové společnosti zůstává často nečitelný

Obr. 6. Graffiti jako vyjádření komunitní a individuální identity. Americká umělkyně Vanessa German, fotografie ze série *The Blacks*. Foto Pavel Zoubok Gallery 2015

a mnohdy těžko akceptovatelný. Bližší přiblížení může prožít přímý účastník tvorby graffiti nebo jeho tvůrce, nežli náhodný chodec nebo pozorovatel, který jej vnímá pouze jako alternativní nebo deviantní chování (Foucault 2002: 12). Graffiti z této perspektivy podléhá reálné i symbolické moci. Symbolická moc spočívá v tom, že určuje modality promlouvání o konkrétních věcech a fenoménech v konkrétní době. Reálná se zakládá na tom, že na základě taxonomických kompetencí určuje, kdo a co bude vyloučeno nebo asimilováno, případně modifikováno v rámci dobově nastavené normality. Mocenský účinek může být „*odmítnutí, popření, diskvalifikace, ale i pobídka, posílení*“ (Foucault 1999: 19). Mocenské účinky diskursu vědění jako formy moci na sebe mohou brát různou podobu. Moc nepůsobí pouze represivně ve smyslu utlačování nebo stigmatizace jedinců, může působit i stimulačně. Proto graffiti může být na jedné straně autoritativně odmítáno a odstraňováno, ale stejně tak i podporováno a využíváno mocenskou strukturou.

Graffiti: přivlastňování a proti-prostor

Prostor je produkovaný a reprodukován lidskými záměry, ačkoliv ho rozvíjí i neočekávané důsledky a aktivity, k nimž patří tvorba graffiti. Prostor tvoří provázání geografické formy, symbolického významu a každodenního života. „*(Sociální) prostor není věc mezi ostatními věcmi, ani produkt mezi ostatními produkty: spíše zahrnuje věci vytvořené a obsahuje jejich vzájemné vztahy v jejich soužití a simultánnosti – jejich (relativní) řád a/nebo (relativní) neřád. Je výsledkem sekvence a řady operací, a tak nemůže být považován za pouhý objekt. Zároveň na něm není nic smyšleného, neskutečného nebo ‚ideálního‘ ve srovnání například s vědou, znázorněním, nápady nebo sny. Sám jsa výsledkem minulých akcí, sociální prostor je to, co umožňuje výskyt nových akcí, zatímco navrhuje jiné a zakazuje ještě další.*“ (Lefebvre 1991: 73) Společnost vytváří prostor, stejně jako prostor vytváří společnost. Navíc tím, že produkuje prostor podle svého vlastního charakteru, zhmotňuje společnost nejen výrazné osobité formy, ale také reprodukuje sebe. To znamená, že prostor je médiem společenských vztahů a jejich produkt. Vzhledem k tomu, že prostor se neustále nachází ve stavu vzniku, ztělesňuje ho nekonečné možnosti modifikací a odporů.

Existence graffiti se vztahuje k rozdílu mezi vlastnictvím (proprieta) a přivlastňováním (apropriace) prostoru.

Sociální prostor jako území generované a vytvořené graffiti ve skutečnosti odráží a zprostředkovává kontradikci mezi vlastnictvím a přivlastňováním znamenající rozpor mezi směnnou hodnotou a užitnou hodnotou prostoru (Lefebvre 1991: 356). Prostorové kontradikce a rozpory znamenají sociopolitické rozpory společnosti, která účinně vstupuje do hry v prostoru. Konflikty mezi kvantitou a kvalitou, homogenitou a fragmentací a směnnou a užitnou hodnotou se odehrávají uvnitř abstraktního prostoru, což je prostor produkovaný kapitalistickým způsobem výroby. Abstraktní prostor se objevuje jako jednotný, homogenní a koherentní, „*rozdíly přetrvávají na okrajích homogenizované říše, a to buď ve formě rezistencí, nebo ve formě externalit (...) co se liší, je (...) to, co je vyloučeno: okraje města, předměstí, prostor zakázaných her*“ (Lefebvre 1991: 373). Abstraktní prostor je politický a normativní nástroj moci realizovat své vojenské a politické strategie (ibid.: 358, 377), jejímž cílem je „*odstranění všech překážek na cestě k úplné eliminaci toho, co je odlišné*“ (ibid.: 371).

Sociálně-prostorové kontradikce jsou velmi důležité, protože jsou mezerami a prasklinami v sociálních systémech, ve kterých může vznikat potenciál rezistence v podobě proti-prostorů a proti-projektů. (Znovu)přivlastněný prostor je pak proti-prostor, prostor, který stojí „*proti množství a homogenitě, proti moci a aroganci moci, proti nekonečné expanzi, soukromého*“ (Lefebvre 1991: 382). (Znovu)přivlastněný prostor je prostor, jehož logika odolává nadvládě státu, který vytváří prostor přirozeně působící „*v souladu s cíli hlavního města*“ (ibid.: 375). Alternativní prostory vyznačené graffiti představují proti-prostor. Buď vznikají jako zakázaná hra bez úmyslného politického významu, nebo jako komunikativní čin úmyslného politického protestu. Prostor (znovu)přivlastněný graffiti představuje proti-prostor, který není spolknutý dominantními normami a redukován na normativní prostor. Ve skutečnosti proti-prostor „*simuluje stávající prostor, parodují jej a demonstrují jeho limity, aniž by unikaly z jeho spárů*“ (ibid.: 382). To představuje problém procesu normalizace graffiti v rukou institucionálních aktérů a pohlcování (znovu)přivlastněného prostoru. Graffiti proto v některých oblastech nejsou odstraněny orgány moci a stávají se jedním z charakteristických znaků přidané hodnoty (směnné) města. Normalizace prostoru (znovu)přivlastněného graffiti do dominantní logiky potvrzuje tendenci ke komodifikaci nebo tendenci abstraktního

prostoru kapitalismu asimilovat všechny rozdíly, které jsou generovány uvnitř nebo vně systému. Neutrální prostor ignoruje sociální rozdíly, „*dříve nebo později [...] se současné centrum a zdroje homogenizace budou muset snažit absorbovat všechny takové rozdíly*“ (ibid.: 373). Graffiti jako vzpoura podřízenosti prostoru generuje alternativní a kontrakulturní prostor. „*Represivní prostor způsobuje represí a teror, i když může být prostoupen znaky svého zdánlivého opaku (spokojenosti, zábavy nebo radosti)*.“ (ibid.: 144)

Sociální prostor ovšem vzdoruje mocenské struktuře, neboť stejný prostor je vnímán, užíván nebo přijímán různými způsoby na základě osob nebo skupin. „*[s]ociální prostory se vzájemně prostupují a/nebo se vzájemně překrývají. Nejsou to objekty, které by měly vzájemně omezující hranice a kolidovaly by z důvodu svých obrysů, nebo v důsledku setrvačnosti*.“ (Lefebvre 1991: 86–87) Existují tři roviny protínající sociální realitu. Vnímáný prostor vyjadřuje materiální, objektivní a konkrétní projevy v prostředí a ztělesnění vzájemných vztahů mezi institucionálními praktikami a rutinami. Koncipovaný prostor zahrnuje reprezentaci prostoru, kreativní nápady a kognitivní konstrukci prostoru rozvíjenou urbanisty, developery, sociálními inženýry a humanitními vědci. Žitý prostor vymezuje prostor reprezentace a uspořádává dvě předchozí úrovně, vnímáný a koncipovaný prostor, a konfiguruje nové území, v nichž mohou vznik-

nout tajné, alternativní nebo pouze dílčí skupině přístupné zážitky prostoru. „*Každý diskurs vypovídá něco o prostoru (místu nebo souboru míst); a každý diskurs vychází z prostoru. Je třeba rozlišovat mezi diskursem v prostoru, diskursem o prostoru a diskursem prostoru*.“ (Lefebvre 1991: 132)

Analýza rozdílů vytvořených graffiti je pak užitečná k vyhodnocení, do jaké míry je graffiti praxí rezistence. Existují indukované, produkované a redukované rozdíly. Indukované rozdíly zůstávají „*v rámci souboru nebo systému*“, protože generované opakování bez vzdoru k logice systému jsou rozdíly „*interní k celku a stvořené tím celkem coby systém, jehož cílem je se etablovat*“ (Lefebvre 1991: 372, 382). Naopak produkované rozdíly předpokládají „*tříštění systému*“ a „*útěk*“ ze systému pravidel (ibid.: 372, 382). Redukované rozdíly jsou místo toho rozdíly „*vynucené zpět do systému omezení a násilím*“ (ibid.: 382). Produkované rozdíly graffiti se stávají redukovanými rozdíly, jakmile jsou vstřebány do systému pomocí plutokratického státu „*nátlakem a násilím*“ (ibid.: 382). Buď dochází k asimilaci graffiti jako umění pro jeho směnnou hodnotu, nebo k odstranění graffiti kvůli politickému protestu. Moc inklinuje k (re)absorbování každého vyprodukovaného rozdílu do dominantního systému. Absorpci graffiti se lze vyhnout vznikem proti-prostorů, které potenciálně slouží k produkci nového prostoru a nové „*odlišné společnosti, odlišného způsobu produkce, kde by sociální praxe byla řízena různými koncepčními rozhodnutími*“ (ibid.: 419).

Některé graffiti (znovu)privlastňují prostor a vytváří nové území sdílené komunikace, jejichž užití a přístup není ohraničen pevnými hranicemi. Nejenom, že každý může ve skutečnosti sprejovat a psát na stěny, ale také přepsat někoho jiného. Opětovné užití je akt, který může být přeměněn do základního procesu zajistit „*právo na město*“ (Lefebvre 1996: 158). Právo na město si klade za cíl zahrnout vyloučené obyvatelstvo do fyzického prostoru měst – jako právo na získání účasti na každodenním životě. Právo na město nezahrnuje pouze přístup do centra a ke zdrojům obsaženým ve městě, ale také právo na proměnu samotného města (Purcell 2002: 102; Harvey 2012: 408). Právo na město představuje kolektivní právo vyplývající z vkladu jedinců a skupin na vytvoření společné veřejnosti a kolektivního městského života, který je kooptován a určován silou kapitálu, například gentrifikací (Harvey 2012: 77–78). Tvůrci graffiti

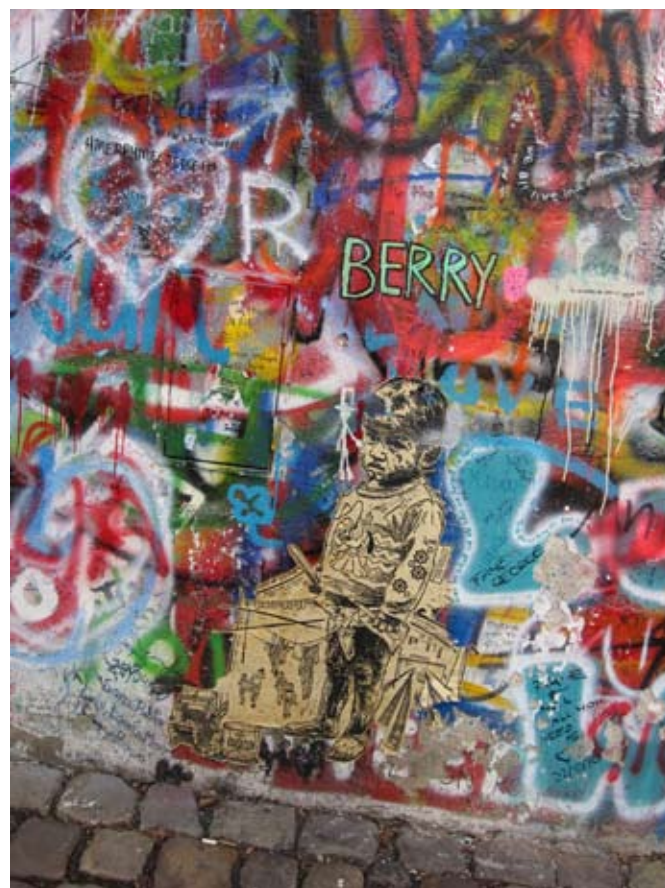
Obr. 7. Graffiti jako vzpoura podřízenosti prostoru generuje alternativní a kontrakulturní prostor. Florenc, Praha. Foto Barbora Půtová 2015

odkazují na potřebu přisvojit si město a transformovat fyzický prostor. Pokud je toto právo v praxi, výsledek může být také čten jako dopad (subkulturní) skupiny graffiti na občany jako celek, nebo alespoň na některé jednotlivce a skupiny. Nicméně tento dopad může být lépe čten jako forma resistance, neboť zohledňuje mocenské vztahy (Dagnino 2007: 549).

Graffiti: shrnutí antropologických koncepcí

Graffiti umožňuje vedle širokého spektra hodnotících kategorií a diskursů, které nezohledňují pouze aspekt kulturního vandalizmu nebo uměleckého postoje, také výklad v kontextu antropologických koncepcí. Graffiti je možné nahlížet z perspektivy antropologické interpretace nečistoty, rituálu nebo liminality. Za podnětnou lze označit i antropologickou koncepci, podle níž liminální prostory podporují volnost projevu a vytváří vhodnou platformu pro tvorbu graffiti. Oproti tomu antropologický koncept nečistoty nahlíží intervenci graffiti ve veřejném městském prostoru jako signál chaosu. Bez ohledu na to, zdali lze graffiti hodnotit v intencích liminality nebo nečistoty, důležitým aspektem jeho existence je proces jeho tvorby, který vykazuje znaky rituálu, v němž se spojuje kreativita s prožíváním silných emocí a sociální solidaritou. Podobně jako liminální prostor vede k tvorbě graffiti a ne-místo, které není zaplněno významy, představuje prostor inspirující k výtvarné činnosti. Jedná se o tranzitní městský prostor, který vytváří příležitost pro tvorbu graffiti i prostředek k transformaci nebo výměně graffiti. Takové ne-místo může však z perspektivy writera nebo crew znamenat prostorovou referenci, která se odráží v mentální mapě. Města disponují a získávají významy v závislosti na tvůrčích symbolů a jejich uživatelích. Ulice, náměstí, metro a opuštěné industriální zóny se pod rukama writerů stávají projekčním plátnem, na něž tvůrci tagů nebo pieců promítají své urbánní mapy reality. Součástí tvorby a reakce na toto přivlastňování města výtvarnými prostředky je mocenský kontext. Zatímco úřady státní moci užívají ve vztahu ke graffiti strategie, jejich tvůrci jsou nuceni se uchýlovat k taktikám. Proto tvůrci graffiti uplatňují různé triky a úskoky, ať již se jedná o realizaci tagu nebo piecu. Z této perspektivy lze graffiti interpretovat jako komunikaci řečových aktů, kdy tento typ výtvarné tvorby reprezentuje nevážný řečový akt, přehlížený a podceňovaný optikou normality. Širší veřejnosti navíc tento řečový akt a s ním spojené

sémantické kódy zůstávají uzavřeny a míjí se s modelem komunikace většinové společnosti, jímž je vážný řečový akt. Tvorba graffiti také (znovu)přivlastňuje proti-prostor, jenž není pohlcený dominantními normami a redukován na „domestikovaný“ prostor. V tomto smyslu graffiti představuje vzpouru proti podřízenosti prostoru majoritní společností, neboť generuje alternativní prostor a vytváří nová území sdílené komunikace, jejichž prostředky a přístup nejsou ohraničeny pevnými hranicemi. Tvorba graffiti umožňuje svým tvůrcům pohyb v liminálním prostoru, opětovnou performanci a sdílený rituální akt, který může být součástí práva obyvatel proměňovat tvorbou graffiti své město.

Obr. 8. Graffiti na Lennonově zdi v Praze jako oficiální potřeba přisvojit si město a transformovat fyzický prostor. Foto Barbora Půtová 2015

POZNÁMKY:

1. Tvůrce a autor graffiti, v českém prostředí označovaný rovněž jako grafiták nebo sprejer.
2. Seskupení writerů, také tradiční organizační jednotka subkultury graffiti.

LITERATURA:

- Augé, Marc 1999: *Antropologie současných světů*. Brno: Atlantis.
- Augé, Marc 1995: *Non-Places. Introduction to an anthropology of super-modernity*. London: Verso.
- Blake, C. Fred 1981: Graffiti and Racial Insults. The Archaeology of ethnic relations in Hawaii. In: Gould, Richard A. – Schiffer, Michael B. (eds.): *Modern Material Culture. The Archaeology of us*. New York: Academic Press, s. 87–99.
- Bloustien, Geraldine – Peters, Margaret 2011: *Youth, Music and Creative Cultures. Playing for life*. Basingstoke: Palgrave.
- Bourdieu, Pierre 1993: *The Field of Cultural Production. Essays on art and literature*. Cambridge: Polity Press.
- Broadhurst, Susan 1993: *Liminal Acts. A critical overview of contemporary performance and theory*. London – New York: Cassell.
- Brown-Glaude, Winnifred R. 2008: Spreading Like a Dis/ease? Afro-Jamaican higglers and the dynamics of race/color, class and gender. In: Cook, Daniel (ed.): *Lived Experiences of Public Consumption. Encounters with value in marketplaces on five continents*. New York: PalgraveMacmillan, s. 111–136.
- Butler, Paul 2010: Much Respect. Toward a hip-hop theory of punishment. *Stanford Law Review* 56, č. 3, s. 963–1016.
- Campos, Ricardo 2013: Graffiti Writer as Superhero. *European Journal of Cultural Studies* 16, č. 2, s. 155–170.
- Certeau, Michel de 1990: *L'invention du quotidien*. Paris: Gallimard.
- Collins, Randall 2004: *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Cresswell, Tim 1996: *In Place/Out of Place. Geography, ideology, and transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cresswell, Tim 2004: *Place: A Short Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Cronin, Anne M. 2008: Urban Space and Entrepreneurial Property Relations. Resistance and the vernacular of outdoor advertising and graffiti. In: Cronin Anne M. – Hetherington, Kevin (eds.): *Consuming the Entrepreneurial City. Image, memory, spectacle*. New York: Routledge, s. 65–84.
- Dagnino, Evelina 2007: Citizenship. A perverse confluence. *Development in Practice* 17, č. 4–5, s. 549–556.
- Deleuze, Giles – Guattari, Felix 1987: *A Thousand Plateaus. Capitalism and schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Douglas, Mary 1966: *Purity and Danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Douglas, Mary 1996: *Natural Symbols. Explorations in cosmology*. London: Routledge.
- Douglas, Mary 2014: *Čistota a nebezpečí. Analýza konceptu znečištění a tabu*. Praha: Malvern.
- Dreyfus, Hubert L. – Rabinow, Paul 2010: *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann & synové.
- Duncan, Alexandra K. 2016: From the Street to the Gallery. A critical analysis of the inseparable nature of graffiti and context. In: Lovata, Troy R. – Olton, Elizabeth (eds.): *Understanding Graffiti. Multidisciplinary studies from prehistory to the present*. Walnut Creek: Left Coast Press, s. 129–137.
- Durkheim, Émile 2002: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha: Oikoymenth.
- Duschinsky, Robbie 2013: The Politics of Purity. When, actually, is dirt matter out of place? *Thesis Eleven* 119, č. 1, s. 63–77.
- Emmison, Michael – Smith, Philip 2000: *Researching the Visual. Images, objects, contexts and interactions in social and cultural inquiry*. London: Sage.
- Ferrell, Jeff 1996: *Crimes of Style. Urban graffiti and the politics of criminality*. Boston: Northeastern University Press.
- Ferrell, Jeff 1998: Freight Train Graffiti. Subculture, crime, dislocation. *Justice Quarterly* 15, č. 4, s. 587–608.
- Foucault, Michel 1972: *The Archeology of Knowledge*. New York: Random House/Pantheon.
- Foucault, Michel 1999: *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, Michel 2002: *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové.
- Fuhrer, Urs 2004: *Cultivating Minds. Identity as meaning-making practice*. London: Routledge.
- Gauthier, Louise 1998: *Writing on the Run. The history and transformation of street graffiti in Montreal in the 1990s*. Disertační práce. New York: New School for Social Research.
- Hajer, Maarten – Reijndorp, Arnold 2001: *In Search of New Public Domain. Analysis and strategy*. Rotterdam: NAI Publishers.
- Harvey, David 2001: *Spaces of Capital. Towards a critical geography*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Harvey, David 2012: *Rebel Cities. From the Right to the City to the Urban Revolution*. London: Verso.
- Haslam, Nick 2012: *Psychology in the Bathroom*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hetherington, Kevin 1998: *Expressions of Identity. Space, Performance, Politics*. London: Sage.
- Hodrová, Daniela 2006: *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha: Akropolis.
- Hunt, Jilly 2013: *Popular Culture: 1980–1999. A History of Popular Culture*. Chicago: Heinemann Library.
- García Canclini, Néstor 1995: *Hybrid Cultures. Strategies for Entering and Leaving Modernity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- García Canclini, Néstor 1997: *Imaginarios urbanos*. Buenos Aires: Editorial Universitaria de Buenos Aires.
- Ibelings, Hans 1998: *Supermodernism. Architecture in the Age of Globalization*. Rotterdam: NAI Publishers.
- Iljadica, Marta 2016: *Copyright Beyond Law. Regulating Creativity in the Graffiti Subculture*. Basingstoke: Hart.
- Ingold, Tim 2007: Materials Against Materiality. *Archaeological Dialogues* 14, č. 1, s. 1–16.

- Katz, Jack 1988: *Seductions of Crime. Moral and sensual attractions in Doing Evil*. New York: Basic Books.
- Kärholm, Matthias 2007: The Materiality of Territorial Production: A Conceptual Discussion of Territoriality, Materiality, and the Everyday Life of Public Space. *Space and Culture* 10, č. 4, s. 437–453.
- Keith, Michael 2005: *After the Cosmopolitan? Multicultural Cities and the Future of Racism*. London: Routledge.
- Lachmann, Richard 1988: Graffiti as Career and Ideology. *American Journal of Sociology* 94, č. 2, s. 229–250.
- Lefebvre, Henri 1979: Space: Social Product and Use Value. In: Freiberg, Jay W. (ed.): *Critical Sociology: European Perspectives*. New York: Irvington Publishers, s. 285–295.
- Lefebvre, Henri 1991: *The Production of Space*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Lefebvre, Henri 1996: *Writings on Cities*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Ley, David – Cybriwski, Roman 1974: Urban Graffiti as Territorial Markers. *Annals of the Association of American Geographers* 64, č. 4, s. 491–505.
- Lofland, Lyn 1989: Social Life in the Public Realm: A Review. *Journal of Contemporary Ethnography* 17, č. 4, s. 453–482.
- Low, Setha M. – Lawrence-Zuñiga, David 2003: Locating Culture. In: Low, Setha M. – Lawrence-Zuñiga, D. (eds.): *The Anthropology of Place and Space: Locating Culture*. Oxford & Cambridge: Blackwell, s. 1–47.
- Lynch, Kevin 2004: *Obraz města*. Praha: BOVA POLYGON.
- Mauss, Marcel 1970: *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge.
- McDavid, Richard A. – Echaore-McDavid, Susan 2009: *Career Opportunities in Transportation*. Chicago: Ferguson Publishing Company.
- Mehra, Anurag 2009: *Advertising Management. Media Approach for Market Research*. New Delhi: Global India Publications.
- Morley, David 2000: *Home Territories. Media, mobility, and identity*. London: Routledge.
- Mubi Brighenti, Andrea 2010: At the Wall: Graffiti Writers, Urban Territoriality, and the Public Domain. *Space and Culture* 13, č. 3, s. 315–332.
- Overstreet, Martina 2006: *In graffiti We Trust*. Praha: Mladá fronta.
- Paterson, Mark 2006: *Consumption and Everyday Life*. Abingdon: Routledge.
- Phillips, Susan A. 1999: *Wallbanging: Graffiti and Gangs in L.A.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Purcell, Mark 2002: Excavating Lefebvre. The Right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal* 58, č. 2–3, s. 99–108.
- Sarmento, Clara – Campos, Ricardo – Pinho, Rúben 2014: *Popular and Visual Culture. Design, circulation and consumption*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Sennett, Richard 1990: *The Conscience of the Eye. The design and social life of cities*. New York: Alfred A. Knopf.
- Shields, Rob 1991: *Places on the Margin. Alternative geographies of modernity*. London and New York: Routledge.
- Schoemaker, George H. 1990: *The Emergence of Folklore in Everyday Life. A fieldguide and sourcebook*. Bloomington: Trickster Press.
- Schlecht, Neil E. 1995: Resistance and Appropriation in Brazil. How the media and “official culture” institutionalized São Paulo’s graffiti. *Studies in Latin American Popular Culture* 14, s. 147–170.
- Smolík, Josef 2010: *Subkultura mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha: Grada.
- Thompson, Margo 2012: *American Graffiti*. New York: Parkstone Press.
- Turner, Victor Witter 2004: *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.
- Voskocová, Klára – Wohlmuth, Radek – Rýdlová, Vladana 2012: *Městem posedlí. Ilegální umění v legálním světě*. Praha: Taktum.
- Young, Alison 2013: *Street Art, Public City. Law, crime and the urban imagination*. New York: Routledge.
- Zimmer, Lori 2017: *The Art of Spray Paint. Inspirations and techniques from masters of aerosol*. Massachusetts: Rockport Publishers.

Summary

Graffiti, City, and Anthropology

The paper analyses and interprets graffiti as part of the urban public space. It focuses on the basic categories given by the motivation of their creators and the recipients’ ability to interpret and decode them. Special attention is paid to the discourses that are used not only to interpret, but also to determine the relation between graffiti and the public space and the degree of its inclusion or exclusion. The objective of the paper is to analyse graffiti from the perspective of anthropological concepts and categories, such as liminality, impurity and ritual. The paper includes a concept of no place that is not filled with meanings and can thus represent a spatial reference that is reflected in the mental map. The paper also accentuates the power context due to which graffiti may be viewed as communication of speech actions. Creation of graffiti (re)appropriates the counter-space that is not absorbed by the dominant standards. Within this meaning, graffiti represents a revolt against inferiority to the space of the majority society, as it generates an alternative space and creates new territories of shared communication. The paper describes how the creation of graffiti allows its makers movement within the liminal space, repeated performance and shared ritual act that may be part of the citizens’ right to change their city through art and visual production.

Keywords: Graffiti; city; space; discourse; interpretation; anthropology.

POCTA MORAVSKÉMU RODÁKOVI V DALEKÉ DOLNÍ KALIFORNII V ROCE 2015 (VÁCLAV LINCK 1736–1797)

Jednu z nejzajímavějších kapitol dějin vztahů českých zemí a okolního více či méně vzdáleného světa představuje působení členů České provincie Tovaryšstva Ježíšova na západní polokouli v 17. a 18. století. Problém jezuitů v českých dějinách je velmi ambivalentním fenoménem, na jedné straně jej charakterizuje v úsporné stručnosti aforismus Karla Havlíčka Borovského (1821–1856) – *Českých knížek hubitelé líti: plesnivina, moli, jezoviti*, na straně druhé nelze v žádném případě opomenout zásluhou činnost jezuitů coby vlasteneckých historiků typu Tomáše Pešíny z Čechorodu (1629–1680) či Bohuslava Balbína (1621–1688) nebo jako zemských vlastenců, kteří se svými díly rozhodně podíleli na přípravě národního obrození. Je to zejména Balbínův spis *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (Obrana jazyka slovanského zvláště českého), který byl ve své původní latinské verzi vydán až v roce 1775 Františkem Martinem Pelclem (1734–1801), jenž inspiroval Karla Ignáce Tháma (1763–1816) k jeho *Obraně jazyka českého*.

Na obrazu jezuitů coby zaslepeného tmáře se nejvíce podepsal Alois Jirásek (1851–1930) románem *Temno* (1913–1915), svým způsobem vycházejícím z liberálně-protestantské koncepce českých dějin a kultury prezentované zejména – v každém případě jinak zásluhným – dílem Františka Palackého (1798–1876). Snad nejvíce však k temnému obrazu jezuitů přispěl kontroverzní historik, hudební vědec a komunistický politik Zdeněk Nejedlý (1878–1962). V období jeho vlády nad českou kulturou byla katolická koncepce jejího výkladu zcela potlačena.

Přitom značný průlom do zjednodušeného pohledu na jezuitů přinášejí výroky Jana Amose Komenského (1592–1670),

jedné z nejvýraznějších postav české vědy a kultury 17. století a osobnosti, jež byla vždy stavěna zcela jednoznačně do pozice nesmířitelného protipólu jezuitů a všeho jezuitského. Sám Komenský, který v mnoha souvislostech prokázal vynikající znalost děl předních jezuitských odborníků, se v jednom okamžiku, kdy uvažuje o možnosti obnovení českého školství zničeného třicetiletou válkou, vyjadřuje zcela jednoznačně: „*Týmž způsobem k jezuitům jen přátelsky se míti, a poněvadž oni do všeho světa přístup mají, je získati hleděti. Získáme-li je, svět získáme – sic my sami, kde lidé nabere-me.*“ (citováno dle Kašpar 2013: 79–80) Uvedenou myšlenku najdeme v Komenského rukopisném pracovním skicáři, který nazval (patrně pod vlivem svého poněkud – mírně řečeno – blouznivého přítele Mikuláše Drábíka (1588–1671), *Clamores Eliae (Elášovy výkřiky)*.

Ve druhé polovině 17. a v celých sedmi desítkách let století následujícího působilo v rozlehlých oblastech Ameriky, od Dolní Kalifornie až po chilskou Araukánii a španělské Tichomoří (Filipíny, Mariany, jež správně náležely pod Nové Španělsko), více než půldruhého sta rodáků z našich zemí (Ryneš 1971: 193–202). Ovšem toto číslo se mění, například v poslední době se objevilo několik nových jmen (díky Ondřeji Pokornému, o němž ještě bude řeč) na Filipínách. Pracovali zde nejen jako misionáři, ale také jako architekti, správci statků, kartografové, lékaři a lékárníci apod. Mnozí z nich prosluli ve svých nových vlastech v mnoha oborech lidské činnosti (antropologie, lingvistika, farmacie) a jejich dílo se stalo pevnou součástí kulturního dědictví těchto oblastí. Nepřekvapí proto příliš skutečnost, že pozůstatky jejich působení, ať již ve zcela zjevné či mírně skryté, anebo poněkud pozapomenuté podobě najdeme dodnes v mnoha zemích Latinské Ameriky.

Výrazné stopy zanechali čeští, moravští a slezští jezuitští misionáři v Dolní Kalifornii a jejich aspekty se zabývala a stále zabývá celá řada domácích,

mexických a dalších historiků (Kašpar 2006: 173–177). Jednou z nejvýznamnějších postav byl nesporně rodák z Nejdku na Moravě Václav Linck (1736–1797), o němž Carlos Lazcano Sahagún, významný mexický historik, napsal vcelku výstižně (a platí to jak pro Mexiko, tak bohužel i pro naši zemi), že „*byl nejvýznamnějším a je nejméně známým misionářem staré Kalifornie*“ (Lazcano 2016: 1).

Každé dva roky pořádá Společnost staré Kalifornie (Sociedad de la Antigua California) ve spolupráci s Historickým muzeem v Ensenadě (Museo Histórico de Ensenada), Státním střediskem pro umění (Centro Estatal de las Artes) a dalších kulturních institucí města Festival staré Kalifornie (Festival de Antigua California). Čtvrtý v pořadí se uskutečnil na podzim 2015 a byl věnován především již zmíněnému Václavu Linckovi, na jehož data narození i úmrtí připadají výročí roku minulého i letošního. Organizátoři této akce pojali postavu moravského misionáře vskutku velkolepě, včetně vědecké konference (1. až 4. října 2015), již se za českou stranu zúčastnila amerikanistka Simona Binková (s příspěvkem *Václav Linck: misionář a průzkumník staré Kalifornie a Vypovězení jezuitů z Dolní Kalifornie*).

Součástí akce byla i výstava s názvem *Po stopách Václava Lincka (Siguiendo los pasos de Wenceslao Linck)*, prezentující mimo jiné fotografie Dolní Kalifornie i České republiky. Vznikl také – pochopitelně fiktivní a poněkud idealizovaný – Linckův portrét od Any Lazcanové, svou charakteristikou připomínající známý idealizovaný obraz Karla Máchy.

Václav Linck, který vstoupil do Tovaryšstva Ježíšova v roce 1754 v Brně, byl po dvouletém noviciátu poslán do Mexika. Teprve tam dokončil studia a byl vysvěcen na kněze. Od roku 1761 působil v kalifornských misích, zažil španělskou deportaci jezuitů (1768), o rok později už jej nacházíme ve staré vlasti, kde působil zejména v Olomouci. Pře svou smrtí ještě zažil rozpuštění jezuitského řádu (1773). V každém případě představuje neopomi-

nutelnou postavu v dějinách Dolní Kalifornie. Je považován nejen za zakladatele misie San Francisco Borja, ale je i autorem charakterizujícím její stav z roku 1672, deníku výpravy z roku 1766 a jejího popisu, jenž vznikl o dva roky později.

Linckova první výprava do zátoky Los Angeles a na ostrov Angel de la Guardia se uskutečnila na konci března a počátkem dubna 1765. Druhá expedice k řece Colorado, k níž se však Linck nedostal, proběhla od 1. srpna do 24. prosince téhož roku a následující cesta od 20. února do dubna 1766 směřovala k řece Colorado. Důvody, proč byl Linck vybrán k tomuto úkolu, vysvětluje ve své *Zprávě o Californii* Miguel del Barco: „Byl vybrán pro tuto průzkumnou cest svými superiory p. Wenceslao Linck, neboť ten, protože žil na hranici, měl velkou praxi v jazyce těchto Indiánů a ve způsobu, jak s nimi jednat.“ (del Barco [s. a.], fol. 175a/).

Z českých autorů se Linckovu životu a dílu, v návaznosti na studie Josefa Polišínského (Polišínský – Opatrný 1974 ad.), nejvíce dlouhodobě věnovala a věnuje již zmíněná Simona Binková (1989, 1996 ad.)

Na závěr jedno historické ohlédnutí. První nemnohé spisy hagiografického charakteru o mučednické smrti misionářů z České provincie v zámoří se objevily již na konci 17. století (de Boye 1691, 1702). Po delším časovém úseku podmíněném náboženskými a politickými změnami jejich práci vyneslo na světlo boží národní obrození (Dlabač 1813). Pak nastává opět dlouhá pauza a nové práce se objevují až v období pro český národ opět složitým a komplikovaným, a to ve 40. letech 20. století, kdy mají být povzbuzením pro trpící národ a pevným důkazem toho, co dokázali jeho předkové (Kalista 1941; Odložilík 1944, 1945). Pak přichází opět útlum a je skoro zbytečné opakovat, že opět způsobeny politickými událostmi, tentokrát 50. let. Ovšem ihned, jak se situace poněkud uvolňuje v 60. letech, máme zde další práce (Ryneš 1971, celá řada studií již zmíněného Josefa Polišínského). A prá-

vě poslední jmenovanému patří zásluha, že vychoval několik svých následovníků (Opatrný, Kašpar, Binková ad.), kteří už mají své žáky (mnohdy působící v akademické sféře), a tito stejně jako jejich učitelé pokračují ve studiu tematiky, která je prakticky nekonečná. A to je více než dobře.

Oldřich Kašpar
(Katedra sociálních věd UPa)

Prameny a edice pramenů:

- Barco, Miguel de [s. a.]: *Noticia de California*. Biblioteca Nazionale Vittorio Emmanuele II., Roma, sign. Mss. Gesuiti 1413–1414, nestr.
- Boye, Emanuel de 1691: *Vita et obitus venerabilis patris Augustini Strobach e Societate Jesu, ex Provincia Bohemiae pro Insulis Marianis electi missionarii et à Rebellibus Sanctae Fidei in iisdem insulis barbarè trucidati Anno 1684*. Olomucii: Typis Joannis Josephi Kylian.
- Boye, Emanuel de 1702: *Vita et obitus venerabilis patris Henrici Wenceslai Richter, ex Quadrageinta Operarij Societ: Jesu ad procurandam infidelium conversionem ex Provincia Bohemiae in Americam missis, a Cunibus Sacrae Fidei Rebellibus Post consecratos Apostolicis Laboribus Annos duodecim In progressu ad Reductionem Pirorum Barbarè trucidati Anno 1696*. Pragae: Typis Universitatis Carolo-Ferdin: in Collegio [sic!] Soc: Jesu ad S. Clementem.
- Clavigero, Francesco Saverio 1789: *Storia della California*. [2 sv.] Venezia: Modesto Fenzo.
- Dlabač, Jan Bohumír 1821: Pamětní listové učených Čechů, Moravanů a Slezanů z obojí Indie a jiných zámořských krajín do Evropy zaslání. *Dobroslav – aneb rozličné spisy poučného i obveselujícího obsahu v řeči nevázané 2*, č. 3, s. 3–35.
- Kašpar, Oldřich 1994: Los Misioneros de Bohemí, Moravia y Silesia de la Compañía Jesús en Nueva España (Fuentes Conservadas en el Archivo general de la Nación). *Ibero-Americana Pragensia* 29, s. 157–165.

Literatura:

- Binková, Simona 1989: Wenceslao Link y su actividad en Baja California en 1763. *Ibero-Americana Pragensia* 29, s. 243–253.

- Binková, Simona 1996: Los jesuitas y los franciscanos en la Baja California (el caso del P. Wenceslao Link a Fray Junípero Sera. *Ibero-Americana Pragensia* 30, s. 125–138).
- Kalista, Zdeněk 1941: *Cesty ve znamení kříže*. Praha: Evropský literární klub.
- Kalista, Zdeněk 1968: Los Misioneros de los países Checos que en los siglos XVII y XVIII actuaban en la América Latina. *Ibero-Americana Pragensia* 2, s. 117–160.
- Kašpar, Oldřich 1999–2000: Jezuité z Čech a Moravy na misiích Dolní Kalifornie. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků NK ČR* 16, s. 169–188.
- Kašpar, Oldřich 2013a: Juan Amos Comenio y América Latina. In: *El país de Manzanas, el país de Naranjas y el país de Nopales. Estudios de la historia de las relaciones checo-españolas y checo-mexicanas*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, s. 79–80.
- Kašpar, Oldřich 2013b: Expedición Baja California 2006. Tras las huellas de los jesuitas de la Provincia Checade C. J. en Baja California informe de viaje de investigación y exploración. In: *El país de Manzanas, el país de Naranjas y el país de Nopales. Estudios de la historia de las relaciones checo-españolas y checo-mexicanas*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, s. 139–156.
- Lazcano Sahagún, Carlos 2015: „Seguirán los pasos de Wenceslao Linck.“ *el Vigía. Periodismo con la gente* [online] 6. 9. [cit. 10. 1. 2017]. Dostupné z: <<http://www.elvigia.net/general/2015/9/6/seguiran-pasos-wenceslao-linck-210092.html>>.
- Odložilík, Otakar 1944: Čeští misionáři v Mexiku. Kapitola z dějin české touhy po světě. *Obzor. Sborník pro literaturu, umění a kritiku* 2–3, s. 53–61.
- Odložilík, Otakar 1945: Misioneros Checos en México. *Boletín de la Sociedad Mexicana de Geografía y Estadística* 60, č. 3, s. 423–436.
- Polišínský, Josef – Opatrný, Josef 1974: „Deník“ z cesty na sever Kalifornského poloostrova. *Jižní Morava* 2, s. 95–102.
- Rubio Mañé, José Ignacio 1969: Noticias biográficas del padre Clavigero 1731–1787. *Boletín del Archivo General de la Nación* (México) 10, s. 505.
- Ryneš, Václav 1971: Los Jesuitas Bohémicos trabajando en las Misiones de América Latina después de 1620. *Ibero-Americana Pragensia* 5, s. 193–202.

**ÁNGEL MARÍA GARIBAY KINTANA –
ZAKLADATEL NAHUASKÝCH STUDIÍ
(ke 125. výročí narození a 50. výročí
úmrtí)**

Se jménem Ángela Maríi Garibaye Kintany¹ (18. 6. 1892 – 19. 10. 1967) jsem se poprvé setkal v 70. letech minulého století jako student Univerzity Palackého v Olomouci zajímající se – navzdory naprosto nepříznivé době a tvrdým podmínkám – o studium předkolumbovských kultur Mexika. Objevil jsem jej v tenkrát pro mne zcela fascinující publikaci básníka a překladatele Ivana Slavíka² *Sláva a pád Tenočtitlanu. Dobyť Mexika očima poražených* (Slavík 1969: 305, 309). Než jsem se dostal do přímého kontaktu s původními díly – je možno říci zcela bez přehánění – otce zakladatele mexických (a svým způsobem i světových) nahuaských studií, trvalo to ještě několik let. Neboť jak si starší z nás pamatují, přístup k zahraniční, byť čistě odborné literatuře byl v této zemi v onom období velmi problematický. Velkou zásluhu na tom, že jsem se přece jen dostal k řadě cizojazyčných publikací, měl profesor Josef Polišenský, pod jehož nejen odborná ochranná křídla jsem se dostal v roce 1974 (Kašpar 2015: 329). Po otevření se naší země světu po roce 1989 pak tento problém logicky skončil.

Ángel María Garibay Kintana se narodil 16. června 1892 v Toluca, nedaleko hlavního města Ciudad de México. Ve věku pěti let osiřel a jeho výchovy se ujala obětavá starší sestra, s níž žil v Santa Fé, dnešní součásti mexické metropole. Tam také dokončil základní vzdělání a v roce 1906 nastoupil ke studiu v kněžském semináři (Roldán 1985: 33–34). V té době se dokonale naučil klasické jazyky, tedy latinu, řečtinu a hebrejštinu, a kromě toho ovládl plynule ještě angličtinu, francouzštinu a němčinu. A konečně to nejdůležitější – nastudoval předkolumbovský jazyk aztéckého impéria *náhuatl* a začal se studiem nejstarších literárních památek své země (León-Portilla 1992: 167–168).

V roce 1917 byl poslán jako venkovský farář do vesnice Xilotepec ve státě Mexiko a svého pobytu zde využil mj. ke zvládnutí dalšího indiánského jazyka, tentokrát otomijštiny. Kromě své náročné kněžské práce, při níž se snažil co nejvíce pomáhat potřebným (Portilla 1968: 9–14), si našel čas k pokračování ve studiu nahuaských památek. V roce 1919 opět nastoupil do semináře a pět let působil jako profesor humanitních věd a rétoriky. Pak se znovu vrátil ke kněžské práci v nejrůznějších farnostech (Huizquiluca, San Martín de las Pirámides, Tenancingo, Otumba). V té době byl již natolik znám svými pracemi, že v Otumbě jej navštívily například takové osobnosti mexické vědy a kultury, jako historik Edmundo O’Gorman³, spisovatel Agustín Yáñez⁴ ad.

V roce 1940 začal Garibay Kintana s publikací svých prací na půdě Mexické národní autonomní univerzity (*Universidad Nacional Autónoma de México*), kde v roce 1951 obdržel čestný titul *doctor honoris causa* (Ruz 1968: 395–396). Od té doby až do své smrti přeložil celou řa-

du sakrálních textů z řečtiny, hebrejštiny a aramejštiny, přičemž neponechával v žádném případě stranou další studium nahuaské kultury a překlady předkolumbovských textů (Álvarez 1987). O deset let dříve se stal kanovníkem baziliky Guadalupe v hlavním městě. V roce 1952 byl jmenován členem mexické Akademie historie a o čtyři roky později nastoupil ve funkci badatele do Národního antropologického a historického institutu (INAH). Konečně v roce 1965, krátce před svou smrtí, obdržel prestižní cenu Národní cena za mexickou literaturu a lingvistiku.

Zajímavou skutečnost představuje fakt, že Garibay, ačkoliv měl několik nabídek studovat v Římě či v jiných centrech evropské vzdělanosti, se této možnosti vzdal, aby jej neodváděla od jeho hlavního zájmu – studia předkolumbovské kultury.

Význam tohoto badatele pro mexikanistická studia je neopominutelný. Jeho překlady z náhuatlu, analýzy textů, souhrnné dějiny literatury v náhuatlu a řada dalších prací mají dodnes co říci všem jeho následovníkům. Navíc vychoval celou řadu žáků, k nimž bezesporu patří současný největší znalec nahuaské kultury Miguel León-Portilla (Kašpar 2016: 344). Ten také sestavil jednu z bibliografií Garibayových prací (León-Portilla 1963).

Velký duchem a znalostmi a skromný ve svém osobním životě se Ángel María Garibay Kintana řídil několika hesly, z nichž jedno z nich je snad pro jeho způsob uvažování nejtypičtější: *Jsem-li první v přijímání nových myšlenek, jsem poslední z těch, který by zapomínal ty staré* (Garibay 1938: 66). Se stejnou skromností vytvořil i svůj epitaf, postavený na slovech připisovaných Homérovi: „*Pol’epistato érga, kakos de epistato panga.*“⁵ Volně by se výrok dal přeložit asi následujícím způsobem: „*Ačkoliv znám spoustu věcí, neznám je dobře.*“ A více snad už není potřeba dodávat.

Oldřich Kašpar
(Katedra sociálních věd
FF Univerzity Pardubice)

Poznámky:

1. V literatuře je jméno uváděno také ve variantách Ángel María Garibay, popřípadě Angel María Garibay K.
2. Ivan Slavík (1920–2002), po druhé světové válce vystudoval češtinu, francouzštinu a filozofii na Filozofické fakultě UK v Praze. V roce 1946 přestoupil na katolickou víru a redigoval časopis *Vyšehrad*. Působil jako středoškolský profesor na několika místech republiky (Praha, Domažlice, Hořovice). Překládal z francouzštiny, němčiny a ruštiny a tři ze svých prací věnoval předkolumbovským literaturám, přeložil ze španělštiny *Sláva a pád Tenočtitlanu* (1969), *Motýl z obsidiánu* (1974), *Popol Vuh* (1976).
3. Edmundo O' Gorman (1906–1995), mexický historik, v letech 1938–1952 pracoval v mexickém Národním archivu (*Archivo General de la Nación*), profesor Filozofické fakulty Národní autonomní univerzity (*Universidad Nacional Autónoma*), jeden z hlavních představitelů pozitivistického směru v mexické historii.
4. Agustín Yáñez Delgadillo (1904–1980), mexický spisovatel, je pokládán za předchůdce moderního mexického románu. Byl to člověk všestranně činný (v letech 1953–1959 zastával funkci guvernéra rodného státu Jalisco) a jako mexický ministr školství a kultury (1964–1970) navštívil i tehdejší Československo.
5. Citováno podle Roldán 1985: 9.

Literatura:

- Álvarez, José Rogelio 1987: Garibay Kintana, Ángel María. In: *Enciclopedia de México*. Vol. 6. México: Secretaría de Educación Pública, México, s. 3229.
- Garibay, Ángel María 1939: *Esquillo, Trilogía de Orestes, versión métrica, introducción y notas por Ángel María Garibay*. México: Bajo el signo Ábside, México.
- Herr Sole, Alberto 1992: *Ángel María Garibay Kintana o la confrontación de los orígenes*. Zinacantepec: El Colegio Mexiquense, Instituto Mexiquense de Cultura.
- Hodoušek, Eduard Garibay Kintana, Ángel María. In: Hodoušek, Eduard a kol.: *Slovník spisovatelů Latinské Amerika*. Praha: Libri, s. 552–553.
- León-Portilla, Miguel 1963: *Bibliografía del Dr. Ángel Ma. Garibay K.* In: *Estudios de Cultura Náhuatl, volumen publicado en homenaje a Ángel Ma. Garibay K.* Méxi-

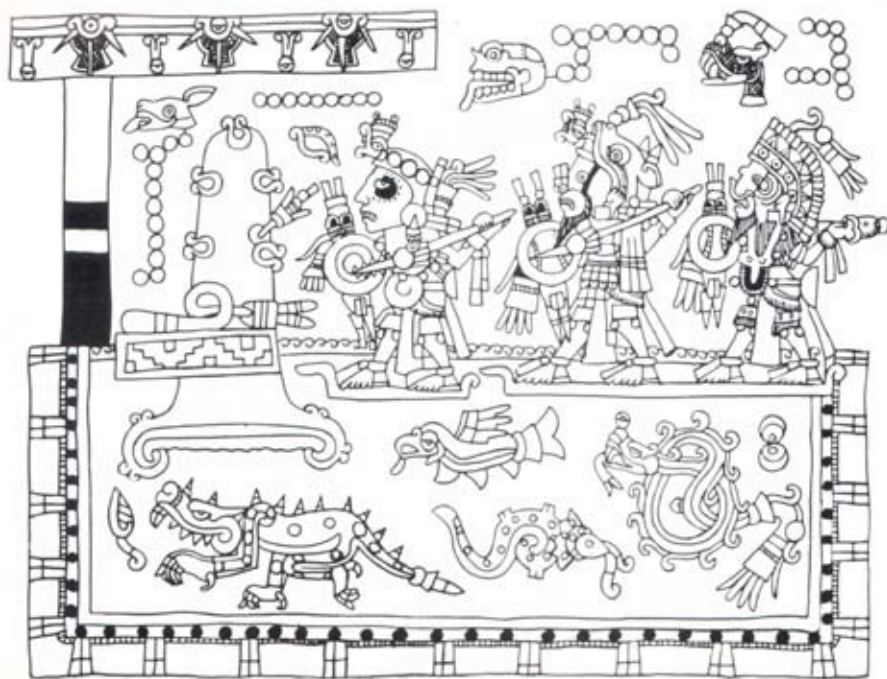
- co: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Historia, s. 20–26.
- León-Portilla, Miguel 1968: L'humaniste Ángel María Garibay K. In: *Nouvelles du Mexique*, vol. 52–53. Paris: Editions UNESCO, s. 9–14.
- León-Portilla, Miguel 1992: Ángel Ma. Garibay K. (1892–1992), en el centenario de su nacimiento. In: *Estudios de Cultura Náhuatl*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas, vol. 22, s. 167–168.
- León-Portilla, Miguel – Johansson, Patrick 1993: *Ángel Ma. Garibay: La rueda y el río*. México: Espejo de Obsidiana, Gobierno del Estado de México.
- Kašpar, Oldřich 2015: Ke stému výročí narození Josefa Polišenského. *Národopisná revue* 25, s. 328–331.
- Roldán, Dolores 1985: *Biografía de Ángel Ma. Garibay K.. Revelador de la sublime cultura náhuatl*. México: Orión, s. 33–34.
- Ruz, Alberto 1968: Ángel María Garibay Kintana (1892–1967). In: *Estudios de Cultura Maya*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Facultad de Filosofía

y Letras, Seminario de Cultura Maya, v. 7, s. 395–396.

Slavík, Ivan 1969: *Sláva a pád Tenočtitlanu. Dobyť Mexika očima poražených*. Praha: Odeon.

Výběr z knižních publikací Ángela M. Garibaye Kintany:

- Épica náhuatl*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1945.
- La palabra humana*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Dirección General de Publicaciones, 1958 (spoluautor Jesús Guisa y Azevedo).
- Historia de la literatura náhuatl*. 2 v. México: Porrúa, 1953–1954.
- Historia de la literatura náhuatl*. México: Porrúa, 1971 (předmluva Miguel León-Portilla).
- La literatura de los aztecas*. México: Joaquín Mortiz, 1964.
- La poesía lírica azteca. Esbozo de síntesis crítica*. México: Bajo el Signo de Ábside, 1932.
- Le crépuscule des aztèques. Recits indigènes de la conquête*. Tournai: Casterman, 1965

Ukázka stránky z předkolumbovského rukopisu. Repro archiv autora

(výběr, úvod a poznámky Miguel León-Portilla).

Llave del náhuatl. Colección de trozos clásicos, con gramática y vocabulario, para utilidad de los principiantes. Otumba, Imprenta Mayli, 1940, 259 s.

Panorama literario de los pueblos nahuas. México: Porrúa, 1963.

Poesía indígena de la altiplanicie. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1940.

Poesía náhuatl. [3 svazky]. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Historia, 1964–1968.

Presencia de la Iglesia en México. México: Fundice, Jus, 1992.

Rückkehr der Götter. Die Aufzeichnungen der Azteken über den Untergang ihres Reiches. Eds. Miguel León-Portilla a Renate Heuer, překlad Á. M. Garibay K. Colonia: Friedrich Middelhaue Verlag, 1962.

Visión de los vencidos. Relaciones indígenas de la Conquista. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Dirección General de Publicaciones, Coordinación de Humanidades, 1959 (úvod Miguel León-Portilla).

O „PSÁNÍ POHYBEM“ A ŽIVOTNÍ RADOSTI: ROZHOVOR S JUBILANTKOU LADISLAVOU KOŠÍKOVOU

Osobnosti, které na stránkách Národopisné revue představujeme prostřednictvím rozhovoru, jsou vždy nějakým způsobem propojeny s problematikou etnologie. Nejsou to vždy jen odborní pracovníci, ale i lidé, kteří reflektují obor a jeho předmět studia. Řada z nich sama působí v oblasti folklorismu a posunuje jeho obsah stále novým směrem. Mezi ně patří také choreografka a taneční pedagožka Ladislava Košíková (* 28. 1. 1957), k jejímuž letošnímu jubileu vznikl tento rozhovor.

Širokému publiku jsi známá především jako choreografka a vedoucí tanečního souboru Hradišťan. Tvá cesta k této profesi však nebyla zcela přímočará.

To tedy nebyla. Než jsem se k choreografii dostala, tak jsem přešla spoustu horských hřebenů s batohem a kytarou na zádech, sjela nesčetně divokých řek, stala se celostátní lyžařskou instruktorkou, naučila spoustu dětí v Základní škole v Osvětimanech číst, psát a počítat, ale také mít rád písničku a tanec. Tancovala jsem v Hradišťánku, poté v Hradišťanu, hrála na klavír, chodila do baletu, navštěvovala koncerty, divadla, výstavy. Vystudovala jsem gymnázium, pak pedagogickou fakultu a stala se učitelkou prvního stupně se specializací na hudební výchovu. Tenkrát jsem vůbec nepomýšlela na takovou vysokou metu – choreografka! V Hradišťanu jsem byla součástí uměleckého vedení, zapojovala se do dramaturgie souboru, občas i tvorby choreografií. V té době jsem začala o folkloru a jeho jevištním ztvárnění přemýšlet více. Zajímal mě hledání počátků toho, čemu dnes říkáme folklor, dědictví slovanských předků, zajímala mne podstata a princip rituálů a jejich proměny v nánosu různých kulturních etap na straně jedné a hledání nových výrazových prostředků, které by šly ruku v ruce s dnešní dobou, na straně druhé. A tehdy jsem se rozhodla pro studium na Janáčkově akademii múzických umění v Brně, kde se otevřel obor tanečního umění. To už jsem učila na Základní umělecké škole v Uherském Hradišti, kde je tvorba choreografií povinností učitelky tanečního oboru. Ale stále jsem se necítila být choreografkou. Pak mě požádal Jiří Pavlica o spolupráci. Nezůstalo u jednoho pořadu. Vznikly projekty *Biblická zastavení*, *V proměnách času*, *Skrytá tajemství*, *O slunovratu*, *Třikrát je člověk* a další. Začalo krásné období objevování světa lidového umění v celé jeho šíři. Cítila jsem potřebu vyjádřit své myšlenky, tolik toho říci. Tak jsem začala „psát pohybem“.

Čím tě oslovuje lidový tanec?

Oslovuje mě lidové umění komplexně. Dívat se na lidový tanec odděleně od ostatních částí lidové kultury považuji za značné ochuzení v možnostech jeho

pochopení, ale hlavně v přístupu k jeho jevištnímu ztvárnění. Lidové umění obsahuje projevy nejen taneční, ale i hudební, slovesné, dramatické, ba i výtvarné. A nelze je vnímat zvlášť. Právě jejich vzájemné souvislosti jsou pro mne nevyčerpatelným zdrojem inspirace.

Můžeš nám tuto inspiraci přiblížit podrobněji?

Snažím se na zvyk, obřad, tanec, dětskou hru, slova lidové poezie dívat z různých úhlů pohledu. Je přímo dobrodružné sledovat tyto projevy v jejich historicko-spoločenských souvislostech, objevovat významy archetypálních znaků, symbolů, obřadních předmětů pod nánosy staletí. Bavi mě vnímat atmosféru doby z výtvarných děl, hledat metafory tanečního pohybu v přírodních úkazech, zvířecích či ptačích pohybech. V lidové poezii zase najdeme staleté moudrosti, přání, vyznání, ale také historické zmínky, kterými se můžeme hlouběji ponořit do dějinných událostí našeho kraje. Fascinuje mě všudypřítomná pokora člověka před přírodou a před tím, co jej přesahuje. Člověk v minulosti dokázal prostředky velmi jednoduchými, ale zároveň vnitřně nesmírně bohatými, vyjádřit hloubku citů a sílu své víry. Nic nebylo náhodné, všechno mělo svůj řád, hlubší význam. Mrazí mě vlastní nepochopitelné představy při slovech balady „Sestra travička“, stojím ve vytržení při představě prosebného procesí za úrodu do polí, proběhne mnou dávná síla při pohledu na vlčnovského krále v ženském kroji s růží v ústech, cítím chvění ze základů velkomoravských kostelů, drobných korálků staroměstských sklářů či rolničky nalezene v hrobě slovanského šamana, pijí se vzrušením vodu ze studánky na Vysočině, u které dívky kdysi věnčily svou královnu. Ale vše je zahaleno do krásného tajemství. A tak svou vlastní fantazii si dotvářím obrazy života a skládám mozaiku z těch dávných obřadů, slov písní, zaříkání, rytmtů, kroků, které tu kdysi byly, ale které ve své prapůvodní podobě nikdo nikdy neviděl.

Měla jsi nějaký svůj umělecký vzor nebo vizi, které jsi ve své tvorbě chtěla dosáhnout?

Vždycky jsem obdivovala svoji maminku. Byla výtvarnice. Ta mě naučila dívat se na svět kolem sebe. Probouzela mou fantazii na procházkách v přírodě. Vzpomínám si na zimní prázdniny v Beskydech, kde jsme spolu v zasněžených stromech hledaly fantastické bytosti nebo „četly“ tvary z ledových ker v zamrzlém potoce. Malovala všude – doma, na procházkách přírodou, na dovolené u moře, v horách. Jednou to bylo město plné pohybu, jindy přírodní scenérie s horským masivem na obzoru nebo ji zaujal pouhý detail kůry staletého stromu. Obdivovala jsem, jak rychle několika tahy pera oživil na papíře obraz světa, obraz plný pohybu a emocí. Jako malá holka jsem často sedávala při ní a hleděla ji přes rameno. Až mnohem později jsem dokázala pochopit její osobitou filozofii a poetiku přetavenou do fantastických obrazů plných symbolů z oblasti historie, lidových tradic či přírodních metafor. I když si myslím, že jsem nějaké výtvarné vlohy po ní zdědila, nevedla mě systematicky tímto směrem. Naučila mě vnímat umění v celé jeho šíři. Vodila mě na koncerty, výstavy, do divadel. Až nyní, s odstupem času, si uvědomuji, že své choreografie vždycky nejprve vidím v obrazech. A tak se při své tvorbě posunuji od obrazu k obrazu a hledám pohybové výrazové spojení mezi nimi. I když jsem zakotvila v jiném uměleckém žánru, naše cesty se přesto protnuly. Maminka byla dlouholetou spolupracovnicí Hradišťanu, byla autorkou výtvarného řešení scén a návrhů kostýmů. Často jsme spolu vedly dlouhé diskuse, studovaly historické prameny. Dokázala dokonale skloubit moderní výrazové prostředky s inspirací tradice lidového umění. Hledala vždy hlubší souvislosti, sledovala jakousi nadčasovou linii spojující věky a generace. A věřím, že věhlas hudebně-tanečního představení Hradišťanu *O slunovratu* je i její velká zásluha. Uvědomuji si, kolik mně toho dala do života a jak moc mi chybí.

Jak se vyvíjí osobnost choreografa? A jak tomu bylo u tebe?

Dnes už samozřejmě vím, že jsou na tuto profesi školy, které připravují adepta na choreografické řemeslo. Rozvíjí jej po stránce teoretické i praktické. Student pak sám vytváří své vlastní choreografické etudy pod odborným vedením, dostává cenné rady, konzultuje se svým pedagogem a postupně, krůček po krůčku, se z něj stává choreograf. To je cesta přímá. U mě tomu tak nebylo. Já jsem své první choreografické etudy vytvářela jako vedoucí v dětském folklorním souboru Hradišťánek. Byla jsem vedena pouze intuicí s pochopením pro dětskou duši, vyzbrojena pedagogickým vzděláním a odbornými znalostmi v oblasti hudební výchovy, což mně pomáhalo při hledání výrazových prostředků při zpracování dětských říkadel, her, písní, tanců. Postupně jsem z vlastní iniciativy objevovala další a další projevy lidového umění a začala začleňovat lidový tanec do jeho širšího kontextu historicko-sociálního a objevovat jeho prolínání s jinými druhy umění. Měla jsem přímo revoluční

touhu jít dál, rozvíjet svůj potenciál, který stále více a více směřoval k tvůrčí činnosti. Studium na JAMU mi umožnilo rozšířit vlastní obzory. Rázem jsem se ocitla v jiném světě, ve kterém však dominoval především tanec klasický a moderní. Lidový tanec byl sice součástí výuky, měla jsem však pocit, že stojí trochu stranou. Přišlo mi to líto a začala jsem uvažovat, proč tomu tak je. Že by myšlenky klasického či moderního tance byly o tolik závažnější? Začala jsem si klást otázky – z čeho vznikl moderní tanec, co obsahuje současná technika. Snažila jsem se jej přirovnat k tanci lidovému, potažmo k lidovému uměleckému projevu. Hledala jsem ne to, co je od sebe rozrůžňuje, ale co mají společného – a to je život. Současný tanec vznikl na bázi hledání přirozenosti lidského těla, je vyjádřením emocí, citů, nálad, je odhalením lidského nitra a jeho výpovědí. A lidové umění má přece stejný potenciál, protože na jeho počátku stojí člověk. A najednou se mi zdálo, že je dokonce o kousek výš. Vyjádřit to množství různých barev a odstínů života ukrytých v rituálech, písních,

Ladislava Košíková. Foto Michal Stránský 2014

říkadlech, pranostikách, pověstech, zaříkáních a také v tancích, to jsem viděla jako svůj velký úkol. A k tomu všemu dokázat využít scénické principy výrazového tance. Zajímala jsem se o techniku improvizace, vědoma si toho, že je to jeden z principů lidového umění, společně se znakem individuality. Vyzbrojena pravdou jsem rozprostřela své vize bav a vůni lidového umění. Nepřijato – zamítnuto!! Moravské jeviště bylo příliš zakleto do „romantické krajiny“, očekávalo „tradiční folklor“. Potřebovala jsem o všem s někým mluvit, debatovat, hledala jsem spřízněnou duši. Našla jsem ji v choreografce Aleně Skálové. Stala jsem se nadšenou posluchačkou jejích seminářů, vzniklo mezi námi krásné přátelství. Každý den strávený s ní mi naléval odvalu do další tvůrčí práce. „Musíš stát za svou věcí. Měj své oči k vidění, jdi svou vlastní řekou,“ říkala mi Alena. Dnes už jdu řekou sama. Je to má řeka, je stále plná přítoků ze všech stran. Je kamenitá, naráží na balvany, občas se topím a ztrácím dech. Tak se nadechnu a jdu dál, protože vím, že to za to stojí.

Lze se tedy tomuto „řemeslu“ naučit, nebo je rozhodující talent a intuice?

Alena Skálová na jednom ze seminářů řekla: „Choreografii se naučit nedá, ale choreografickému řemeslu ano.“ A já jí dávám za pravdu. Kdo projde systematickým vzděláním, ještě se nemusí stát dobrým choreografem. Naučí se pracovat s rytmem, tempem, prostorem, dynamikou, akcentem, pauzou, dokáže vytvořit kontrastní pohybový motiv, symetrii a asymetrii pohybu. Ale aby dokázal přetlumočit prostřednictvím tanečních obrazů emoci či myšlenku, musí mít určitou dávku intuice a talentu. A to vše je dáno shůry. A tak je nám občas dovoleno dokázat se napojit na něco vyššího „tam nahoře“, což nám intuitivně umožňuje otvírat „šuplíky“ svého vědění a věřit, že to, co k nám „přichází“, je správné. Abychom však měli co otvírat, šuplíky nesmí být prázdné. Choreograf musí být vzdělaný ve všech oblastech umění. Orientovat se v hudbě,

kteří je nejbližší tanečnímu umění. Obrazy, sochy, architektura zase rozvíjejí výtvarné citění choreografa, které je stejně důležité jako jeho muzikálnost. Obraz podává určitý výřez života, pracuje s citlivými body, symetrií, asymetrií, stejně jako choreografie. Abstraktní umění zase tříbí fantazii. Choreograf by se měl orientovat v jednotlivých historických epochách, poznávat různá prostředí, přírodu, všimnout si dění a lidí kolem sebe. Dokázat zkoumat věci do podstaty, neulpívat na povrchu. Prostě mít oči k vidění.

Velkou oblastí tvé činnosti je taneční pedagogika, v jakém rozsahu se jí věnuješ?

Učím vlastně na všech typech škol. Je to práce velmi zajímavá, protože mám možnost srovnání dovedností a znalostí žáků ZUŠ až po studenty vysokých škol a sledovat tak vývoj pedagogického procesu komplexně. Ve výuce pak mohu využít vlastních praktických poznatků a poskytnout studentům cenné rady, nebo alespoň o věcech zasvěceně debatovat. Každý typ školy má své specifikum, ale v podstatě se držím jednoho kréda – pravdivost sdělení. Tanečník musí vnímat své tělo jako hudební nástroj a vědět, jak ho správně rozeznít strunami myšlenek a emocí. Výuka na ZUŠ je nejen o předávání pohybové tanečních dovedností. Není důležité, zda se stane tanec profesí, koníčkem, nebo zda přeroste v celoživotní lásku. Důležitá je cesta, kterou dítě prochází. Tanec a hudba zjemňují jeho citovou stránku, dítě se stává vnímavější k hodnotám kolem sebe, a to nejen v oblasti umění, ale i přírody, mezilidských vztahů. Je to cesta, která se podílí na utváření jeho životního postoje. A když po mnoha hodinách úsilí formování dětského tělíčka nastane zlom a jeho neuspořádaný pohyb se změní v taneční, a já mu věřím, je to krásný pocit.

A co výuka na zmíněných „profesionálních“ uměleckých školách?

Na pěveckém oddělení brněnské konzervatoře se snažím vychovávat ge-

neraci operních zpěváků, kteří budou připraveni pro jeviště nejen pěvecky, ale také pohybově a herecky a budou umět pracovat s výrazovým slovníkem svého těla. Na JAMU pracuji s dospělými jedinci již umělecky vyhraněnými, kteří mnohdy mají za sebou léta pedagogické či umělecké praxe. Předměty Lidový tanec, Dětský folklor, Dětská tvořivost, Lidové divadlo a rituál jsou nejen o pochopení symbolů, tanců, kroků, ale vůbec o fenoménu lidového umění a také o způsobu, jak tyto hodnoty předávat dál a o tvůrčím přístupu k jejich ztvárnění pro dnešní jeviště. Často se rozproudí zajímavé debaty, které mne nutí přemýšlet novým směrem. A to je pak velké obohacení nejen mé rozsáhlé pedagogické činnosti, ale často jsou to i podněty k přemýšlení o vlastní tvůrčí práci. Učím také choreografii ve Škole folklorních tradic, kterou zastřešuje Národní ústav lidové kultury ve Strážnici a NIPOS-ARTAMA v Praze. Šedesát zájemců, kteří se každé dva roky účastní tohoto kurzu, svědčí o velkém zájmu o tuto oblast kultury. Setkávám se s tanečníky, vedoucími souborů, potažmo choreografy z celé republiky. Snažím se jim vštěpovat zásady choreografie nejen po stránce teoretické, ale i praktické. Mám možnost sledovat jejich myšlenkové a tvůrčí pochody, hodně debatujeme o jejich práci, o jejich přístupu ke zpracování folklorního materiálu. A pak je nechávám samostatně tvořit. Co člověk – tvůrce, to jiná vůně písně, tance, obřadu. A to je dobře. Podle mého názoru není tedy špatný žádný přístup a způsob zpracování od citace, imitace autentické předlohy až po autorskou tvorbu, kde folklor je pouze inspiračním zdrojem. Není důležité, jak je to či ono vyřčeno, ale jak dokáže rozeznít struny v srdci každého z nás. Pokud tomu tak bude, lidové umění tu zůstane s námi, byť ve své jevištní stylizaci. Důležité je hledat pod povrchem, pod letitými nánosy objevit skrytá tajemství a významy, ale zároveň být dnešním člověkem a dokázat přetlumočit dávná poselství, symboly, které kdysi platily a stále mají co říci i v dnešní společnosti.

K dalším tvým uměleckým činnostem patří také pohybová spolupráce s divadelními scénami. Jaká je to zkušenost?

Tam jsem součástí velkého inscenačního týmu. Osloví mě režisér, který si mě vybral proto, že mi věří, že pohybovým slovníkem dotvořím jeho myšlenky a budu jeho pomocnou rukou. Režisér má svou vizi, kterou já musím respektovat. Mohu s ním debatovat o jeho způsobech výkladu, ale stejně musím být naladěna na jeho strunu a „být mu k ruce“. Vžít se do jeho představ. Ke každému dílu se snažím přistupovat co nejvíce poučena. Baví mě zkoumat životopisné okolnosti, které vedly skladatele ke vzniku opery či dramatika k napsání hry. Mnohdy za příběhem najdeme některé osudové události jejich života. Musím nastudovat průběh obyčeje, slavnosti, způsobu chování, tance v té či oné zemi, prostředí či komunitě, pochopit charakter určité historické epochy a spoustu jiných podrobností, které se týkají děje. Mnohdy to zabere hodně času a člověku se zdá, že se nějakým problémem kvůli jednomu tanci v činohře zabýval zbytečně. Ale zpravidla se za čas ukáže, že nic nebylo zbytečné a že při práci na jiném díle svou minulou plíli zúročíš. Spolupráce na divadelních inscenacích mě právě z tohoto důvodu baví. I když nejsem svým pánem, je to nesmírné vnitřní obohacení jak po stránce tvůrčí, tak i lidské. Je krásné, když zavládne v inscenačním týmu tvůrčí atmosféra a společně s režisérem, hudebníkem, dirigentem, výtvarníkem vedeme debaty a zcela pohlceni dílem hledáme nejlepší možná řešení. Taková práce je pak radost a přináší potěšení.

Co považuješ za svůj největší umělecký úspěch?

V prvé řadě bych si položila otázku, co bylo důležité, abych dokázala realizovat své vize a eventuálně mohla očekávat nějaký úspěch. Vychovat si tým tanečníků, získat si jejich důvěru a na oplátku jim věřit, že každým krokem a pohybem vytančí mé myšlenky a vdechnou jim život,

to už je velký úspěch. Bez tanečníků by bylo moje dílo mrtvé. S nimi jsem dokázala překročit jakousi pomyslnou hranici tradičního pojetí scénického ztvárnění lidového umění, vyjádřit se dnešním jazykem, ale s úctou k tradicím, kde folklor není cílem, ale východiskem. Co je to vlastně úspěch? Ve sportu je to jasné – skočíš, uběhneš – a míra na pásce či čas na stopkách ukáže vítěze. Ale v umění je úspěch pojem velmi relativní. Na straně jedné může být měřítkem úspěchu síla potlesku z bezprostředních bouřlivých ovací diváků, ale na straně druhé můžeme zažívat pocit radosti a vnitřního naplnění, kdy se člověku podaří realizovat své myšlenky, které formoval po dlouhou dobu, prošel labyrintem cest, než dosáhl kýženého středu, bojoval sám se sebou, hledal, nacházel, ztrácel, zápasil s myšlenkami a nápady, prožil několik bezesných nocí, až dospěl prostřednictvím tanečníků k živému sdělení na jevišti. Člověk je šťastný, že to dokázal. Po období neustálého pochybování v tuto chvíli věří v pravdivost svého sdělení, zažívá pocit tvůrčího naplnění, svůj osobní vnitřní umělecký úspěch. Protože důležitá byla cesta, kterou spolu s tanečnicí a ostatními spolutvůrci prošel. A potom se pořadu chopí řada kritiků, diváci se rozdělí na několik táborů, vedou se odborné debaty, píšou články... Jen velmi těžce se mi hodnotí míra úspěchů mých jednotlivých projektů. Mnohdy byly otázkou diskusí. K takovým patřil i hudebně-taneční pořad *O slunovratu*, který jsem vytvořila společně s Jiřím Pavlicou. Mnozí naše pojetí v počátcích nepřijali. Bylo to příliš jiné, nové, odvážné, vybočující ze zajetých kolejí. To, že *Slunovrat*, který v mnohém předběhl dobu a překročil chápání stylizace lidového umění, má dnes své pevné místo na divadelní scéně, ukázal čas. Takže, zažili jsme asi to, čemu se říká umělecký úspěch. Samozřejmě pak tu byly další nabídky. *Žákovské vigilie* ve spolupráci s Jaroslavem Krčkem a Musicou Bohemicou, Janáčkův *Rákos Rákoczy*. Pak přišla nabídka z Mezinárodního operního festivalu Smetanova Litomyšl – scénické

zpracování *Kytice* Bohuslava Martinů. Velká výzva, ale i strach a zodpovědnost před náročným úkolem choreografickým. Obrovská pokora před dílem Bohuslava Martinů, které je snad nejkrásnější replikou moravského folkloru. A vzápětí po velkém úspěchu *Kytice* přišla nabídka na *Svatby Igora Stravinského* a Orffovu *Ca-tulli Carminu*, opět pro festival Smetanova Litomyšl. Rázem jsem si uvědomila, že člověk již není svobodný, stává se zodpovědnějším od projektu k projektu k sobě, ale i k divákovi, protože si nemůže dovolit být horší. Divák často srovnává. Mnohdy chce vidět to, co už viděl, a já mu nabídnu něco nového – jiný přístup, odvážnější, protože jsem od minulého díla ušla velký kus cesty. Takže úspěch je jedna meta, ale udržet ji je mnohem náročnější. Ale ono to asi tak úplně nejde. Vždyť v písni se zpívá, že „jednou jsi dole, jednou nahoře“ a také moudrá sentence praví, že „není na světě člověk ten, aby se zalíbil lidem všem“. A co říci k úspěchu závěrem? Kdybych alespoň jednoho diváka v hledišti potěšila, pohladila, rozplakala, či naopak rozveselila – už to je úspěch.

U životních příležitostí, k nimž patří i narozeninová jubilea, se často bilancuje. I ty bilancuješ?

Uvědomuji si, že za poslední léta jsem neměla moc času se zastavit, zamyslet se. Stále jsem se hnala od projektu k projektu, někam kupředu, za svou vizí, s touhou a předsevzetím realizovat své myšlenky. Mnohdy s velkými pochybnostmi a nejistotou jsem vstupovala do neznámých vod. Dnes děkuji za vše a hlavně za to, že jsem to nevzdala. Dnes už jdu daleko odvážněji. Ale že bych si byla nějak sebejistá? Stále pochybuji, jestli to či ono dělám správně a stále převažuji na misce vah svá tvůrčí rozhodnutí. S tanečním souborem Hradišťtan, jehož uměleckou vedoucí jsem se stala v roce 1998, jsem šla cestami nevyšlapanými. Překročili jsme hranici zaběhlého způsobu prezentace folklorního souboru a odvážili se vejít do oblasti umělé hudby. Dokázali jsme obstát na scénách prestižních mezi-

národních festivalů vážné hudby, ať již to byla zmíněná Smetanova Litomyšl nebo Pražské jaro. A byli jsme přijati. K tanci a umění jsem přivedla spoustu tanečníků na ZUŠ. Mnozí z nich se věnují tanci profesionálně. Z některých jsou již taneční pedagogové a převzali mou štafetu a učí stejně nadšeně jako já před pětadvaceti lety. Jsou draví, odvážní, plní zdravého sebevědomí. A to je krásný pocit. Často přemýšlím nad tím, co bych změnila, co jsem mohla v životě udělat jinak. Ano, mohla jsem jít dříve studovat tanec a nezdržovat se na pedagogické fakultě. Jít cestou přímou. Možná bych byla dnes o kousek dál. Ale to bych přišla o zásadní vklad do hudebního vzdělání, který mi byl vlastně při tanci k velkému užitku. A ta krásná léta ve škole v Osvětimanech? Ta bych nevyměnila za nic na světě. Největším darem na tomto světě jsou ale mé dvě dcery, které jdou v mých šlépějích. Obě mají čistou duši a jsou obdařeny uměleckým talentem. A jejich děti – moji vnuci – jsou pokračováním radosti na tomto světě.

Milá Ladko, děkuji za rozhovor a přeji Ti, aby radost byla pro Tebe nadále posilou, motivací a životním světlem.

Martina Pavlicová
(Ústav evropské etnologie FF MU)

JUBILUJÍCÍ MILENA SECKÁ

Je těžké tomu uvěřit, ale PhDr. Milena Secká, CSc., oslaví v letošním roce významné životní jubileum. Patřím k těm, kteří měli a mají možnost se s ní setkávat téměř po celou dobu jejího dosavadního odborného působení. Milena Secká se narodila 14. 7. 1957 v Praze. V letech 1976 až 1981 vystudovala etnografii a historii a v logické návaznosti na téma diplomové práce o českých reemigrantech z Rumunska se stala členkou oddělení etnických procesů tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (1979–1993). V době

působení v akademii obhájila disertační práci *Svatební obřad jako indikátor studia etnických procesů* (1987).

Rok 1993, kdy Milena Secká po reorganizaci akademického ústavu přešla do Náprstkova muzea, se ukázal být neobyčejně významný pro její další odborné směřování. Mohu-li být trochu osobní, pak si nemohu odpustit vzpomínku, že tehdy jsme se po delší pauze začaly znovu setkávat. Nikoli ovšem jako studentka s učitelkou, ale jako odborná pracovnice muzejní knihovny a archivu a badatelka. Kdysi jsem při jedné vernisáži slyšela Milenu Seckou vyprávět, že vlastně vždycky chtěla pracovat právě v Náprstkově muzeu, že to bylo něco jako dětský sen, který se jí vyplnil. To, že se proměnil v realitu, bylo ovšem jen z malé části dílem šťastné souhry okolností. Jubilantka zde začala působit jako fundovaná a kompetentní historička a etnoložka, která zcela samozřejmě do své práce vkládala a vkládá i hluboký lidský zájem o tvůrce pramenů a dokladů, které jí procházejí rukama. Náprstkovo muzeum se pro ni stalo osudovým v tom nejlepším slova smyslu. Domnívám se, že vlastně teprve tady mohla rozvinout svůj odborný potenciál ve směru, který ji

zjevně těší, a věnovat se tématům, která z ní udělala autorku známou i mimo odborné kruhy. O tom ostatně svědčí i čestná medaile Vojty Náprstka za popularizaci vědy, kterou jí Akademie věd ČR udělila v roce 2012. Je to symbolické a zasloužené vyznamenání.

Náprstkova rodina po sobě zanechala tak bohaté dědictví písemné, obrazové i materiální, že je stále co nacházet, zpracovávat a přibližovat čtenáři ať už formou dlouhé řady odborných studií, nebo monografií, které jsou určeny širší veřejnosti. To je hlavní linie prací. Vedle toho publikuje Milena Secká další volně navazující příspěvky, které jsou zaměřeny na osobnosti a události, které se nějak dotýkaly dění v domě „U Halánků“. Především je to mapování aktivit českých krajanů, zejména amerických, a samozřejmě i Amerického klubu dam, včetně jeho sympatižantů a přednášejících.

Toto vše vzniká ale vlastně „navíc“, vedle běžné muzejní agendy. V jejím rámci se otevírá další tvůrčí činnost – autorské výstavy. Je jich několik desítek a vesměs jde o zajímavé originální nápady a provedení.

A pak je tu další aktivita „navíc“, opět bytostně srostlá s muzeem – soudobý Americký klub dam, který vstal z popela díky iniciativě Mileny Secké, jeho předsedkyni. Klub má pochopitelně jiné poslání než ten původní, ale je, jako vždycky býval, příjemnou součástí kulturního dění.

Není lepší odbornice na historii domů U Halánků, jeho obyvatele a všechny ty, kteří sem přicházeli jako přátelé, hosté, spolupracovníci atd. Jubilantčiny studie a monografie s tímto zaměřením, opřené o detailní znalost obdivuhodné rodinné pozůstalosti a samozřejmě i hmotných rodinných památek, jsou originální, precizní a zarámované dobovým kontextem. Existuje-li dnes někdo, na koho přešel genius loci Náprstkova domu, někdo, kdo převzal, rozmnožuje a aktualizuje poselství, které zanechala *stará panímaminka* Anna Fingerhutová a její syn Vojta s manželkou Josefou, pak je to Milena Secká.

Nejsem sama, kdo by si přál číst další a další pokračování. Přeji jubilantce hodně zdraví a elánu do dalších let.

Irena Štěpánová
(Praha)

Výběrová bibliografie Mileny Secké:

Knižní publikace:

- Ženy rodiny Náprstkovy.* Praha: Argo, 2001 (s I. Štěpánovou a L. Sochorovou).
Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratel, mecenáš. Praha: Vyšehrad – Národní muzeum, 2011.
Americký klub dam. Praha: Národní muzeum, 2012.
Byl to můj osud... Zápisky Josefy Náprstkové. Praha: Národní muzeum, 2014 (s M. Šámalem).
Jen Náprstková, prosím... Neobyčejný život v dobových pramenech. Praha: Národní muzeum, 2016.

Studie a statí:

- Svatební obřad českých reemigrantů z Rumunska. *Český lid* 74, 1987, s. 43–47.
 Vietnamští pracující ve středoevropské Frutě. *Český lid* 74, 1987, s. 203–209.
 Poválečné změny ve svatebním obřadu u Čechů v rumunském Banátu a u reemigrantů na Chebsku a Znojemsku. *Český lid* 75, 1988, s. 162–169.
 Zájem ČSR o Čechy žijící v Rumunsku (na příkladu dobových prací). In: *Češi v cizině* 4. Praha: ÚEF ČSAV, 1989, s. 164–170.
 Český lid – stoletý. *Český lid* 78, 1991, s. 145–147.
 Česká menšina žijící v rumunském Gerniku (nástin materiální a duchovní kultury). *Český lid* 79, 1992, s. 217–228.
 České vesnice v rumunském Banátu. In: *Češi v cizině* 5. Praha: ÚEF ČSAV, 1992, s. 171–177 (s. J. Jechem, V. Scheuflerem a O. Skalníkovou).
 Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu. *Český lid* 80, 1993, s. 177–184.
 Humanitarian Assistance or Punishment? In: *Constructed image of the World and Ethnography.* Prague: Národopisná společnost ve spolupráci s Ústavem pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993, s. 129–132.
 Americký klub dam. *Český lid* 82, 1995, s. 54–66.
 Češi v rumunském Banátu. In: *Češi v cizině* 8. Praha: ÚEF AV ČR, 1995, s. 92–115.

- Doklady Národopisné výstavy československé (1895) ve sbírkách knihovny Náprstkovy muzea v Praze. *Český lid* 82, 1995, s. 231–233.
 Multikulturelle Doerfer. In: Komlosy, Andrea – Bůžek Václav – Svátek, František (eds.): *Kulturen an der Grenze.* Wien: Promedia, 1995, s. 337–344.
 Vojta Náprstek – his Museum and Library. In: *Annals of the Náprstek museum* 19, 1998, s. 83–88.
 František Řehoř. In: *Annals of the Náprstek museum* 20, 1999 (CD-ROM).
 American Czechs and the Collections of the Náprstek Library. In: *Annals of the Náprstek Museum* 21, 2000, s. 22–28.
 Memoárové fondy v knihovně Náprstkovy muzea. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 10. odborné konference Paměti – způsob zobrazení skutečnosti, Olomouc 2001.* Brno: Sdružení knihoven ČR, Vědecká knihovna v Olomouci, 2001, s. 65–69.
 Americký klub dam a pomník Boženy Němcové. In: *Božena Němcová.* (=Literární archiv 34. Sborník Památníku národního písemnictví) Praha: Památník národního písemnictví v Praze, 2002, s. 183–198.
 August Geringer – nakladatel, mecenáš a lidumil. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 13. odborné konference Lidé okolo knih (autor-tvůrce-recipient), Olomouc, 2004.* Brno: Sdružení knihoven ČR, Vědecká knihovna v Olomouci, 2005, s. 223–234.
 Čechové mimo vlast'. In: Secká, Milena – Křesťan, Jiří – Kahuda, Jan (eds.): *České archivy a prameny k dějinám zahraničních Čechů. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého sympózia konaného ve dnech 27.–28. června 2006 v Českých Budějovicích v rámci 23. světového kongresu československé společnosti pro vědu a umění.* Praha: Národní archiv Praha, 2007, s. 71–73.
 Exotika v knihovně Náprstkovy muzea aneb Celý svět na stereoskopech. In: Bláhová, Kateřina – Petrbok, Václav (eds.): *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. symposia k problematice 19. století Plzeň, 22.–24. února 2007.* Praha: Academia KLP, 2008, s. 87–90.
 František Matouš Klácel ve fondech Náprstkovy muzea. In: *František Matouš Klácel, filosof, spisovatel a novinář. Sborník ze*

symposia konaného ve dnech 24.–26. září 2008 v České Třebové. Moravská Třebová, Městské muzeum Moravská Třebová, 2008, s. 125–128.

- Přednášky Jana Evangelisty Purkyně o medicíně pro ženy. In: Petrasová, Taťána – Machalíková, Pavla (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. symposia k problematice 19. století Plzeň, 26.–28. února 2009.* Praha: Academia, 2010, s. 36–45.
 Julius Zeyer a Kostra deníku Vojty Náprstka. In: *Julius Zeyer, lumírovský básník v duchovním dění Evropy.* Brno: Host, 2009, s. 372–376.
 Milwaukee Flug-Blätter – první krajanský tisk. In: Krušínský, Rostislav (ed.): *Problematika historických a vzácných knižních fondů. Sborník z 19. odborné konference Olomouc, 2010.* Olomouc: Vědecká knihovna; Brno: Sdružení knihoven České republiky, 2011, s. 163–167.
 Lásky Ferdinanda Pravoslava Fingerhuta Náprstka. Kultura a strava české vlastencké společnosti 2. poloviny 19. století pohledem Náprstkovy deníku. *Český lid* 99, 2012, s. 319–337.
 Průmyslové výstavy Vojty Náprstka. In: Petrasová, Taťána – Machalíková, Pavla (eds.): *Člověk a stroj v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 32. ročníku symposia k problematice 19. století Plzeň, 23.–25. února 2012.* Praha: Academia, 2013, s. 74–80.
 Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur: 140 let. *Muzeum, muzejní a vlastivědná práce* 51, 2013, č. 1, s. 17–29.
 Josefa Křížková Náprstková, Benefactress of the Museum. *Annals of the Náprstek Museum* 34, 2013, č. 2, s. 30–40.
 Nedělní dýchánky pro dělné ženy a dívky všech odborů. In: Bahenská, Marie – Malínská, Jana (eds.): *Ženy a politika (1890–1938).* Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 30–39.
 Franz Hölzlhuber (1826–1898). Ein transatlantischer Freund von Vojta Náprstek. *Annals of the Náprstek Museum* 35, 2014, č. 2, s. 21–34 (s M. Šámalem).
 Josefa Křížková, Náprstková – všední život slúžky. *Studia Historica Nitriensis* 19, 2015, č. 2, s. 234–240.
 The family and friends of Vojta Náprstek. A rare portrait collection from the fund of Náprstek museum. *Annals of the Náprstek Museum* 37, 2016, č. 2, s. 73–81 (spolu s B. Hnuličkovou).

American Czechs and Vojta Náprstek. *Naše rodina / „Our Family“*. Quarterly of the Czechoslovak Genealogical Society International (St. Paul, MN, USA). 28, 2016, č. 4, s. 145, 148–153.

Autorské výstavy:

Sokolské foto. Náprstkovo muzeum (dále NpM) 1994.
Okno do světa. 100. výročí úmrtí V. Náprstka. NpM 1994 (spoluautor).
Jules Verne aneb Cesta kolem světa a na Měsíc. NpM 1995.
Národopisná výstava československá 1895. NpM 1995.
Zahraniční dovolená na přelomu století. NpM 1995.
Česko-britské vztahy. NpM 1996.
Poslyšte radostnou zvěst. Grafika s novozákonní tematikou. NpM 1996.
Africa Through the Eyes of the Czech Travelers. Putovní výstava po českých ambasádách v Africe, 1997 (s J. Kandtem).
Ve stínu velkého muže (Josefa Náprstkově 1838–1907). NpM 1997.
Vojta Náprstek. Poštovní úřad v Chicagu, USA 1997.
Jan Evangelista Purkyně – přítel domu U Halánků. NpM 1997.
S maringotkou kolem světa. Výstava cirkusových plakátů. NpM 1998.
Panímaminka od Halánků (Anna Fingerhutová). NpM 1998.
Pojedete na dovolenou lodí? Výstava plakátů lodních společností. NpM 1999.
Američtí Čechové ve sbírkách NpM. New York, Ellis Island USA 1999.
Pražská ulice. Historie městského mobiliáře. Národní muzeum 2000.
Okno do světa: Američtí Čechové, Praha 2000, Slavní dárci a mecenáši, České průmyslové muzeum. NpM 2000.
Vojta Náprstek – člověk a mecenáš. Výstava diplomů. NpM 2001.
Rub a líc slávy Dr. Emila Holuba. NpM 2002.
Češi v Americe. Muzeum hl. města Prahy 2003 (s I. Dubovickým).
Bangkok očima J. Kořenského a E. St. Vráze. Putovní výstava po Thajsku 2004 (s J. Todorovou).
Americký klub dam (1865–2005). NpM 2005.
Žena na plakátech 19. století. NpM 2005.
Komunální politik Vojta Náprstek. NpM 2006.
Paní, nesu vám psaní (korespondence Josefy Náprstkové). NpM 2007.
Stopy lidí. Národní muzeum 2007.

Celým světem na stereoskopech. NpM 2009.
Knihovna představuje II. – Šťastné a veselé (pohlednice s vánoční a novoroční tematikou). NpM 2010.

Vojta Náprstek, portréty známé a neznámé. NpM 2011.

Ti, kteří nás předešli. NpM 2011.

Jak Fingerhut k Náprstkovi přišel. Národní technické muzeum 2012 (s L. Sřechovou).

Slavné pohřby. Národní muzeum, památník na Vítkově 2015 (spoluautorka).

Student Vojta Náprstek. NpM 2016.

Výstava velrybová. NpM 2017.

EDUARDU MAUROVI K OSMDESÁTINÁM

V letošním roce se dožívá významného životního jubilea prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. – historik s citěním národopisce. Počátkem jedenadvacátého století Richard Jeřábek, editor biografické části díla *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007), velice pečlivě vážil výběr historiků, které do svazku včlenit. Heslo Eduard Maur nejen zařadil, ale též sám napsal. Z Maurova přispění do oblasti národopi-

su vyzvedl zvláště práce, které se vztahují k etnografické oblasti Chodská a dějinám Chodů, nejvýraznější historicko-etnografické skupině obyvatel Čech. Zmínil i Maurovu spolupráci s Josefem Vařekou při specifikaci této tematiky a jeho podíl na vymezování národopisných oblastí v rámci *Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska 4* (2004). Na okraji Jeřábkovy pozornosti zůstal Maurův historicko-demografický přínos, i když uvedl obě základní kolektivní monografie z této oblasti, které pod Maurovým vedením vznikly (*Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, 1990; *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, 1996). Na zhodnocení toho, čím historicko-demografické bádání obohacuje národopisné poznání, samozřejmě v krátkém heslu nebyl prostor. Přitom právě v desítkách Maurových studií z této oblasti a z oblasti studia kolektivního vědomí, které je již na samém pomezí dějin mentalit a lidové duchovní kultury, spočívá podstatný Maurův přínos národopisu. Historik raně novověkých dějin, s přesahem do pozdního středověku i do doby moderní, významně přispěl i k otázkám pojetí národa v minulosti a konstituování českého národa v 19. století. Vzhledem ke svému oboru řešil vždy ponejvíce problémy venkovského obyvatelstva, demografické a hospodářské, ale s přímým vztahem k sociálním otázkám a ke kulturní tradici.

Zaměření Eduarda Maura na oblast sociokulturní antropologie může mít souvislost s jeho rodinnou determinací i s odborným nasměrováním, jehož se mu v mládí dostalo. Narodil se „na apríla“ (tedy dítě Štěstěny), 1. dubna 1937, v Plzni v učitelské rodině, ale jeho předkové po několik generací hospodařili na venkovském gruntu (Bolevec čp. 1, dnes součást Plzně) jako sedláci a rychtáři. Maurův prapraděd Vojtěch Maurer, jak se psal, se přestavbou obytného stavení v roce 1809 nepřímo zasloužil o to, že ve 21. století projevil o statek zájem Památkový ústav v Plzni a v roce 2008 jej nechal povýšit na národní kulturní památku. Maurův až niterný vztah k regionálním

dějínám západních Čech bezpochyby souvisí nejen s gymnaziálním studiem v Plzni, ale též s rodovými kořeny. Počítal s učitelskou dráhou a na svou profesi se připravoval v letech 1955–1960 studiem dvojjoboru dějepis – čeština na Filozofické fakultě UK v Praze. Prošel výběrovým seminářem profesora Václava Husy (1906–1965), stejně jako několik později předních národopisců, kteří studium lidové kultury vnímali v těsné souvislosti s hospodářskými podmínkami. Na tom, že student Maur neustrnul u dogmat historického materialismu, ale metodologicky je překročil, měl kromě jeho vlastního intelektu zásluhu docent František Kutnar (1903–1983), který právě v době Maurových studií dostal možnost na fakultě po několik let působit. Z metodických pozic funkčního strukturalismu, tedy z pohledu na historická fakta jako strukturované celky, Kutnar po léta studoval obrozenecský nacionalismus a jeho studie o sociálně myšlenkové tvářnosti obrozenecského lidu (1948) je dodnes východiskem každému, kdo se obdobím tzv. národního obrození zabývá jako historik či etnolog. V Husově i Kutnarově blízkosti zůstal Maur jako kolega a spolupracovník, když v říjnu 1962 nastoupil jako asistent na katedru československých dějin a archivního studia. Podílel se na výzkumných programech katedry, ale hlavní těžiště jeho působení spočívalo v pracovní skupině pro historickou demografii, kterou po smrti prof. Husy v roce 1965 vedl. Skupina navazovala na odborné zájmy předválečné Historické skupiny a metodicky se orientovala na podněty školy Annales. Že naše archivy obsahují k historicko-demografickému studiu bohaté zdroje, nebyl Maurův objev. Ale že je po desítkách let trpělivé a systematické jubilantovy vlastní práce i práce jeho studentů nyní toto bohatství běžně využíváno souborem nosných a osvědčených metod, zůstane Maurovou zásluhou. Stačí prolistovat dlouhou řadu recenzovaného vědeckého periodika *Historická demografie* (vychází od roku 1967, od roku 2009 je vydáváno Etnologickým ústavem AV ČR), aby se o tom člověk přesvědčil.

Vývoj Eduarda Maura jako vědce i pedagoga usměrnila též „kavalírská cesta za vzděláním“ do ciziny. To, co kdysi bývalo samozřejmostí a čeho dnešní studenti bohatě využívají, bylo v časech totality opravdu výjimkou. Jubilant dostal příležitost v roce 1964 jako stážista univerzity v Aix-en-Provence ve Francii a tuto příležitost odborně bohatě zúročil. Zde měly počátek jeho kontakty na francouzskou vědeckou komunitu, které se naplno rozvinuly po roce 1989. Jako vyzrálý vědec a hostující profesor tehdy Francii opakovaně navštívil a úzce spolupracoval s nově vytvořeným CEFRES (Francouzským ústavem pro výzkum ve společenských vědách v Praze). Z německy mluvících zemí navázal spolupráci zvláště s rakouským historikem Michaellem Mitterauerem, odborníkem na studium rodinných struktur, a kontakty na něho zprostředkoval i některým našim etnografům.

Účelem tohoto příspěvku není vypočítávat a hodnotit dlouhou řadu monografií a studií z Maurova pera, nýbrž poblahopřát a poděkovat za dlouholetou laskavou pomoc a spolupráci, ať už spoluautorskou nebo organizační. Autorsky se podílel na již zmíněné encyklopedii *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007), stejně jako na svazku *Lidová kultura* z edice Velké dějiny země Koruny české (ed. Lubomír Tyllner, 2014). O přispění do *Etnografického atlasu* jsem se již zmínila. To je ovšem jen to nejviditelnější. Přispění Eduarda Maura oboru etnografie má daleko širší dosah, do jisté míry prolíná celým jeho dílem. Snad nejvíce vyniká v Maurově monografii *Paměť hor. Šumava – Říp – Blaník – Hostýn – Radhošť* (Praha 2006), kde jubilant konfrontuje lidová podání s historickými fakty a usiluje o poznání toho, jakou úlohu hrají mýty a kolektivní paměť v sebeidentifikaci národa českého a evropských národů obecně. Jubilantovi chceme poděkovat i za teoretická vodítka, která nám po léta poskytuje, stejně jako za čas, který tráví v odborných komisích, redakčních radách a jako dlouholetý člen v Radě pracoviště Etnologického

ústavu AV ČR. Přejeme mu mnoho zdraví a úspěchů do dalších let.

Lydia Petráňová
(Etnologický ústav AV ČR)

ZDRAVICE STANISLAVU BROUČKOVÍ

Etnolog, historik, bohemista a také milovník umění PhDr. Stanislav Brouček, CSc., jehož život a snahy jsou záramovány rodnou Vysočinou (nar. 4. února 1947 v Poličce), se v letošním roce dožil pěkného jubilea. Nabízí se proto napsat opět několik slov o jeho působení ve vědě, ale hlavně zdůraznit jeho působení veřejném životě – totiž v politických, lze říci i v diplomatických sférách. Hned úvodem se můžeme odvolat na výstižná slova jeho kolegy Zdeňka Uherka, která jsme o Stanislavu Broučkovi na stránkách tohoto časopisu četli před deseti lety, a doplnit je o některé další charakteristiky: prvotřídní znalec historie české etnologie, historik krajanského hnutí a terénu na všech kontinentech, odborník na vietnamské etnikum v České republice, deset let poradce předsedy Stálé komise Senátu Parlamentu ČR pro Čechy žijící v zahraničí a také člen Konzultativní rady při výše uvedené komisi. Svými aktivitami a znalostmi napomáhá usměrnění legislativního procesu ve vztahu mezi Českou republikou a její diasporou. S odkazem na osobnost Karla Chotka (1881–1967) a jeho společenské i politické angažmá v oblasti politického národopisu lze také S. Broučka označit za představitele politicky angažované etnologie, jež se zabývá o novou koncepci vztahu státu a společnosti ke krajanům a k migracím.

Stanislav Brouček se ve vědeckých, společenských a politických institucích pohybuje ve třech rovinách: je to jeho činnost v oblasti základního výzkumu (zahrnuje dějiny oboru, teorii etnicity, českou emigraci v minulosti i současnosti, imigraci/ integraci cizince), dále popularizace dosažených výsledků zejména v časopi-

sech zabývajících se emigrací a krajanstvím (Český dialog, České listy, Srdce Evropy, Listy Slováků a Čechů a další rozmanité krajaňské listy) a v Českém rozhlasu, kde připravuje medailony krajanů a podává dějiny českého vystěhovalectví do jednotlivých zemí, a konečně snaha přenést výsledky etnologických výzkumů a studií do aktuální praxe.

S. Brouček se jako jediný český etnolog dlouhodobě se zabývající Vietnamci v ČR snaží svojí poslední publikací *The visible and invisible Vietnamese in the Czech Republic. The problems of adaptation of the modern-day ethnic group in the local environment of the Czech majority* (Praha 2016) přispět k chápání odlišností a zároveň k pojmenování základních jednotičích prvků mezi příslušníky této nové národnostní menšiny (od roku 2013) a majoritní společností. Ve své práci ukazuje, že mnohé z těchto odlišností se postupem času vyrovnávají, a jiné odlišnosti naopak ve vzájemném vnímání přetrvávají. Přiznává, že jakkoliv chce zůstat „nad věcí“, je na tomto tématu emočně závislý, neboť má mezi Vietnamci několik přátel, s nimiž se rád stýká i mimo výzkumné záměry.

Dalším příkladem ještě vonícím tiskařskou černí je jubilatova nejnovější publikace *Migrace z České republiky po roce 1989* (Praha 2017). Ta vznikla z podnětu Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále jen MZV ČR), když tento úřad vyhlásil prostřednictvím Technologické agentury soutěž na dodavatele výzkumného úkolu, který by se zabýval novodobou migrací po roce 1989. Podporu výzkumu získal kolektiv pracovníků Etnologického ústavu AV ČR pod vedením S. Broučka.

Významný podíl badatelského zaujetí a kreativity S. Broučka je nasměrovaný na vztah státu (a společnosti) k migracím a ke krajanům, k zahraničním Čechům. V roce 1996 ho oslovili právník Oldřich Černý (jeden z organizátorů krajaňského sdružování v západní Evropě) a ekonom Karel Kánský, aby ho získali pro organizování akce nazvané Týden zahraničních Čechů – setkání krajanů z celého

světa v Praze (první se uskutečnil v roce 1998, dále 2000, 2003 atd.). Postupně převzala iniciativu k setkáním Stálá komise pro krajanů žijících v zahraničí Senátu PČR, v jejímž čele stojí senátor a historik Tomáš Grulich. S ním S. Brouček během posledních let spolupracoval na přípravě řady konferencí pořádaných v Senátu, o čemž svědčí mnohé sborníky referátů. Byly to konference, semináře či kulaté stoly jako *Krajané a Česká republika* (16. 9. 2009), *Česko-slovenské vztahy a krajané* (19. 4. 2010), *Migrace a česká společnost* (3. 10. 2011), *Nová emigrace z České republiky po roce 1989 a návratová politika* (30. 9. – 1. 10. 2013), *O novodobé migraci a propojení se zkušenostmi ze Slovenska* (2. 12. 2015), *Česká diaspora jako partner mateřského státu* (5. 4. 2016) nebo *Diaspora jako partner mateřského státu* (19.–20. 9. 2016). Smyslem setkání a diskusí na těchto akcích bylo, aby na základě podnětů ze zahraničí i ze zkušeností meziválečné Československé republiky vznikl postupně nově institucionalizovaný vztah ke krajanům, k migraci do zahraničí a k návratové politice (především tzv. mladých mozků). Neméně důležitým cílem bylo přesvědčit politickou reprezentaci o nutnosti reformovat vztah

ČR ke své diaspoře s přihlédnutím k novému složení krajaňské komunity, která byla výrazně rozšířena novodobou migrací po roce 1989. Podle odhadů MZV ČR odešlo po roce 1989 trvale nebo dočasně do zahraničí kolem šesti set tisíc občanů ČR. To samozřejmě přináší nutnost jiného exekutivního řešení vztahu mezi státem a jeho občany žijícími v zahraničí.

Výrazným přispěním S. Broučka bylo usnesení Senátu na konci roku 2016, které uložilo Vládě ČR, aby pověřila MZV ČR koordinací ministerstev v oblasti vztahu státu a diaspoře, aby posílila personálně i finančně pracoviště zvláštního zmocněnce pro krajaňské záležitosti a aby každé ministerstvo určilo jednoho pracovníka, který by zastupoval a koordinoval práci ministerstva s pracovištěm zmocněnce pro krajanů žijících v zahraničí. Senát doporučil Vládě ČR zřídit poradní orgán (Radu Vlády ČR pro diasporu v zahraničí) při Úřadu vlády ČR, složený ze zástupců příslušných ministerstev, popřípadě i se zástupců diaspoře. Lze očekávat, že zmocněnec pro krajaňské záležitosti a příslušná komise Senátu se budou opírat o doporučení z akademické sféry (Etnologického ústavu AV ČR).

V případě, že se zadaný úkol podaří realizovat, budeme moci konstatovat, že se S. Brouček významně zasadil o novou koncepci vztahu státu a jeho minorit v novodobých dějinách České republiky. Bez jeho znalostí, pozitivní vědecké umanutosti a širokých kontaktů s krajaňskou komunitou by se tak nestalo. V zahraničí se S. Brouček setkal s mimořádnými osobnostmi (např. umělci, cestovateli, lékaři) českého původu. Vypočtenuté a zaznamenané zkušenosti z jejich života „na druhém břehu“ dávají možnost podívat se na naši společnost jinými očima. A to vše se významně odráží i v nadsledu a kultivovaném projevu jubilanta, jemuž přejeme dobré zdraví, radost z úspěchů na poli vědy i v Senátu PČR a dost času i na radosti mezi přáteli nebo mezi stromy na rodné Vysočině.

Jana Pospíšilová
(Etnologický ústav AV ČR)

MEZI FOLKLORISTIKOU, TEATROLOGIÍ A LITERÁRNÍ VĚDOU – POZDRAVENÍ LUDMILE SOCHOROVÉ

Folkloristická badání vždy zaujímal v rámci domácích etnologických věd významné, ale zároveň ambivalentní postavení. Ačkoli to byla právě folkloristika, která stála na samotném počátku domácích etnologických výzkumů, a ačkoli to byli právě folkloristé, kteří dodnes patří k těm nejproslulejším domácím etnologickým badatelům v mezinárodním měřítku, určitá svěbytnost slovesné, prozaické, hudební, taneční a divadelní folkloristiky, spočívající v jejich úzkých teoretických a především metodologických vazbách na další humanitní vědy (literární vědu, hudební vědu, teatrologii apod.) způsobovala liminální postavení folkloristů v širší etnologické obci, které se mimo jiné projevilo i ve skutečnosti, že u nás folkloristika nikdy nebyla (na rozdíl například od Ruska či Finska) institucionalizována jako samostatný vědní obor. Samozřejmě omezenost folkloristů s teoriemi a metodologií dalších humanitních věd, se kterými sdíleli příbuzný předmět svého studia, je tak sice na jednu stranu částečně symbolicky i institucionálně vylučovala z převážně historicky orientované národopisné obce, na druhou stranu jim ale umožňovala čerpat čerstvé badatelské podněty i v dobách, kdy byly domácí etnologické vědy do určité míry poznamenány specifickou teoretickou a metodologickou uzavřeností. Tuto charakteristiku určité oborové výlučnosti, spojeného s aktivní recepcí přístupů příbuzných humanitních věd, je možné plně aplikovat na dílo významné české folkloristky, literární historičky a teatroložky doc. PhDr. Ludmily Sochorové, CSc., která v dnešním roce oslavuje významné životní jubileum.

Ludmila Sochorová se narodila 28. 6. 1942 v Praze. Zde po absolvování střední školy v letech 1960–1965 vystudovala obory literární historie a historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Po do-

končení vysokoškolských studií pracovala nějakou dobu mimo obor, aby pak v letech 1973–1975 absolvovala postgraduální studium andragogiky. V roce 1980 pak jako odborná asistentka nastoupila na tehdejší Katedru etnografie a folkloristiky (dnešní Ústav etnologie) FF UK, kde započala svou intenzivní a mezi studenty velice oblíbenou přednáškovou činnost, zaměřenou především na slovesnou a divadelní folkloristiku a širší otázky duchovních dějin a folkloru Evropy. V Seminári folkloristiky působila vedle profesora Karla Dvořáka, zakladatele samostatné katedry etnografie a folkloristiky (jako zcela samostatné pracoviště vznikla v roce 1960), a docenta Bohuslava Šalandy, se kterými sdílela odborný zájem jak o vztah folkloru a literatury (respektive pololidové a umělecké kultury), tak období baroka a národního obrození (respektive „dlouhého“ 19. století). Ačkoli byly badatelská uchopování a zájmy o rozličné konkrétnosti u všech těchto tří badatelů přirozeně odlišné, byla to právě tato dvojice zaměření (tedy na vztah folkloru a jiných typů kulturní produkce a období 18.–19. století), která umožnila

vzniknout určitému „synergickému efektu“, jenž ve výsledku na dlouhá léta pomohl charakterizovat pražský folkloristický seminář jako historicky a textocentricky orientovaný. Na tomto pracovišti se pak Ludmila Sochorová v roce 1994 habilitovala; vedle vedení celé řady přednášek a seminářů se věnovala i aktivnímu řešení grantových úkolů Akademie věd a Ministerstva kultury; svoji dlouholetou pedagogickou činnost zde pak ukončila po více než třiceti letech v akademickém roce 2012/2013. Dědictví její vědecké i pedagogické práce ale žije v Ústavu etnologie FF UK samozřejmě dál – především ve folkloristické orientaci tohoto pracoviště, která tvoří (vedle evropské etnologie a sociokulturní antropologie) jeden z hlavních pilířů jeho dnešní odborné činnosti. Jako „nástupce“ docentky L. Sochorové v duchovním i pracovněprávním smyslu si proto dovoluji na tomto místě stručně připomenout základní kontury její odborné činnosti.

Hlavním odborným zájmem L. Sochorové je vývoj duchovní kultury českých zemí v období 18. a 19. století, především pak otázky vztahů mezi literaturou (či, šířeji, uměleckou či elitní kulturou) a folklorem, nazírané interdisciplinární optikou přístupů převzatých především z folkloristiky, literární vědy a teatrologie. Na prvním místě je třeba zmínit její celoživotní téma – výzkum české (polo)lidové divadelní kultury, především tzv. velkých forem pololidového divadla – selských a sousedských her. Svá dlouholetá bádání zúročila v celé řadě publikací – na prvním místě musíme zmínit výjimečnou monografii *Sousedské divadlo doby národního obrození* (1987) doplněnou antologií *Sousedské divadlo českého obrození* (1987), vycházející z její kandidátské disertace. Spolupráci se svým kolegou na pražské katedře symbolicky završila uspořádáním dosud jediného výboru prací předního českého folkloristy Karla Dvořáka *Mezi folklorem a literaturou. Studie z české a německé folkloristiky* (1994), připravenou ve spolupráci s Jaroslavem Kolářem. Do kolektivní

monografie *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá* (1996), vydané u příležitosti stoletého výročí této pro obor výjimečné události, přispěla rozsáhlou kapitolou o divadelní kultuře. Se svou kolegyní z pražské katedry, docentkou Irenou Štěpánovou, se kterou sdílela jak zájem o 19. století, tak společnou přednáškovou činnost zaměřenou mimo jiné na ženskou problematiku, publikovala i výjimečnou publikaci *Ženy rodiny Náprstkovy* (2001, společně s Milenou Seckou). K tématu (polo)lidového divadla se později vrátila v rámci učebního textu *Člověk a lidová kultura. Člověk a lidové divadlo – lidové divadlo v životě člověka* (2004); v témže roce pak sestavila pro Národopisnou revue bibliografii svého folkloristického „předchůdce“ na pražské katedře: *Karel Dvořák (1913–1989)* (Bibliografická příloha Národopisné revue č. 18, 2004). Kromě prací monografické povahy publikovala L. Sochorová i velké množství studií věnovaných – vedle jejího dominantního zaměření na (polo)lidové divadlo – i divadelní kultuře českých zemí v širokém obsahovém i chronologickém záběru (od renesančních interludií po dělnické divadlo druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století) a dalším otázkám stýkání a potýkání různých kulturních vrstev a proudů v období baroka, osvícenství a obrození, včetně problematiky ženské výchovy a kultury. Všechna tato témata jubilanťák fundovaným a zároveň poučavým způsobem prezentovala i ve své přednáškové činnosti na všech stupních studia, kterou doplňovala i vedením celé řady absolventských (bakalářských, diplomových, rigorózních a disertačních) prací. K finálnímu tématu diplomové práce navedla ostatně i autora tohoto stručného textu (který je zároveň i poděkováním ze strany nejen všech bývalých i současných studentů, ale i pedagogů Ústavu etnologie FF UK), jenž se stále snaží – samozřejmě v odlišných podmínkách, ale s vědomím nutnosti historické kontinuity – navazovat na výjimečnou, interdisciplinárně laděnou práci milé pa-

ní docentky. Do dalších let jí proto takto přejeme vše dobré nejen jménem pražského Ústavu etnologie, ale jistě i celé domácí etnologické obce.

Petr Janeček
(Ústav etnologie FF UK)

K VÝZNAMNÉMU ŽIVOTNÍMU JUBILEU JANA PAVLÍKA

Tanečník, zpěvák, choreograf, autor folklorních pořadů, vedoucí souborů, ale také literát, publicista a kulturní pracovník, tak by se dala charakterizovat osobnost letošního jubilanta MUDr. Jana Pavlíka (* 8. 7. 1937 v Kuželově, okr. Hodonín). Všechny uvedené aktivity jsou spojeny nejen s jeho rodným Horňáckem, ale také s kyjovským Dolňáckem, kde vedle Hodonína a Čejkovic po absolvování brněnské lékařské fakulty pracoval a věnoval se aktivitám spjatým s folklorem. Svou lékařskou profesní dráhu ukončil ve Veselí nad Moravou. Vzhledem k tomu, že jeho osobní krédo ve vztahu k lidové kultuře a jejím hodnotám uveřejnila Národopisná revue k jeho se-

dmadesátinám, přinášíme tentokrát spíše jen „suchá“ data.

První kontakty Jana Pavlíka s lidovou písní, hudbou a tancem se vytvářely v jeho rodišti, kde se z podnětu svého strýce Františka Okénky stal členem taneční skupiny vystupující s muzikou primáše Jožky Kubíka. Další významný kontakt s folklorními tradicemi představovala Strážnická cimbálová muzika Slávka Volavého. V Brně se za studií zapojil jako zdatný tanečník do činnosti Slovákého krúžku, jako zpěvák spolupracoval s estrádní skupinou Jaromíra Běhunka, Brněnskou cimbálovou muzikou Antonína Jančíka a s Brněnským rozhlasovým orchestrem lidových nástrojů (BROLN). Uvedená průprava a organizační schopnosti vyústily do spolupráce s několika slováckými folklorními kolektivy v místech Pavlíkova pracovního působení. Po Hodonínu, kde působil v souboru Dubina, založil na novém působišti v Čejkovicích roku 1972 soubor Zavádka zaměřený na tradice hanáckých Slováků a stal se jeho uměleckým vedoucím. V Kyjově se zasloužil o revitalizaci Cimbálové muziky Jury Petru, ujal se vedení místního Slováckého souboru a jako předseda programové rady přispěl k uskutečnění dvou Slováckých roků (1986 a 1991). Vedle toho zasedal v programových radách dalších regionálních folklorních festivalů (např. Kraje beze stínu v Krumvíři či Horňáckých slavností ve Velké nad Veličkou), ale také Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici.

Nelze opomenout, že řada aktivit Jana Pavlíka je spojena s udržováním slováckého mužského skočného tance verbuňku. Na počátku jeho aktivní verbířské dráhy stojí vítězství v celostátní soutěži ve verbuňku, která se konala v Praze roku 1955 v rámci soutěže lidové umělecké tvořivosti. Další vítězství si v roce 1958 odnesl z festivalu ve Strážnici. Kredit aktivního tanečníka verbuňku pak mohl zúročit v hodnotitelské komisi verbířské soutěže na MFF ve Strážnici, jejímž členem je od roku 1986. Nad dalším rozvíjením tradice slováckého verbuňku

se Jan Pavlík zamýšlí v Národopisné revui 4/2006, tedy poté, co byl tento tanec zapsán v roce 2005 na Reprezentativní seznam nehmotného kulturního dědictví lidstva UNESCO. Uvedené aktivity na poli udržování slováckých folklorních tradic vedly k zařazení jubilantova personálního hesla do publikace *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku* (1997), jež spolu se svazkem věnovaným Čechům představuje nepostradatelnou pomůcku pro každého, kdo se zajímá o naše folklorní tradice a jejich vývoj ve 20. století už na bázi folklorismu.

„Lékař s duší básníka“, tak jsou charakterizovány spisovatelské ambice Jana Pavlíka v jubilejním článku, který vyšel v týdeníku Slovácko v roce 1993. Naznačují obě polohy jeho literární tvorby – jak uměleckou, tak odbornou. Vzhledem k charakteru Národopisné revue se zaměříme na tu druhou, zahrnující samostatné knižní práce monografického charakteru, na jejichž vzniku se Jan Pavlík podílel jako autor. Na prvním místě musíme uvést monografii jeho rodné obce, která vyšla pod názvem *Kuželov. Hornácká dědina pod křídly větrného mlýna* (2005). Práce vychází z koncepce klasické lokální monografie, která přináší nejen základní údaje o přírodě a historii obce, ale také obsáhlé informace o její lidové kultuře a společenském životě. Její recenzi z pera Jana Krista najdeme v Národopisné revui. Druhá monografie se rovněž věnuje vesnickému sídlu, Bohuslavici u Kyjova, ale její koncepce je odlišná. Podle slov autora jde o virtuální procházku krajem pod Chřibí v vlastních Bohuslavicích, dnes součásti města Kyjova, tedy domovem, ke kterému ho putají silné citové vazby. I když publikace *Mezi tvrzí a hradem aneb po stopách historie Bohuslavic* (2016) přináší podrobné informace o okolní přírodě, starší i novodobé historii Bohuslavic, jednotlivých domů a jejich obyvatel, o lidové kultuře, společenském životě či o zajímavých místních obyvatelích a rodácích, dal jim autor formu imaginárního putování roz-

vrženého do osmi dnů. Je postaveno na historických pramenech i na vzpomínání na staré zašlé časy, nicméně je dovezeno až do současnosti, jako v případě bývalého Kuchyňkova mlýna, ve kterém po rekonstrukci vzniklo kulturní středisko spolku ART mlýn sloužící k výstavám, interaktivnímu folklornímu festivalu Mlýnské kolo a různým vzdělávacím akcím. Rozsáhlá fotografická příloha publikace je dílem Marie Pavlíkové, jubilantovy manželky.

Další texty Jana Pavlíka najdeme v časopise *Malovaný kraj*, ve Slovácku a také v Národopisné revui, kde uveřejnil dva příspěvky věnované Klimentu Navrátilovi, „králi“ kyjovského verbuňku.

Jménem moravské „folklorní“ obce přejeme MUDr. Janu Pavlíkovi další tvůrčí počiny. Ad multos annos!

Miroslav Válka

(Ústav evropské etnologie FF MU)

HISTORIE LYŽOVÁNÍ NA ŽELEZNO-RUDSKU V TURISTICKÉM CENTRU V ŽELEZNÉ RUDĚ

Železná Ruda, významné turistické středisko severní části Šumavy, se konečně dočkala důstojného turistického a environmentálního centra. Svůj stánek našlo v nově zrekonstruované budově někdejší školy postavené v roce 1896. Bylo slavnostně otevřeno v dubnu loňského roku. Prostorná školní budova zde umožnila zřídit informační centrum, badatelnou, přednáškový a výstavní sál. Celé první patro je pak určeno stálé přírodopisné expozici, která je stále ve stavu zrodu a na níž bude zřejmě participovat vícero kulturních institucí. Do výstavního sálu v přízemí byla umístěna výstava Emila Kintzla, autora několika publikací o lyžování na Šumavě.

Jak uvádí podtitul, expozice by měla podle autora zahrnovat vývoj lyžování v okolí Železné Rudy od konce 19. do poloviny 20. století. Na vstupních čtyřech

stojacích panelech jsou z obou stran instalovány historické exponáty lyží. První předvádí různé typy vázání – krkonošské, řemenové používané na přelomu 19. a 20. století ve Skandinávii, Bilgeriho zavedené v rakousko-uherské armádě roku 1908, převzaté Československou armádou a zde používané až do roku 1930, vázání Schusterovo z 20. let 20. století, lilienfeldské vyrobené poprvé roku 1893 a oblíbené v Alpách do 20. let 20. století, vázání Kandahar užívané ve 30. letech v USA i v Evropě, konečně pak vázání Heitfeldovo, vyrobené roku 1894 v Norsku a odtud rozšířené do celé Evropy. Na zbývajících panelech jsou upevněny exempláře dětských a skokanských lyží, jež nejsou opatřeny předcházejícími podrobnými popisky.

Další, v pořadí již pátý panel, je věnován výrobě lyží na Šumavě. Návštěvník se dovídá, že první lyže zhotovovali na Šumavě v 90. letech 19. století místní koláři pro potřebu lesních dělníků. Jako výrobce proslul Ferdinand Brey z bavorského Rabensteinu, vyrábějící lyže z jasanového a javorového dřeva. První lyže na české straně vyšly z dílny hajného Karla Paleczka. Knižecí zpráva Hohenzollernů naopak zakoupila pro své lesní dělníky výrobky norské firmy Hagen. Z dalších výrobců proslula kolařská firma Georga Völkla ve Straubingu, od roku 1926 pak Vatzlavickova továrna na zpracování dřeva v Rejštejně zhotovující lyže i pro naše reprezentanty. Tento vývoj je zdokumentován dobovými fotografiemi a ukázkami z denního tisku. Popisky jsou uvedeny jak česky, tak německy.

Pomocí stejného typu dokumentace, navíc doplněné o první trofeje ze závodů, jsou zachyceny i počátky sportovního lyžování. Není opomenuto ani sáňkování, jemuž sloužily sáňkařské dráhy zřízené na Špičáku a Belvederu. Velký prostor je věnován volyňskému kupci Janu Prokopovi (1835–1914), majiteli prvního penzionu na Špičáku, v němž se scházela výlučně česká klientela. Syn František (1870–1959), spoluzakladatel prvního českého Ski klubu Praha 1 a přítel le-

gendárního Josefa Rösnera-Ořovského, působil jako průvodce českých lyžařů po Šumavě. K lyžování přivedl i své tři syny. Jsou zde připomenuty i první závody – Seveřanské hry šumavské na Špičáku a Lyžařské svátky v Bayerisch Eisensteinu. Na pátých Seveřanských hrách obsadil druhé místo i Bohumil Hančl, pouhých několik týdnů před svou tragickou smrtí. Vedle Prokopova hotelu brzy vznikaly i další, např. Hrnčír, Mústek a Praha. Pohnutý osud stihl oblíbenou útulnu českých lyžařů, Juránkovu chatu na Svarohu. Od svého založení sloužila devět let. Poté vyhořela, ale následujícího roku byla zbudována znovu. Její konečný rozsudek však podepsal rok 1945. Chata postavená v tehdejším hraničním pásmu zchátrala a dnes její existenci připomíná pouze pamětní deska.

Stejným způsobem jako vývoj turistického lyžování je dokumentován i průnik lyžování do ozbrojených složek. Historické snímky připomínají výcvik horských myslivců v Bayerisch Eisensteinu a výcvik četnictva na české straně.

Následující panel je věnován Plzeňanům, zakladatelům a činovníkům prvních lyžařských klubů. Autor zde připomíná bratry Bedřicha (1904–1989) a Romana (1889–1966) Langovy, propagátory slalomu, jehož premiéra se konala v roce 1931 na Belvederu. Vedle nich je zmíněn nevlastní syn spisovatele Karla Klostermanna, náčelník plzeňského Ski klubu Arno Juránek (1874–1944).

Historické snímky na dalším panelu připomínají vývoj ženského lyžařského oděvu. Dámy se v prvních letech provozování tohoto sportu zdráhaly ukázat v kalhotách, při cestě na vlak si přes ně musely přehazovat dlouhé lodenové sukně. Zbylé panely podávají informace o skokanských můstcích, z nichž první vznikl v Bayerisch Eisensteinu (sloužil do roku 1972) a na Špičáku. Zde zaujmou i fotografie dřevořezů železnorudského rodáka Lothara Sperla (1910–1987), malíře s pohnutým osudem, který v době hitlerovského Německa proslul jako nechvalně známý propagátor nacismu.

Téměř každého návštěvníka zaujme panel s tematikou povinných školních lyžařských výcviků. Ty byly zavedeny do školních osnov již v roce 1922. Také na Železnorudsku jako všude na Šumavě působili instruktoři lyžování z řad místních učitelů. Za všechny je zde připomenut profesor reálky v Kašperských Horách Walter Gattermann.

Ve vodorovných vitrínách umístěných podél oken jsou instalovány lyžařské boty, druhy vosků, klubové vlaječky, trofeje, stanovy svazu lyžařů, členské legitimace a průkazy, medaile a plakety, to vše z let 1934–1946. Bohužel bez popisů zůstává vitrína poměrně spoře věnovaná pomůckám první pomoci a horské službě.

Zajímavé informace naopak přináší oddíl beletrie a instruktivní lyžařské literatury. Z uvedených beletristických děl připomeňme zejména román Synové hor Františka Kožíka, Lyžařské pohádky Václava Rýznara a dnes již méně známou knihu Hory a sníh Luise Trenkera. Figuríny situované uprostřed výstavního sálu jsou oblečeny do historických oděvů, jejichž součástky se podařilo zčásti rekonstruovat, zčásti doplnit podle původních návrhů.

Zbylé plochy výstavního sálu zakrývají zvětšené fotografie známých dominant – železnorudského kostela Panny Marie z Hvězdy, kostela Neposkvrněného početí Panny Marie v Hojsově Stráži, železnorudské pošty a dřevěného domu coby ukázky tamějších tradičních staveb. Na čtyřech plazmových obrazovkách jsou promítány jednak staré dokumenty, jednak záběry současných sjezdovek a běžeckých tratí. Těmito současnými dokumenty se autor dostal za předem vymezenou časovou hranici. To mu však nelze nikterak vytknout. Zejména filmy ze 60–70. let, ukazující lyžaře kličkující mezi zaparkovanými trabanty, zůstávají trvalými vzpomínkami z mládí mnohých lyžařů přijíždějících sem z Klatov a Plzně.

Výstava s tematikou lyžování je sice první svého druhu na české straně hranice (expozice se stejnou tematikou tvoří součást muzea otevřeného na bavor-

ské straně nádraží v Alžbětíně), nicméně svým klasickým charakterem za bavorskou značně pokulhává. Chybí interaktivnost, informace jsou mnohdy mezerovité, nebyla věnována dostatečná pozornost horské službě či pohraniční strážní, nebylo využito fotodokumentace či osobních vzpomínek pamětníků, místy chybí popisky. Doufejme, že v budoucnu turistické centrum tento nedostatek napraví.

*Marta Ulrychová
(Plzeň)*

CIRKUSÁCI Z POŠUMAVÍ V ŽIHOBCEKÉM MUZEU LAMBERSKÁ STEZKA

Záměr oživit historii bývalého lamberského panství v jihovýchodní části Sušicka a vytvořit z tamějších lokalit malá kulturní centra, která by se zároveň stala i turistickými cíli, vedl v roce 2009 starosty obcí Žichovice, Nezamyslice, Strašín a Žihobce k založení společnosti Lamberská stezka. Iniciátorem myšlenky byl žichovický rodák Jan Kavale. O rok později vzniklé sdružení se pod stejným názvem roku 2015 přeměnilo na stejnojmenný spolek. To již ke stávajícím obcím přistoupily i Nezdice. Roku 2015 bylo v Žihobcích v prostorách zadního traktu jednopatrového raně barokního zámku otevřeno muzeum a informační centrum, které by mělo pomoci pravidelných výstav dokumentovat minulý i současný život v této části horního Pootaví. Výstavní sály by měly sloužit výtvarníkům a fotografům.

Jádro lamberského panství vzniklo v 17. století, kdy jeho zakladatel Jan Filip hrabě (později kníže) z Lamberka, kardinál a pasovský biskup přičlenil k získanému žihobeckému panství výhodnou koupí i panství rábské, žichovecké a rakouský Steyer. Pod císařským dohledem tak vzniklo tzv. fideikomisní (svěfenské) panství, které nebylo možné odprodávat, dělit a vyměňovat. Také jeho dědicem směl být pouze nejstarší člen rodu a jeho manželkou rodová šlechtična. První, kdo se usa-

díl přímo na žihobeckém zámku, byl Karel Eugen (1764–1831) z bavorské větve Lamberků, který také v nedalekých Nezamyslicích zřídil v kapli sv. Erazima rodinnou hrobku. Se jménem jeho následovníka Gustava Joachima (1812–1862) je spojena historie romantické lásky k venkovské dívce Kateřině z Hrádku, dceři šafáře v Čejkově, již posléze po narození deseti dětí pojal Gustav za manželku. Tím však jeho potomek ztratil nárok na panství, které tak připadlo do vlastnictví rakouské větve. Příběh se stal námětem knihy *Příběh ze Šumavy – Kněžna Káča* žihobeckého učitele Františka Pokorného (1857–1931), jež vyšla v roce 2016 v novém vydání a je vyhledávána mnoha návštěvníky tohoto koutu Šumavy.

Zatímco v roce 2015 byla činnost v žihobeckém informačním středisku více latentní, než zřejmá, v loňském roce se přílivem novým sil muzeum zviditelnilo hned několikrát. Z hlediska historie širšího okolí považuji za významný počín výstavu nazvanou *Cirkusáci z Pošumaví* (6. 8. – 1. 10. 2016), která byla věnována sezónnímu vystěhovalectví, fenoménu, který je pro tento kout šumavského podhůří typický. Nejednou byl zaznamenán našimi spisovateli, z nichž připomínám zejména Karla Klostermanna a jeho *Světáka z Podlesí* či Eduarda Basse a jeho román *Cirkus Humberto*. Autor výstavy, mladý historik Jiří Novák, si položil nelehký úkol, a sice získat od potomků někdejších světáků co nejvíce dokumentačního materiálu v podobě fotografií, notového materiálu, hudebních nástrojů, korespondence apod. Jedná se o zásluhnou práci, kterou bohužel propásla předcházející generace badatelů a jež se nyní jen stěží dohání. Generace přímých účastníků dalekých cest již odešla a jejich potomci ne vždy mohou zprostředkovat to, co mohla poskytnout orální historie. Autor výstavy tak mohl pracovat pouze s torzovitým materiálem, který se snažil scelit fundovaným textem na jednotlivých panelech. První informoval o příčinách, charakteru a historii zdejšího sezónního vystěhovalectví vrcholícího na přelomu

19. a 20. století prací u cirkusů, které jako specifický druh zábavy zažívaly svou největší konjunkturu. Obyvatelé z Podlesí – Nezdecka, Strašínska, Stašska – přitom prosluli především jako výteční muzikanti. To však neznamenalo, že by byli zbaveni jiné práce. Všetřannost a použitelnost v jiných činnostech (stavění a bourání stánů, drobné opravy, krmení zvířete apod.) byly právě těmi přednostmi, pro něž byli vyhledáváni velkými cirkusovými podniky, jakým byl drážďanský Sarassani, hamburský Hagenbeck, Krone, Medrano, Kludský aj. Na první dobové fotografii byl symbolicky zachycen Strašín, poutní místo s kostelem Narození Panny Marie, kde byla většina světáků pokřtěna. Autorovi se také podařilo zveřejnit dva exempláře pracovních smluv z roku 1933 a 1940.

Další panel byl věnován přepravě. Autor se podrobněji rozepsal o její organizaci a svůj text tentokrát doprovodil fotografiemi, na nichž byla zachycena např. technická četa francouzského cirkusu Pinder, reklamní autokar s hudebníky projíždějící jednotlivé štace, maringotky naložené na vlakové vagóny, sloni napomáhající při přenášení těžkých břemen apod. Následoval oddíl opět doložený několika fotografiemi, přinášející záběry z každodenního života – způsoby stravování, péči o tělesnou hygienu, drobné opravy, odpočinek, ale také smutnou událost – pohřeb. Další část přinášela fotografie cirkusových šapitó, z nichž zaujal zejména snímek kompletního osazenstva cirkusu Krone anebo šapitó cirkusu Strassburger zastřešujícího hned tři manéže.

Poslední a také nejrozsáhlejší oddíl byl věnován cirkusovým kapelám a osobnostem jednotlivých kapelníků. Ti zde byli rovněž zvětšeni na civilních portrétech, bohužel některé – tak jako většina snímků – bez datace. Za všechny uvedme učitele Františka Růžičku (1860–1934), zachyceného kromě velkého portrétu i na školních fotografiích se svými žáky, Václava Bauera (1903–1980) z Ostružna, Františka Korala zvaného Kotál z Nezdic a Františka Peška z Malče. Další kapelníky jsme mohli vidět na skupinových snímcích cir-

kusových kapel – J. Toupalíka, Bohumila Zíku, Karla Polatu coby kapelníka ve francouzském cirkusu Charles, mimochodem otce významného kapelníka proslulé Šumavanky.

V jediné prosklené vitrině byly vystaveny ukázky nástrojů a exempláře knih, zabývajících se tematikou muzikantů v cirkusových kapelách (publikace Josefa Režného *Za chlebem do světa*, Ivany Šafránkové *Šumavští muzikanti ve vzpomínkách Karla Polaty*).

Na výstavě podpořené vlastivědným regionálním spolkem Pražský Sušičan jsem ocenila nápadité řešení, osvěžené dobovými fotografiemi založenými v barevných obálkách, které si mohl na památku odnést každý účastník vernisáže. Jak autor upozornil přítomné, tato prvotní výstava měla spíše reklamní charakter. Pětatřicet zvětšenin fotografií vybraných z celkového počtu 500 je pouhý zlomek. (Další fotografie byly na vernisáži zprístupněny projekcí na plátno). Cíl nevelké expozice byl zřejmý – přesvědčit potomky světáků o potřebnosti poskytnout další materiály. (Etnomuzikolog by zde jistě uvítal notový materiál.) Teprve poté by mohlo dojít k hlubšímu a komplexnějšímu zhodnocení tohoto pro šumavské Podlesí výrazného jevu.

Marta Ulrychová
(Pízeň)

VÝSTAVA PŘÍBĚH KERAMIKY Z OLOMUČAN

Bělnina, z technického hlediska bělostřepá pórovina, ale v uměleckohistorické terminologii stále označovaná jako kamenina, představovala technickou inovaci, která nahradila na moravském venkově v druhé polovině 19. století ručně dělané fajánse džbánkařů. Manufakturní a následně tovární bělniny měly lepší technické parametry, ale z výtvarného hlediska nedosahovaly kvalit ručně dělaných fajánsů. Tovární výroba bělniny vykazuje

různě dlouhou dobu trvání. V Čechách drobné nerentabilní podniky postupně zanikly, větší přešly na výrobu porcelánu; na Moravě se výroba bělniny udržela déle a jejím symbolem se stala továrna v Olomučanech nedaleko Blanska. Její výrobky svým zářivým květinovým dekorem pronikly do vesnického prostředí, kde nahradily stolní nádobí džbánkařů z Vyškova a jiných moravských dílen. I když olomučanská továrna vyráběla také stylovou keramiku pro spotřebitele z vyšších společenských vrstev, talíře, misky a džbánky s barevným květinovým dekorem se pro ni staly charakteristické a nezaměnitelné; jejich masivní rozšíření v lidovém prostředí vedlo k tomu, že začaly být dokonce považovány za doklad lidového umění.

Nejen vlastní produkci, ale i dějiny továrny v Olomučanech a osudy jejích majitelů a zaměstnanců přiblížila opět po dlouhých letech na výstavě odborná pracovnice Muzea Blanenska Pavlína Lesová. V Blansku měla výstava svou premiéru (13. 10. 2016 – 13. 1. 2017) a její derniéra se uskutečnila ve dnech 23. 2 – 26. 3. 2017 v Muzeu regionu Boskovicka, kde se však z větší části opírala o exponáty boskovického sbírkového fondu. Zde se na její realizaci podílela odborná pracovnice boskovického muzea Marcela Poláková. Na slavnostní vernisáži výstavu uvedl Roman Malach, ředitel muzea, a se zasvěcenou přednáškou o olomučanské továrně vystoupila Alena Kalinová z Etnografického ústavu Moravského zemského muzea

v Brně, která o olomučanské keramice uveřejnila několik studií. Ve svém výkladu se zaměřila na historické osudy továrny, na její vliv na lokální společnost, uvedla významné malíře, kteří v továrně pracovali, a charakterizovala jejich dílo spadající do kategorie neprofesionálního či insitního umění.

Vlastní výstavní instalace v Boskovických podala komplexní obraz olomučanské továrny a jejího výrobního profilu, ale snažila se produkci bělniny zasadit do širších souvislostí, proto hned v úvodu návštěvníka seznámila s pojmem „keramika“ a s technologií její výroby. Dále byly informační panely věnovány vlastním dějinám keramické výroby v Olomučanech. Její počátky spadají do roku 1849, kdy zde Carl Gustav Lenk uzavřel smlouvu na těžbu kaolinu, nebo přesněji k roku 1850, kdy jmenovaný spolu s Petrem Eugenem Selbem koupil dům čp. 37 ke zřízení hrnčířské dílny. V této fázi existence podniku se vyrábělo jen obyčejné hnědé kuchyňské nádobí a kachlové zboží. Bělninové nádobí, talíře nebo dvouuché šálky, zdobil černý tisk s náboženskými motivy a s vedutami poutních míst. Plnily funkci dárků a památek na vykonanou pouť.

Hlavní pozornost výstava věnovala rozvoji výroby a produkci bělniny, spojené s firmou Gebrüder Schütz, kterou od roku 1859 vedli a postupně rozšiřovali noví majitelé Arnold a Ludvík Schützové. V Olomučanech na dolním konci obce (V Mlýnku) vybudovali zařízení na mletí glazur a pec na výpal kachlí a šamotového zboží. Další továrnu provozovali v Libojích u Celje v tehdejší dolní Štýrsku (dnes Slovinsko), kvalitní hlinu dováželi ze svého dolu v Bišanech u Žatce, a protože měli vyšší umělecké cíle, ve Vídni si zřídili návrhářský ateliér, kde využívali služeb profesorů vídeňské uměleckoprůmyslové školy. O technickou stránku výroby, o kvalitní glazury se staral Ludvík Schütz, který byl vystudovaný chemik. Rozdělení majetku v roce 1890 uzavřelo éru rozkvětu výroby, která v případě „selské“ a jemné kameniny

„Selská kamenina“ z produkce továrny v Olomučanech u Blanska. Foto Miroslav Válka 2017

pokračovala až do roku 1909, kdy byla ukončena, a podnik produkoval jen technickou keramiku (obkladačky), šamotové zboží a prováděl těžbu hlíny.

Jiný informační panel přinesl technické parametry místní hlíny, bílého jílu, který byl základním předpokladem původní výroby, než se začala používat hlína dovážená. K technologii výroby autor-ka uvedla vytáčení na hrnčířském kruhu, ale také technicky pokročilejší odlévání do forem u složitěji členěných výrobků. Po dvojitém výpalu následoval ještě třetí, a to po dekorování provedeném pod glazurou či na glazuře. Právě jas glazur a barev podnik proslavil. Kvalitu zboží vedle L. Schütze zajišťovali odborníci z Karlovarska, ale ke konci výroby také malíř Alois Jaroněk z Rožnova pod Radhoštěm, který si po návratu do rodného města zřídil vlastní keramickou dílnu.

Jak bylo patrné z vystavených exponátů, tzv. selská kamenina určená pro lidového spotřebitele zahrnovala celou škálu stolního nádobí, jako byly talíře, ploché a hluboké misky, hrnky, specifické dvouuché šálky, ale také koutní hrnce, které tvořily tradiční sortiment užívaný ve vesnické domácnosti, ale plnící i reprezentativní poslání. Nádobí bylo dekorováno standardizovaným barevným florálním dekorem, který v pásu probíhal na plášti dutých výrobků. Jeho ústředním motivem byla stylizovaná stolistá růže světle karmínové barvy, dále se objevoval oranžový a modrý kopretinový květ i různobarevné detaily a vše provázelo zelené listoví. U plochého nádobí se nachází na dně obdobně barevně koncipovaná kytice, která u starších výrobků vyrůstala ze stylizovaného košíku. Jiný, patrně starší dekorativní typ představoval věnec z vinné révy kolem okraje. U zakázkových kusů se na výrobku mohlo objevit křestní jméno majitelky. I když se zdá, že květinový dekor je na všech výrobcích stejný, bližším srovnáním najdeme určité difference v provedení, dané rukopisem malířů a tvaroslovím výrobků.

Druhou, stylově odlišnou vrstvu olomučanské keramiky, kterou výstava rov-

něž důkladně prezentovala, tvořilo umělecké zboží pro vyšší společenské vrstvy a pro městského spotřebitele, a pokud se dostávalo do vesnického prostředí, mělo funkci daru při významných životních a rodinných událostech. Dekorativní složka plastická či malířská dominovala nad užitkovou, z morfologického hlediska šlo o celou škálu výrobků od dezertních talířků, talířů a mís, přes čajové a kávové soupravy k velkým dekorativním talířům, které mohly zdobit stěny bytu. Na odbyt šly také dekorativní džbány, toaletní soupravy a žardiniéry na květiny. V období historismu byla inspirací návrhů profesorů vídeňské umělecko-průmyslové školy zejména italská renesance, v 70. letech 19. století se realizovaly návrhy podle populárního malíře z období vídeňské Ringstrasse Hanse Makarta, ke konci předminulého století to byly naturalismus a secese provázená charakteristickou florální motivikou. Užití této stylové keramiky ukázal na výstavě měšťanský interiér rekonstruovaný včetně nábytku a dobového oblečení. V olomučanské továrně se vyráběly také stylové kachle. Kachlová kamna v historizujícím duchu z olomučanské produkce najdeme zachována v okolí (Křtiny) a na výstavě tuto produkci zhmotňovaly dochované kachlové matrice.

Několik fotografií přibližovalo pracovní prostředí a zaměstnance továrny. Větší pozornost byla věnována malířům, kteří v Olomučanech prováděli umělecký dekor a v domácím prostředí se věnovali také volné malířské tvorbě, jako byli Augustin Mítek, Gustav Růžička a Eduard Kotas. Vyhodnocení jejich díla publikovala A. Kalinová a zmiňuje se o nich i také Vladimír Šujan ve své brožurě z roku 1968, která představuje zatím jedinou samostatnou tiskovinu o olomučanské keramice. V umělecko-historické literatuře je olomučanské „selské kamenině“ a podobné produkci českých a moravských podniků věnována pozornost jen okrajová.

O rozsáhlé produkci stolního nádobí z olomučanské továrny svědčí jeho zastoupení ve sbírkách všech moravských

muzeí, porůznu i v Čechách. Technickými parametry a barevným dekorem odpovídaly vkusu venkovského spotřebitele před masovým rozšířením levného porcelánu. Kvalitní glazury a návrhy od renomovaných autorů u stylové produkce přispěly k ocenění olomučanských výrobků na výstavách doma a v zahraničí (Mnichov). Autoři výstavy a pracovníkům boskovického muzea se podařilo výstavou plasticky a komplexně prezentovat olomučanskou produkci a připomenout jednu ze zajímavých kapitol keramické výroby nejen na Moravě, ale i ve středoevropském kulturním prostoru. I když archivní materiál k dějinám olomučanské továrny byl zničen při požáru, zachovaný sbírkový fond by umožnil monografické zpracování, kterého by si olomučanská keramika jistě zasloužila.

Miroslav Válka
(Ústav evropské etnologie FF MU)

MAREK JAKOUBEK (ED.): TEORIE ETNICITY. ČÍTANKA TEXTŮ. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), 2016, 733 s.

Na podzim roku 2016 obohatila v češtině dostupnou společenskovední literaturu jedna, přinejmenším svými rozměry nepřehlédnutelná publikace. Jedná se o výbor textů k problematice etnicity reprezentující významné texty daného oboru. Editorem je Marek Jakoubek, současný ředitel Ústavu etnologie na FF UK. Překlady se zhostili kromě samotného editora i další antropologové, tedy lidé znalí věci, což je na kvalitě překladu znát.

Kromě výběru textů je hlavním počinem M. Jakoubka rozsáhlá a spíše rozvláčná předmluva. Autor si v ní klade několik cílů, z nichž některé okomentuji níže. Předmluvu naneštěstí nelze považovat za přidanou hodnotu knihy, nýbrž za spíše formální (zřejmě povinný), jinak ovšem vcelku postradatelný doplněk.

Autor na neúměrné ploše vysvětluje název knihy, přičemž klade důraz na pluralitu teorií etnicity, či snad lépe v souladu s jeho intencí teorií etnicit. Následně se věnuje obhajobě výběru textů. Přiznává, že kniha je vychýlena ve prospěch teorií konstruktivistických, k nimž sám tíhne. To není zvlášť překvapivé, ostatně zdá se, že jiné teorie hodné toho jména se v diskurzu o etnicitě takřka nevyskytují, či přinejmenším nejsou brány příliš vážně. Primordialismus, proti němuž jsou některé příspěvky v čítance zaměřeny, je většinou spíše než propracovanou a v artikulované formě sociálními vědci zastávanou teorií jen pojmenováním konstruktivistů pro chápání etnicity typické pro tzv. zdravý rozum, jemuž by možná lépe slušelo označení „lidové mínění.“ Čestnou a velmi důstojnou výjimku představuje Pierre van den Berge, jenž je rovněž v čítance zastoupen, což umožňuje čtenáři korigovat si výše nastíněný obraz primordialismu coby pouhého nereflektovaného postoje. Editorská předmluva zahrnuje i jakousi obhajobu konstruktivismu. Ta bohužel sestává zejména z citací několika autorit, nikoli ze skutečné argumentace. Člověka, který by se k danému názoru nepřikláněl, může sotva přesvědčit. Je tak spíš formou vyznání demonstrovajícího dnes nikterak výjimečné stanovisko autora, popřípadě důkazem jeho sečtělosti.

Předmluva obsahuje rovněž krátké anotace textů. Formálně vzato nepovažuji za nejšťastnější řešení uvést krátké anotace textů souhrnně v jednom bloku. Pro čtenáře by bylo daleko přívětivější, kdyby anotace, když už v knize jsou, předcházely příslušným textům.

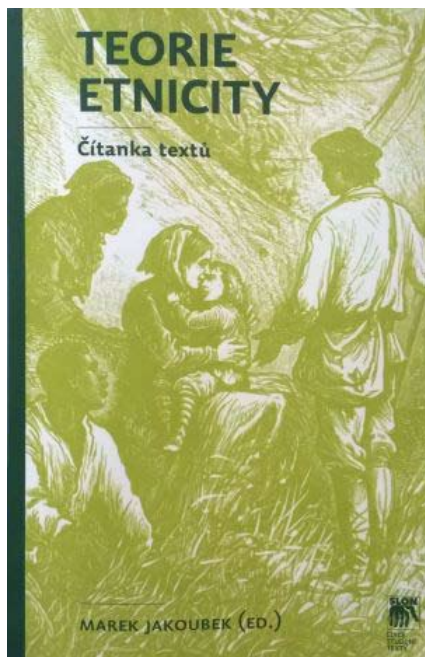
Další cíl předmluvy by šel shrnout pod marketingové označení cílová skupina, nebo též proč a pro koho. Autor hovoří na jedné straně o sociálních pracovnících a dalších lidech, kteří se při své práci tím či oním způsobem potýkají s etnickými menšinami, na straně druhé o odbornících, kteří „nestihli dostudovat“ relevantní literaturu k oboru. Jsem poněkud skeptický, pokud jde o první sku-

pinu. Ne nutně proto, že bych chtěl doštěné podezírat z nezájmu o hlubší studium oblasti jejich kompetencí. Spíše mi není úplně jasné, jaké měřitelné dopady by to na jejich práci mohlo mít (i proto, že úředníci nejsou určovateli politiky, nýbrž jen jejími vykonavateli). Navíc pestrost teoretických přístupů k problematice, kterou editor čítanky tak zdůrazňuje, bude mít za důsledek spíše zmatek či obranou reakci proti témuž v podobě zavření knihy. V případě druhého zamýšleného publika, toho odborného, pestrost nevadí.

K obsahu je vzhledem k povaze knihy těžké něco souhrnně povědět. Čtenáři neobeznámenému s danými teoriemi již z dřívějšíka patrně uvízne v mysli nejasná asociace etnicity a zájmů, zejména ekonomických. Někteří autoři příspěvků jsou si vědomi toho, že možnost volit svou etnickou identitu na základě výhodnosti pro danou situaci může znít značně podivně, pročež upřesňují, že jde spíše o upřednostnění či zdůraznění některé z palety identit, jež jsou člověku

k dispozici. Nezřídka jde o hierarchii širších a užších vymezení, např. Evropan, Čech, Moravan, Brňan. Někteří autoři ovšem kladou důraz na tvorbu identit docela nových anebo na překračování hranic své původní identity a „přebíhání“ k jiným skupinám. Pro obojí existuje empirický materiál, tudíž by bylo sotva moudré to zpochybňovat. Přesto se domnívám, že se nejedná o jevy nikterak typické. Změna identity není věcí prostého rozhodnutí, a to i proto (jak rovněž několik příspěvků v čítance zdůrazňuje), že je aspektem připisovaným také druhými. Není tedy jen věcí subjektivního pocitu, nýbrž též výsledkem kategorizace. Z osobní zkušenosti i z rozhovorů s Čechy, kteří pobývali nějaký čas v cizině, vím, že člověk v cizí zemi zůstává zpravidla cizincem, nehledě na to, jak dobře si osvojí zvyky a jazyk. Lze samozřejmě argumentovat, že je tomu tak proto, že „domorodci“ sami jsou primordialisty, a proto cizince za svého jen tak nepřijmou. Bylo by ovšem značně naivní myslet si, že jim lze vysvětlit, jak je to správně, a tím je přimět ke změně stanoviska. Dalším rozvíjením těchto myšlenek bych se ovšem dostal k úvahám o užitečnosti zkoumání etnicity a možná sociální antropologie vůbec a jsem si příliš dobře vědom toho, že jejich obhajoba vyžaduje větší rétorické schopnosti, než jsou mi dány.

Raději se zaměřím alespoň velmi stručně a výběrově na obsah recenzované knihy. V čítance nalezne čtenář „legendární“ (každý o ní slyšel, ale nemnoho ji skutečně četlo) předmluvu k *Ethnic groups and boundaries* od Frederika Bartha. Kromě vlastního textu je v čítance mnoho referencí na něj v příspěvcích dalších autorů. Pozoruhodné na nich je zejména to, jak pronikavě se liší interpretace tohoto textu, což není – s ohledem na Barthův ne vždy jasný text – až tak překvapivé. Poutavějším čtením jsou, alespoň z mého pohledu, příspěvky Pierra L. van den Berghe, Abnera Cohena či *Etnicita a.s.* manželů Comaroffových. Text Van den Bergheho

je kromě mimořádné jasnosti osvěžující i tím, že se vymyká svou argumentační linií a nabourává zástup variací na téma etnicity jakožto (více či méně nahodilého) sociálního konstrukt, produktu ekonomických podmínek, sdílených zájmů, nástroje kategorizace aj. Zároveň to činí velmi sofistikovaně a se znalostí konstruktivistických pozic. O souvislosti neformálních skupin a jejich zájmů s etnicitou (dů)vtipně pojednává text Abnera Cohena, který mj. přináší originální ilustraci v podobě představy bankéřů z londýnského City coby svébytného etnika. Rovněž text manželů Comaroffových se zaměřuje na provázání ekonomiky a etnicity. Na příkladech zejména z jižní Afriky ukazuje, jak budoucnost etnicity může být závislá na její komercializaci.

Uhrnem vzato je čítanka *Teorie etnicity* pro českou společenskovední produkci nepochybně přínosem, který pomůže vážným zájemcům o problematiku etnicity bezbolestně proniknout za učebnicové výtahy a udělat si lepší představu o konkrétních pozicích na tomto poli.

Daniel Hájek
(Ústav etnologie FF UK)

BLANKA SOUKUPOVÁ: ŽIDÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH PO ŠOA. IDENTITA PORANĚNÉ PAMĚTI. Bratislava: Marenčin PT, 2016, 567 s.

Historička a etnologička Blanka Soukupová sa už dlhšie systematicky venuje mapovaniu osudov židovskej komunity v 20. a 21. storočí. Priebežne publikované, ale aj celkom nové poznatky o jej stave a aktivitách v období od oslobodenia do novembra 1989 zhrnula v monografii *Židé v českých zemích po šoa* s veľavravným podtitulom *Identita poraněné paměti*. Kniha si zasluhuje pozornosť a rešpekt už (no nie hlavne) svojím rozsahom. Viac ako 560 strán textu (z toho takmer 40 strán tvorí zoznam použitej literatúry a prameňov) predstavuje dosta-

točný priestor na prezentovanie a hodnotenie tohto relatívne krátkeho, ale zložitého historického obdobia.

Podľa použitého prístupu k materiálu možno publikáciu rozdeliť na dve časti. V piatich kapitolách autorka zvolila historickú chronológiu. V prvej z nich sa Soukupová venuje komunite (a českej spoločnosti) pred rokom 1945. V nasledujúcich štyroch kapitolách tejto časti knihy sa najskôr zaoberá obdobím medzi májom 1945 a februárom 1948. Logicky nadväzuje analýza procesov od nástupu komunizmu do prelomového roku 1956. V ďalšej kapitole sa zameriava na situáciu židovskej komunity do okupácie Československa v auguste 1968. Záver tejto časti patrí analýze obdobia normalizácie. V druhej časti knihy Soukupová uprednostnila odlišný uhol pohľadu. Opustila chronologický prístup a pokúsila sa priblížiť fenomény, ktoré považuje za „osy židovskej pamäti“. Na úvod sem zaradila portrét rabína Richarda Federa, ktorý nesporne patrí medzi najvýznamnejšie osobnosti českej židovskej

komunity po šoa. Veľkú pozornosť (a primeraný priestor) venovala autorka otázke, ako komunita a štátne inštitúcie riešili problematiku cintorínov a synagóg. Veľmi dobre si totiž uvedomuje, aký kultúrny, historický, psychologický a v neposlednom rade religiózny význam majú tieto objekty pre väčšinu Židov, a to bez ohľadu na ich vzťah k judaizmu. Tieto objekty predstavujú jedno z mála zachovaných prvkov, ktoré prepájajú násilne prerušenú kontinuitu medzi súčasnosťou a zničenou minulosťou komunity, ale aj jednotlivcov a ich rodín. V závere knihy sa B. Soukupová zamerala na reflexie šoa.

Tento stručný výpočet informuje, o čom pojednáva *Identita poraněné paměti* (podtitul podľa môjho názoru vystihuje podstatu knihy lepšie než oficiálny názov). Zároveň je zřejmé, že takéto stručné zhodnotenie rozsiahleho textu nedokáže vyčerpať bohatú a rôznorodú obsahovú stránku publikácie. Soukupovej sa totiž na základe dôkladného štúdia archívnych materiálov, dobovej tlače, umeleckej a memoárovej literatúry i vlastných výskumov podarilo vytvoriť pestrý a zároveň presný obraz historicky krátkej, no na udalosti a zvraty nesmierne bohaté doby a zložitej problematiky. V celom texte dôsledne zohľadňuje vnútornú diferencovanosť a rozporupnosť procesov, s ktorými sa v týchto desaťročiach musela vyrovnávať komunita a jej jednotliví príslušníci (ale aj štátna moc).

Ako vyplýva už z názvu, ťažiskom monografie je situácia židovskej komunity v českých zemiach. V prameňoch však autorka našla (a prezentuje) aj údaje o stave problematiky na Slovensku. Práve tu sa objavujú nové informácie, ktoré nie vždy korešpondujú s doterajšími poznatkami. Soukupová napríklad cituje pramene, podľa ktorých Benjamin Eichler pôsobil aj ako predseda Židovskej náboženskej obce v Bratislave. Dosiaľ som bol presvedčený, že od založenia Ústredného zväzu ŽNO v septembri 1945 až do svojej emigrácie v októbri 1972 pôsobil ako funkcionár Zväzu, pričom v rokoch 1955 – 1972 bol jeho predsedom. Viem,

že v tomto období ho viac ráz zvolili aj za člena predstavenstva ŽNO Bratislava, nie je mi však známe, že by stál v jej čele. Už preto, že z titulu „hlavy“ ÚZZNO sa ocitol opakovane v konfliktoch s potrebami a požiadavkami bratislavskej obce. Jej predstavitelia dokonca žiadali Eichlerovo odvolanie. Rozpory sa výrazne prejavili pri presadzovaní nových stanov začiatkom 60. rokov (týmto procesom sa kniha zaoberá). Bratislavskí funkcionári (nie bez dôvodu) vnímali úsilie zmeniť dovtedajší štatút ako pokus posilniť vplyv ÚZZNO na úkor väčších obcí v Košiciach a najmä v Bratislave. Drobné chyby sa objavujú pri prepise slovenských reálií (Hanusovce nad Topľou miesto Topľou a pod.). Tieto pripomienky však nemôžu a nechcú spochybniť nesporné kvality recenzovanej knihy.

Je možné, že v budúcnosti českí (aj slovenskí) odborníci na základe nových výskumov niektoré z uverejnených poznatkov opravia alebo doplnia, prípadne povedú kritické diskusie o tézach, ktoré sa im budú javiť ako sporné. Napriek tomu nová publikácia Blanky Soukupovej nesporne predstavuje zásadný prínos pre hlbšie poznanie sledovanej problematiky. Som presvedčený, že odteraz sa pri štúdiu českej a slovenskej židovskej komunity po šoa nik nebude môcť zaoberať bez tejto monografie.

Peter Salner
(Ústav etnológie SAV)

SANDRA KREISSLOVÁ – LUKÁŠ NOVOTNÝ: KULTURNÍ ŽIVOT NĚMECKÉ MENŠINY V ČESKÉ REPUBLICE.
Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2015, 170 s.

Kniha S. Kreisslové a L. Novotného *Kulturní život německé menšiny v České republice* je vysoce inspirativním dílem, které na čtenáře znepokojivě zapůsobí zejména nutkavou potřebou věnovat více pozornosti výzkumu německé men-

šiny v České republice; z hlediska etnografického jsou výzkumy mizející komunity svou povahou víceméně zachráněné. V publikaci nalezneme přehlednou historickou analýzu německých kulturních organizací a spolků v ČR, včetně zhodnocení jimi vydávaných periodik a další publikační a mediální činnosti, kterou lze použít i jako seznam kontaktů pro výzkumné účely. Kniha otevírá téma do dnešních dob zkoumané pouze segmentálně a vzhledem k historicky podmíněným vztahům obou etnik i s jistou dávkou obezřetné rozpačitosti; dodnes ostatně z veřejného prostoru nevymizelo politické zneužívání existence německé menšiny, které tak stále vyvolává mnohdy ne zcela adekvátní emoce.

Autoři knihu rozdělili do několika tematických částí, celkově se však zaměřili zejména na institucionální život menšiny, její organizovanost, právní status a vztah ke státní správě v jednotlivých historických obdobích od roku 1945 do současnosti; zaujmou i statistické informace znázorněné v přehledných grafech. K těmto tématům se pak vztahují

i realizované rozhovory s informátory z řad zkoumané menšiny. Mnoho segmentů je zpracováno informativní formou, někde snad až příliš stručnou, avšak postačující k utvoření představy o situaci německého etnika v současné české společnosti; nalezneme zde i cenné informace k regionalistickému bádání (zejména z oblasti západočeských etnografických regionů). Publikace čtenáře vybízí k zamyšlení, přičemž poskytuje množství tvůrčích inspirací a motivuje k odbornému zájmu o řešenou problematiku. Stává se tak téměř nezbytným podkladem pro práci dalších badatelů zaměřujících se na problematiku života a kultury českých Němců.

Daniel Dědovský
(Praha)

ALENA JEŘÁBKOVÁ: LIDOVÁ ODĚVNÍ KULTURA. PŘÍSPĚVKY K IKONOLOGII, TYPOLOGII A METODOLOGII. (= Etnologické studie 16). Brno: Masarykova univerzita, 2014, 271 s.

V roku 2014 vydal Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (FF MU) v Brně publikaci, kterou na podnet vedúceho ústavu zostavila zo svojich textov etnografka Alena Jeřábková. Dôvodom vzniku publikácie bolo okrem okružného životného jubilea autorky (nar. 1934) aj jej viac než päťdesiatročné externé pedagogické pôsobenie na FF MU. Od roku 1962 tu prednášala komparatistiku, typológiu a ikonografiu tradičného ľudového odevu v slovanskom, resp. európskom kontexte. Publikáciu tvorí desať textov (štyri z nich neboli ešte publikované), ktoré sú ako kapitoly zaradené do častí „Studium lidového oděvu“, „Lidový oděv na Moravě“ a „Lidový oděv na Valašsku“. Už členenie publikácie naznačuje, že je premyslene zostaveným celkom, v ktorom čitateľ postupuje od všeobecných, teoreticko-metodologických východísk štúdia

ľudového odevu až k jednému z jeho regionálnych typov na Morave.

Prvá časť publikácie uvádza kapitola „Lidový odev, jeho charakteristické rysy a aspekty jeho studia“. Autorka vymedzuje pojem ľudový odev a jeho znaky porovnáva so znakmi slohového, historického odevu. Ďalej deklaruje jej chápanie kategórií odevný typ (určený na základe strihu a formy základných odevných súčiastok), typ odevnej súčiastky (určený podľa jej strihu) a regionálny typ odevu (vymedzený podľa materiálu, strihu a výzdoby odevu), ktorého súčasťou sú miestne varianty odevu (odlišujú sa detailmi vo výzdobe). Druh ľudového odevu vymedzuje vo vzťahu k ročným obdobiam (zimný a letný odev) a k príležitostiam použitia odevu (pracovný, sviatočný, obradový odev). Štruktúra kapitoly nezodpovedá zaradenie textu o pracovnom odeve priamo do state s podnadpisom Druhy ľudového oděvu. Časti o sviatočnom a obradovom odeve totiž uvádza samostatný podnadpis (s. 19–20). V kapitole sú reflektované aj rozdiely v odeve podľa pohlavia, veku, náboženstva a príslušnosti jeho nositeľa k sociálnej vrstve. Kategorizácia týchto skupín – teda či ide o typy, druhy atď. odevu – však uvedená nie je. V texte chýba objasnenie pojmu „lidová oděvní kultura“, ktorý autorka použila ako názov práce.

Tak ako prvá, i druhá kapitola s názvom „Historie bádání o lidovém oděvu v českých zemích“ je doteraz nepublikovaným textom. Ide o hutný prehľad publikácií a v nich použitých prístupov k štúdiu tradičného ľudového odevu v Čechách, na Morave a v Sliezsku. Autorka sem okrem prác o ľudovom odeve zahrnuje aj publikácie o textilných technikách spätých s produkciou textilu a výzdobou odevu (tkaniny, výšivky, čipky atď.), čím jasne naznačila šírku jej bádateľského poľa označovaného ako ľudový odev.

Tretia kapitola „Druhá existence“ ľudového kroje“ jako předmět národopisného bádání (text uverejnený in *Přeměny lidových tradic v současnosti* [...], Bratislava 1977) sa zaoberá javmi, ktorých vývoj

bol „uměle usměrňován, popřípadě vyvolán v život“ na rozdiel od tých, ktoré sú „výsledkem plynulého autentického vývojového procesu“ (s. 35). Autorka tu reflektuje, ako bol pohľad odborníkov i verejnosti na ľudový odev od 19. storočia formovaný snahami o jeho zachovanie či oživenie. Záver je originálnou úvahou o interpretácii prejavov tohto „přirozeného a umělého okruhu“ vývoja ľudového odevu v 19. a 20. storočí i o tom, ktoré z nich majú byť predmetom etnografického štúdia.

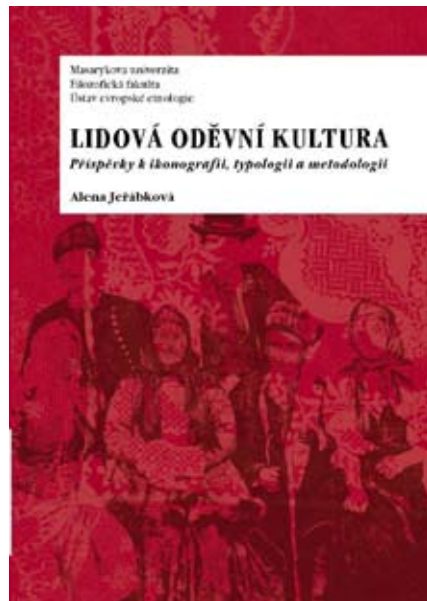
Druhá časť publikácie obsahuje tri kapitoly. Prvá, s názvom „Odívání“ (uverejnené in Jančář, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská* [...], Brno 2000), prináša prehľad publikovaných písomných a obrazových prameňov o ľudovom odeve Moravy z 18. až prvej polovice 20. storočia a následne rekonštruuje jeho genézu od veľkomoravského obdobia do polovice 19. storočia. Obsahuje prehľad regionálnych typov krojov (v členení kroje západnej a strednej Moravy, Hanej, Valašska a Slovácka) a stať o transformácii ľudového odevu v 20. storočí. Kapitola je príkladom vyu-

žitia analytických a komparatívnych prístupov v štúdiu genézy vybraného segmentu hmotnej kultúry v chronologickej perspektíve.

V dvoch ďalších kapitolách autorka na príklade dvoch odevných súčiastok prezentuje ďalšie prístupy, ktoré uplatňovala pri skúmaní podob a vývoja ľudového odevu. V kapitole „Svatební pláštěnka jako relikt renesančního oděvu“ (*Národopisná revue* 2002) sleduje vývoj odevnej súčiastky ako prelínanie ľudového a módného slohového odevu strednej Európy v kontexte kultúry nemeckého etnika na Morave a v Čechách. Z komparácie formy živôtika (česky kordulky) z Horňácka a jeho strihových variantov v ľudovom odeve na Slovensku, v Maďarsku, Rakúsku i Slovinsku vychádza kapitola „K typologickému zařazení hornáckých kabátků“ (*Národopisná revue* 2001). Autorka tu ukázala, že aj keď regionálny typ ľudového odevu možno ako celok považovať za archaický, nemusí to platiť pre každú jeho odevnú súčiastku.

Tému ľudového odevu na Valašsku, ktorej je venovaná tretia časť publikácie, otvára kapitola „Tři příspěvky k ikonografickému studiu lidových krojů“ (*Český lid* 1969). Vznikla v spoluautorstve s manželom autorky, etnológom Richardom Jeřábkom. Cieľom ich analýzy obrazových prameňov z 18. a 19. storočia bolo odlišiť na základe odevu obyvateľov moravského Valašska od rumunských Valachov a Valašiek a poukázať na publikované nepresnosti o týchto zobrazeniach. Kapitola je skvelou ukážkou medziodborového prístupu, ktorý mohli manželia Jeřábkoví uplatniť vďaka ich etnografickému i umelecko-historickému vzdelaniu. Okrem schopnosti obrazový dokument analyzovať ako výtvarné dielo a v ňom obsiahnuté etnografické údaje zaradiť do širších kontextov je text cenným príkladom kritickej práce s publikovanými údajmi i návratu k štúdiu dokumentov v origináli.

V druhom, ešte nepublikovanom texte „Šuby na Valašsku v kontextu středoevropského oděvu“ autorka sleduje po-

doby tejto súčiastky v ľudovom odevu a naznačuje cesty je prenikania zo slohového odevu.

K problematike vymedzenia regionálneho typu odevu sa vracia kapitola „Delimitace regionálních typů lidového oděvu na rozhraní Valašska a Moravského Slovenska“ (v obsahu publikácie je uvedené „... a Slováků“; *Slovácko* 1968–1969). Text je založený na komparácii súčiastok odevu z hľadiska materiálu, strihu, výzdoby s ohľadom na dobu výskytu každej súčiastky v regionálnom odevnom type. Vysokú odbornosť autorky potvrdzuje fakt, že pri komparácii reflektuje šírku dostupných údajov i ňou limitované možnosti interpretácie.

Posledná, doteraz nepublikovaná kapitola s názvom „Úvahy o lidovém oděvu na Valašsku“ vznikla ako „neobvyklé pojednání o lidovém oděvu“ tohto regiónu, ktorým sa ako vedeckou témou autorka zaoberá už šesťdesiat rokov (s. 247). Jednotlivé state približujú etapy vývoja tamojšieho ľudového odevu, odev pastierov, odevné súčasti z domácich zdrojov a z prírodného súkna, používané farebné súkna, vplyv historických mód a vojenských uniforiem atď. Členenie i rozsah kapitoly naznačuje, že ju možno považovať za prvú publikovanú monografiu o ľudovom odevu Valašska.

Publikáciu uzatvára zoznam použitej literatúry, biografická stať o A. Jeřábkovéj (rodenej Kuncovej), jej bibliografia a súhrn obsahu publikácie v anglickom jazyku.

Celkovo možno povedať, že práca je príkladom komplexného skúmania tradičného odevu v etnografickej perspektíve so špecifickým vkladom A. Jeřábkovéj do štúdia odevu na základe ikonografických prameňov. V textoch prináša veľké množstvo jazykového materiálu, no význam hovorových či nárečových termínov nie vždy v dostatočne nutnej miere vysvetľuje. Bádateľka napr. píše, že „slobodní mládenci se pyšili *kosířkem*, perem zastrčeným za *šmukem* [...]“ (s. 110), no čo je *šmuk*, už neuvádza. Rovnako je to s výrazmi *fedro*, *právo* (s. 78) atď. Ne-

presnosti sú pri používaní technologických termínov. Opisy ihlicami pletených pančúch nazývaných *ubíračky* (s. 65, 98, 225) uvádzajú, že ich časť bola zo súkna. Súknom sa však označuje vlnená valchovaná (splstená) tkanina a v prípade uvedených pančúch ide o splstenú pleteninu. V spojitosti s palcovými rukavicami zhotovenými pletením na forme (takto techniku uvádza napr. druhý zväzok diela *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie* [...], 2007, s. 740 – 742) autorka píše, že ide o „palčáky utkané na malých stávcích“ (s. 20), alebo že ide o „vázání rukavic“ (s. 226). Použitie iného označenia techniky je možné len vtedy, ak je jasné, že ide o nárečový výraz, ako napr. v konštatovaní, že „k hrubé práci sloužily též palčáky. ‚Vázaly‘ se z ovčí vlny [...] na dřevěné ‚desce‘. Zhotovovaly se [...]“ (s. 225).

Výpovednou hodnotou je textu takmer rovnocenná obrazová zložka práce. Štýlom koncipovania textov k obrázkom však ostala nevyužitá možnosť podporiť aj cez túto zložku jednoznačné vnímanie práce ako celku. Vo väčšine prípadov je uvedený iba prevzatý názov zobrazenia, jeho autor, datovanie a prameň bez vysvetľujúceho komentára autorky, ktorý by bližšie korešpondoval s textom kapitoly. Pri niektorých obrázkoch nie je uvedená lokalizácia alebo datovanie ich obsahu (s. 201, 227–228), texty ku kresbám zostávajú na mapách o zobrazenom odevu mlčia (s. 13–14), prípadne sú údaje nepresné. Na kresbe Petra Bohúňa z roku 1847 (s. 169 hore) nie je zobrazený „pár družbů“, teda dvoch mužov–družbov, ale družica s družbom. Taktiež nie pre všetky zobrazené čepce z Valašska (s. 227) platí, že sú sieťované. Prvý zhora v ľavej časti stránky je – rovnako ako čepiec na obrázku vpravo – upletený ihlicami.

Aj napriek nepresnostiam či rezervám je publikácia *Lidová oděvní kultura. Příspěvky k ikonografii, typologii a metodologii* [...] významným príspevkom pre etnológiu ako oblasť vedeckého bádania i pre výučbu tohto odboru. Ide o nasledovniahodnú ukážku toho, že opätovne

publikovanie vedeckých textov v nových kontextoch, prípadne v spojení s textami novými, je prínosné z viacerých hľadísk. Okrem toho, že autorku či autora vracia do vedeckej komunikácie, jeho výsledok rozširuje škálu vysokoškolských študijných textov. Ústav evropské etnologie získal vydaním práce A. Jeřábkovéj nielen komplexný súbor poznatkov o ľudovom odevu, ale aj dokument, ktorý umožňuje sledovať uvažovanie, východiská a metódy práce konkrétnej vedeckej osobnosti. Preto je publikácia aj ojedinele cenným prameňom k poznaniu dejín odboru a vývoja jeho vedeckého myslenia.

Juraj Zajonc
(Ústav etnológie SAV, Bratislava)

KAREL DVOŘÁK: SOUPIS STAROČESKÝCH EXEMPEL. INDEX EXEMPLORUM PALEOBOHEMICORUM. Spolupracovník Kamil Boldan. Editor Jan Luffer. Druhé, rozšířené a opravené vydání. Praha: Argo, 2016, 293 s.

Exempla, středověká vyprávění, která se nacházela ve středověké literární i ústní tradici, byla celoživotním zájmem významného českého folkloristy Karla Dvořáka. Na každém setkání se zmiňoval o svých nových zjištěních. Výsledkem jeho práce byly zvláště dvě knihy. U první, která nese název *Nejstarší české pohádky* (Praha 1976, 2. vyd. Praha 2001), Dvořák využil svou rozsáhlou znalost historického repertoáru exemplů v českých a latinských pramenech do doby husitské a vydal soubor 117 textů zvířecích, kouzelných, legendárních, novelistických a humorných pohádek. Druhou prací byl *Soupis staročeských exemplů – Index exemplorum paleobohemicorum* (Praha 1978). Pro badatele studující folklorní žánry je nepostradatelná všestranná znalost materiálu nejen domácího, ale i cizího. Při studiu pohádek se tímto pramenem stal v první čtvrtině 20. století katalog, později zná-

mý jako Aarne –Thompson = AT^h (autoři Antti Aarne a Stith Thompson), v roce 2004 pak vyšla Hans-Jörgem Utherem bohatě doplněná a upravená verze (= ATU). Podle tohoto vzoru bylo publikováno do současnosti velké množství národních katalogů. Mezinárodní katalog exemplů vyšel však jen jeden. Vydal ho v roce 1969 Frederic C. Tubach. Tento katalog se stal pro K. Dvořáka velkou inspirací. Protože Tubachův soupis neobsahoval český materiál, tj. exempla česká i latinská obsažená v dílech vzniklých v českých zemích, rozhodl se tuto mezeru doplnit.

Dvořák se ve svých článkách zabýval nejen obsahem exemplů, ale i jejich společenskou funkcí. Velká frekvence výskytu ho přivedla k závěru, že „exemplum žánr není, lze je definovat toliko k jeho funkci“. Tak to alespoň napsal ve studii *Exempla ve slovesné tradici* (srov. Dvořák, Karel: *Mezi folklórem a literaturou. Studie z české a německé folkloristiky*. Praha: Univerzita Karlova 1994, s. 125). Podle Dvořáka se exemplum mohl stát jakýkoli výpravný žánr: bajka, legenda, pohádka, pověst historická i numinózní, hrdinská povídka, humorka, anekdota, ale i memorát. Základní předpoklad vzniku exempla je však ten, že slouží „k ilustraci, konkretizaci, vůbec ke snadnějšímu porozumění nějaké mravní zásadě...“ (srov. Dvořák, Karel: *Nejstarší české pohádky*. Praha: Odeon, 1976, s. 15). Exempla, příznačná pro středověkou slovesnost, navázala na starou literární tradici. Dvořák prokázal, že český materiál obsahuje všechny mezinárodní pohádkové typy rozšířené po celé západní Evropě a obohacuje evropský fond. Pozoruhodné je, že jejich frekvence v domácím prostředí je vyšší než evropský průměr. Ještě důležitější bylo zjištění, že v četných památkách z našeho území jsou vyprávění, která jinde v Evropě zaznamenaná nebyla, a tedy památky vzniklé u nás přinášejí nové motivy a varianty do evropské kultury. Pozoruhodný je také fakt, že se exempla pro svou mra-

voučnou (často však i humornou) náplň bohatě uplatňovala v církevním prostředí, zvláště v kázáních. Přesvědčivý důkaz najdeme ve sbírce Kristiána Bohumíra Hirschmentzla (1638–1703) *Feriae Christiano-Bacchanales* zachycující více než sedm set veselých příběhů, které patří do mezinárodního fondu lidové slovesnosti. U některých je děj lokalizován přímo do některé obce ve Slezsku.

Protože studium exemplů bylo Dvořákovým celoživotním zájmem, v jejich komplexním studiu soustavně pokračoval. Jeho přáním bylo vydat druhé rozšířené vydání, a to německy v mezinárodní řadě *Folklore Fellows Communications* (FFC) vedené v Helsinkách Lauri Honkem. Bohužel se mu to za jeho života nepodařilo. Před dokončením Dvořák v roce 1989 zemřel a nedokončený rukopis zůstal u rodiny. Vydat dílo se podařilo až v roce 2016, a to díky několika šťastným náhodám. Jsou osvětleny v úvodním slově nového druhého rozšířeného a opraveného vydání, které dokládá nejen velký rozsah Dvořákovy práce, ale i velkou práci spolupracovníka

Kamila Boldana, který ještě jako student nabídl Dvořákovi zhotovení přepisu latinského rukopisného sborníku z konce 14. století *Historiae variae moralisatae* (v prvním soupisu nebyl využit). Spolupráce přispěla k velmi výraznému rozšíření původního *Soupisu* o 230 nových typů exemplů. V roce 2000 chybějící předmluvu napsala medievistka Anežka Vidmanová a rejstříky zhotovila Dagmar Klímová, rukopis byl pak zaslán do Helsinek, kde bohužel nevyšel. Uběhla značná doba, než v roce 2016 Dvořákův *Soupis* vyšel díky Kamilu Boldanovi, nyní historikovi knihtisku, a zvláště Janu Lufferovi. Publikaci vydalo nakladatelství Argo za finanční podpory Ministerstva kultury a nutno podotknout, že K. Dvořák by byl s vydáním jistě velmi spokojen. Kniha je edičně připravená opravdu výborně. V úvodu nazvaném „Rukopis nalezený v Klementinu“ (s. 8–11) J. Luffer seznamuje s vývojem Dvořákovy edice v průběhu několika desetiletí. Předmluva Anežky Vidmanové „Exempla v Království českém“ (s. 12–18) nás dokonale poučí nejen o středověkých sbírkách, ale i o putování exemplů, o jejich autorech, vypravěčích a také o posluchačích. „Předmluva autora k prvnímu vydání“ (s. 19–26) objasňuje, že zápisy témat exemplů v dřívějších dobách dokládají jejich životnost v ústní tradici. Hojně frekventované nebo putavé vyprávění bylo vhodné, aby bylo využito pro potřebu písemnictví. Mnoho exemplů nebylo písemně fixováno a žilo pouze v ústní tradici tak, jak je to běžné u středověkých literárních žánrů. Jejich písemné záznamy jsou sekundární. Pamětní tradování je okolnost, která exempla sblíží s folklórem. „Struktura typu exempla“ (s. 27) podrobně popisuje strukturu heslového zpracování exempla. Rozsáhlý soupis pramenů a literatury (s. 29–54) podává zevrubný obraz o výzkumu exemplů. Cenné jsou údaje o staročeských pramenech a pracích týkajících se komparačního studia. Ústřední část publikace představuje samozřejmě samotný soupis exemplů (s. 55–272)

zahrnující veškerý Dvořákův materiál. Závěr knihy tvoří konkordance s katalogem Aarne–Thompson (s. 273–274), velmi podrobný jmenný rejstřík (s. 275–278) a věcný rejstřík (s. 279–292) a ediční poznámka Jana Luffera.

Recenzovaná práce je velmi cenným pramenem pro badatele zabývající se nejen studiem pohádek, ale i ostatních folklorních žánrů, pretože tematika a látky exemplár jimi prostupujú v rôznej intenzite a formách. Soupis ukazuje na veľké bohatstvo, ktoré najdeme ve stredovekých prameňoch. Zpracování má vysokou odbornou úroveň a vyniká mimořádnou pečlivosťou prípravy.

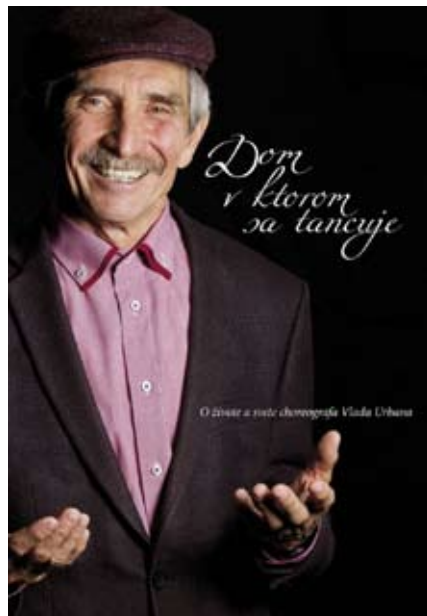
Marta Šrámková
(Brno)

DOM, V KTOROM SA TANCUJE. O ŽIVOTĚ A SVETE CHOREOGRAFA VLADA URBANA. Košice: Umelecká a reklamná agentúra Kultobin, 2016, 166 s.

O tom, že veľký podiel na rozvoji scénického folklorizmu majú konkrétne tvorivé osobnosti, nikto zo zasvätených nepochybuje, no zatiaľ na Slovensku nevyšla práca, ktorá by tento fenomén kriticky a odborne spracovala. Iste je to aj preto, že komplexný pohľad na tvorivú osobnosť na tomto poli vyžaduje prístup viacerých vedných disciplín – folkloristiky, umenoved, ale nazdávam sa, že tiež napr. psychológie. Predsa je však viacero knižných prác, venovaných jednotlivým výrazným osobnostiam – možno povedať, nestorom – „otcom zakladateľom“ scénického folklorizmu na Slovensku. A tak máme napríklad práce o Štefanovi Nosáľovi (Machala, Drahošlav: *Čarodejník Lúčnice*. Bratislava: Perfekt, 2007), Jurajovi Kubánkovi (*Návraty do nenávratna*. Bratislava: Perfekt, 2005) či o Melánii Nemcovej (Liptáková, Jana: *Očarená pohľadom z čerešne*. Košice: Krajské osvetové stredisko, 2008),

kombinujúce rôzne pramene – od autobiografických spomienok, cez spomínania a vyznania spolupracovníkov a rodinných príslušníkov až po tlač a rôzne faktografické dokumenty.

Do generácie odchovancov spomenutých výrazných a inšpiratívnych osobností možno rátať aj minuloročného jubilanta Vladimíra Urbana (* 1946). Jemu je venovaná knižka *Dom, v ktorom sa tancuje* s podtitulom *O živote a svete choreografa Vlada Urbana*. Nemalú zásluhu na tom, že publikácia zasvätená a pútavo textom i fotografiami predstavuje život a pôsobenie V. Urbana na poli scénického folklorizmu na Slovensku, no tiež v zahraničí, má Zuzana Bobriková. Ako skúsená novinárka a všestranne rozhľadená osobnosť kladie otázky, z ktorých je zrejme, že aj ona sa dlhý čas pohybuje v súborovom či festivalovom prostredí a že kadečo spolu s Vladom „preskákali“. Spolupracujú od roku 1989, keď bola Z. Bobriková speváčkou „Urbanovho“ súboru Železiar a neskôr kultivovanou a veci znalou moderátorkou a konferenciérkou početných podujatí scénického folklorizmu.

Publikácia je členená do deviatich užšie tematicky zameraných kapitol, z čoho je vidieť snahu postihnúť predovšetkým profesionálne zameranie jubilanta, no i keď rozsahom menšie, nemenej podstatné sú aj kapitoly venované rodinnému zázemiu V. Urbana. Kapitoly síce majú poetické či obrazné názvy, no podtituly upresňujú tému, ktorej je tá ktorá časť knihy venovaná. A tak napríklad kapitola „Zahraj, pocíťuj“ s podtitulom „Choreografická práca“ (s. 37 – 71) prináša faktografické informácie, ale tiež autentické vyjadrenia V. Urbana k motivácii venovať sa scénickému stvárneniu ľudového tanca, k prameňom, z ktorých čerpá, k hľadaniu miery štylizácie tanečného materiálu, k hľadaniu „súzvuku“ s hudobným sprievodom, k limitom choreografickej práce či k odbornému dozvedelávaniu sa v tejto oblasti.

V. Urban sa narodil 29. novembra 1946 vo Veľkých Kapušanoch, v centre východoslovenského mikroregiónu Použie, kde ešte v čase jeho detstva nadržanom stará pastierka vyhánala dobytok na pašu. Mnohé z tradičnej kultúry aj počas návštev starej mamy v Milhostove mal možnosť zažívať nespprostredkovane a keďže bol aj vášnivý čitateľ, všetky vstrebané zážitky a poznatky sú dodnes preňho zásobnicou dramaturgických nápadov. Vzťah k tancu zrejme „podedil“ po otcovi, chýrnom tanečníkovi, ktorý požičané nové baganče za jednu noc tak „roztancoval“, že museli ísť do opravy. Na vlastnej koži poznajúc, aká je náročná roľnícka práca, rozhodol sa nepokračovať v rodinnej tradícii a „ušiel“ na strednú školu v Spišskej Novej Vsi, kde študoval geológiu. Po maturite absolvoval základnú vojenskú službu v Píbrami, Jáchymove a Rakovníku. Geológii sa venoval profesionálne po skončení diaľkového vysokoškolského štúdia v Žiline, a to až do roku 1987, keď pracoval ako kolektor a organizačný pracovník v Geologickom prieskume, n. p. Pracovné a výskumné cesty po celom Slovensku mu priniesli množstvo stretnutí so zaujímavými ľuďmi a ich životnými príbehmi,

čo iste tiež naplňalo rezervoár tvorivej inšpirácie. Od roku 1970 žije Urban v tvorivom a ľudskom súzvuku s manželkou Antóniou, bývalou dlhoročnou vedúcou žilinského detského folklórneho súboru Stavbárik, neskôr v súbore Železiarik, kde bola od roku 1994 dvadsať rokov jeho umeleckou vedúcou. Majú dve dcéry, z ktorých Andrea ide v šľapajách rodičov, keď v súčasnosti pôsobí ako vedúca tanečného odboru na Základnej umeleckej škole Vlada Urbana a ako vedúca súboru pohybových hier „Jazierko“ a detského folklórneho súboru Železiarik. Urbanov život je so scénickým folklorizmom spätý s dvoma folklórnymi súbormi – žilinským Stavbárom, kde začínal ako tanečník, a košickým Železiarom, kam prišiel ako umelecký vedúci a choreograf v roku 1987. V Košiciach rozvinul aj všetky ďalšie organizačné a pedagogické aktivity, keď postupne napríklad v roku 1994 založil prvú súkromnú umeleckú školu, zameranú na ľudový tanec, presadil vysielanie školy tanca v televíznej relácii Vandrovali hudci (ako jediný učiteľ v nej účinkoval počas vysielania relácie v rokoch 2000 – 2004, v roku 2005 zriadil prvý Dom ľudového tanca na Slovensku či od roku 2012 organizuje každoročne tri kurzy ľudových tancov pre dospelých atď.

Publikáciou sa ako červená niť ťahne téma choreografickej tvorby vo folklórnych súboroch, ktorá v posledných pár rokoch výrazne rezonuje v komunite

členov folklórneho hnutia na Slovensku a chvilkami akceleruje na sociálnych sieťach. V. Urban, autor viac ako 140 choreografií, sa v publikácii vyznáva, kto a čo ovplyvňovalo jeho choreografické remeslo, reflektuje dobovú situáciu v scénickom folklorizme, príklady výrazných osobností (Š. Nosál, J. Kubánka, V. Gruska a C. Zálešák), tiež však vlastné tvorivé hľadanie a postupné odborné zaúčanie sa do choreografického remesla. Aj z jeho odpovedí a sebareflexívneho uvažovania vystupuje do popredia fenomén autenticity folklórneho východiska a hľadania jej vymedzenia vo vzťahu k jeho scénickej štylizácii. Ako vraví V. Urban: *„Každý tanec na javisku už vďaka inscenačným postupom vlastne nie je autentický. Podriadil sa adaptácii, aby mohol byť plnohodnotným javiskovým útvarom zodpovedajúcim súčasným nárokom javiskového umenia“* a *„pravda, iný prípad je, ak niekto za štylizáciu skrýva slabú znalosť pôvodných tancov.“* Z publikácie sa dozvedáme aj o choreografickom a pedagogickom pôsobení V. Urbana v zahraničí (napr. opakované v Japonsku) či o neľahkom období prudkých zmien v organizačnom, personálnom a finančnom zázemí súborového hnutia po roku 1989, ale aj o mnohých Urbanových prvolezeckých aktivitách, keď ako jeden z prvých na Slovensku prinášal v choreografiách na scénu humor či prepájania jednotlivých umeleckých žánrov.

Súčasťou polygraficky pekne pripravenej publikácie sú kvalitné a početné fotografie. Na výtvarnej kvalite publikácie sa iste podpísal aj fakt, že ju podporil z verejných zdrojov Fond na podporu umenia, ako aj bývalý sólista – priaznivec a podporovateľ súboru Železiar a Domu ľudového tanca Štefan Mráz.

I keď iste niečo ostalo nevy povedané, spoznáваме autentickú tvorivú osobnosť, ktorej odpovede prinášajú mnoho faktografických informácií k histórii viacerých slovenských súborov, kde pôsobil či pre ktoré vytvoril choreografie. So zaujatím tiež čítame o znalosti tradičnej kultúry z rodinného prostredia, o hľadaní seba samého i tvorivých postupov pri javiskovom spracovaní prejavov tradičnej kultúry Slovenska, a nielen Slovenska. Čítame však o V. Urbanovi aj ako o pedagógovi, organizátorovi, manažerovi, manželovi, otcovi, starom otcovi a vo všetkých týchto sférach – ako o „vymýšľačovi“. Je to poctivá kniha, ktorej podtitul *O živote a svete Vlada Urbana* výstižne láka prečítať si ju. Pri naša mnoho informácií a odhaľuje kontexty výraznej etapy dejín scénického folklorizmu na Slovensku. Je aj vynikajúcim príkladom, ako čitateľsky prítiažlivo a odborne fundovane spracovať portréty ďalších osobností folklórneho hnutia.

Hana Hložková

(Katedra etnológie a muzeológie
FiF UK Bratislava)

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2017

(Revue für Ethnologie 2/2017)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2017

(Journal of Ethnology 2/2017)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe 2/2017 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Revue für Ethnologie) ist dem Thema Städtischer Raum gewidmet. Petr Lozoviuk beweist am Beispiel des deutschen Reiseschriftstellers Johann Georg Kohl (1808-1878) und seiner Studie über Odessa, dass bereits um die Mitte des 19. Jahrhunderts Texte zu finden waren, die sich mit der Stadt aus der Sicht der Ethnologie befassten („*Ethnografische Geognosie und Anfänge der urbanen Proto-Ethnologie*“). Martina Bocánová widmet sich in ihrem Beitrag der Problematik der städtischen Peripherie als Raum, in dem sich sozial schwächere und marginalisierte Bevölkerung konzentriert (*Möglichkeiten und Formen der Anpassung der sozial und wirtschaftlich ausgegrenzten Bevölkerung der städtischen Peripherie an die Mehrheitsgesellschaft /am Beispiel von Tmava/*). Jan Semrád skizziert die Problematik der ethnologischen Erforschung von urbanen Siedlungen in der Tschechischen Republik und belegt einige derer Aspekte durch eigene Untersuchungen (*Plattenbausiedlungen als Objekt des ethnologischen Interesses /am Beispiel der Siedlung Lesná in Brno/*). Aleš Smrčka schreibt aus der Sicht eines Ethnologen – Busfahrers über die sozial-berufliche Gruppe von Busfahrern, der er selbst angehört (*Die Busfahrer: emische Betrachtung einer sozial-beruflichen Gruppe im urbanen Umfeld von Prag*). Barbora Půtová präsentiert in ihrem Beitrag Graffiti als Bestandteil des öffentlichen städtischen Raumes und analysiert diese aus der Sicht der anthropologischen Konzeptionen (*Graffiti, Stadt und Anthropologie*).

Die Rubrik „Rückblicke“ bringt folgende Beiträge des Autors Oldřich Kašpar: *Hommage an den mährischen Landsmann im fernen Baja California im Jahre 2015* (über den Jesuitenmissionar Wenceslaus Linck /1736-1797/) sowie *Ángel María Garibay Kintana – Begründer der Nahua-Studien*. In der Rubrik „Gespräch“ erscheint ein Interview mit der Choreografin und Tanzpädagogin Ladislava Košíková anlässlich ihres runden Geburtstages. Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an den Geburtstag der Ethnologin Milena Secká (* 1957), des Historikers Eduard Maur (* 1937), des Ethnologen Stanislav Brouček (* 1947), der Ethnologin Ludmila Sochorová (* 1942) sowie des heimatkundlichen Mitarbeiters Jan Pavlík (* 1937). In weiteren regelmäßigen Rubriken erscheinen Berichterstattungen über Ausstellungen, Fachberichte und Be-sprechungen neuer Bücher.

Journal of Ethnology 2/2017 deals with the theme “The Urban Space”. Petr Lozoviuk documents on the example of the German traveller Johann Georg Kohl (1808–1878) and his study about Odesa, that the text concentrated on the town in terms of ethnology could be found as early as in the mid-19th century (*Ethnographic Geognosy and Beginnings of Urban Protoethnology*). In her contribution, Martina Bocánová pays attention to town outskirts as a space where the socially weaker and marginalized inhabitants are concentrated (*Possibilities and Forms of Adaptation of Socially and Economically Excluded Inhabitants Living in Town Outskirts into the Majority Society (an example from Tmava)*). Jan Semrád brings up the theme of ethnological research into prefabricated housing estates in the Czech Republic and he supports several aspects with his own research (*Prefabricated Housing Estates as an Item of Ethnology’s Interest /an example of the Lesná housing estate in Brno/*). Aleš Smrčka brings a view of an ethnologist – bus driver – on a social and professional group whose part he is (*Bus Drivers: an Emic View on a Socio-Professional Group in Prague Urban Environment*). In her contribution, Barbora Půtová introduces graffiti as part of the public space in towns and she analyses it from the point of view of anthropological conceptions (*Graffiti, City, and Anthropology*).

Review Section publishes contributions by Oldřich Kašpar “Homage to a Moravian Native in the Distant California in 2015” (about Wenceslaus Linck /1736-1797/, a Jesuit missionary) and “Ángel María Garibay Kintana – a founder of Nahua Studies”. The interview is conducted with Ladislava Košíková, a choreographer and dance teacher, on the occasion of her birth anniversary. Social Chronicle remembers the birth anniversaries of the ethnologist Milena Secká (born 1957), the historian Eduard Maur (born 1937), the ethnologist Stanislav Brouček (born 1947), the ethnologist Ludmila Sochorová (born 1942) and the amateur ethnographer Jan Pavlík (born 1937). Other regular columns include reports from exhibitions and reports concerning the discipline, as well as reviews of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2017, ročník XXVII

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků i pdf verze jednotlivých čísel jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích Scopus, ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.
PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist,
PhDr. Martin Novotný, Ph.D., doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., PhDr. Martin Šimša, Ph.D., doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktorka: Lucie Uhlíková
Redaktorka: Martina Pavlicová
Tajemník redakce: Petr Horehled
Překlady: Zdeňka Šafaříková
Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. června 2017
ISSN 0862-8351
MK ČR E 18807

